

namn og nemne

Tidsskrift for
norsk
namnegransking

UTGJEVE AV NORSK NAMNELAG
REDAKTØRAR:
IVAR BERG
TOR ERIK JENSTAD

ÅRGANG 40 – 2023

NOVUS FORLAG – OSLO

Redaksjon:
Ivar Berg, NTNU
Tor Erik Jenstad, Universitetet i Bergen.

Bøker til melding kan sendast til:

Ivar Berg
NTNU
Institutt for språk og litteratur
7491 TRONDHEIM
ivar.berg@ntnu.no

Medlem/abonnement kostar kr 300 per år. Gå til:
<https://novus.no/products/norsk-nammelag-medlemskap> (eller kontakt forlaget).
Abonnementet gjeld til det blir sagt opp skriftleg.
Namn og nemne blir utgjeve av Norsk namnelag.

© Den enkelte forfattaren
ISSN 0800-4684

Trykk: lasertrykk.no

Innhald

Kristoffer Kruken: Norsk namnebok av Torleiv Hannaas – boka som aldri kom	5
Torodd Kinn: Opphavet til kvinnenamnet <i>Rise</i> i Sunnfjord	19
Olof Holm: <i>Sødsund</i> – ett försvunnet jämtländskt bebyggelsenamn	29
Hanno Sandvik: Stedsnavn i Tirol: endonymiprinsippets utfordringer i møtet med språklig og toponymisk mangfold	37
Stig J. Helset: Normering av stadnamn: lover, forskrifter og praksis – ein analyse av saker som har nådd Klagenemnda for stad- namnsaker i perioden 2012–2022	69
Agnete Nesse og Randi Neteland: Stasjonsnavn og navn på lokomotiv: Ofotbanen i Nordland og Nesttun–Osbanen i Hordaland	99
Bokmeldingar	
Kåre Hoel: <i>Bustadnavn i Østfold. 20. Rakkestad</i> . Utgitt av Tom Schmidt Av Ivar Berg	136
Eivind Weyhe: <i>Vatnanøvn i Føroyum</i> Av Helge Sandøy	142

Vidar Haslum: <i>Stedsnavn i Birkenes</i>	
Av Tor Erik Jenstad	149
Torfinn Normann Hageland: <i>Det gamle eikdølsmålet. Det gamle målføret i Eiken sokn og i øvre del av Hægebostad sokn</i>	
Av Vidar Haslum	153
Medarbeidarar i årgang 40	156

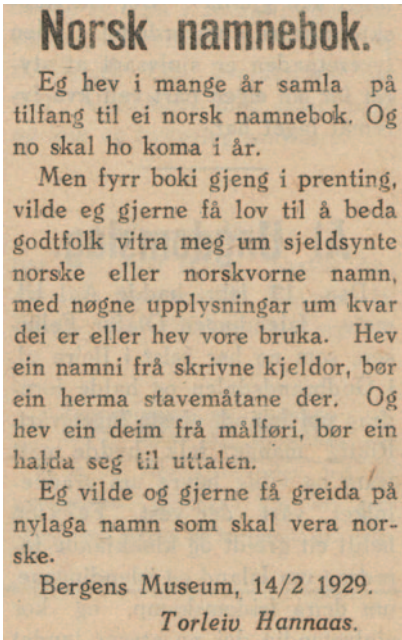
Norsk namnebok av Torleiv Hannaas – boka som aldri kom

Kristoffer Kruken

At his death in 1929, Torleiv Hannaas, professor of Norwegian dialectology and folk traditions at Bergens Museum (now University of Bergen), left an unfinished manuscript about Norwegian personal names. The manuscript spans from Agata (Ågot) to Bothild, and is based on an extensive number of excerpts, mainly covering the southwestern parts of Norway in the 16th and 17th century. Hannaas was a leading figure within the New Norwegian language movement (“målrørsla”), and the name book, in combination with two radio lectures, aims at reviving and strengthening the Old Norse onomastic heritage as an essential part of the nation-building ideology of the 19th and early 20th century. Hannaas also emphasizes the importance of spelling the names correctly, with a special warning against improper Danish forms. The nationalist ideology often comes in conflict with basic scholarly principles, but the documentation of old Norwegian name-giving carries great value in itself.

1 Innleiing

I februar 1929 stod følgjande rundskriv i mange norske blad og aviser (figur 1). Dette arbeidet var lenge ukjent i fagmiljøet. Ingen visste at Hannaas hadde emna på ei namnebok, og ingen kjende til noko manuskript eller anna namnestoff som måtte ligge att etter han, da han døydde hausten 1929. Hannaas var professor i «vestlandsk dialektforskning» ved Bergens Museum frå 1. juli 1918 og styrar av folkeminnesamlinga der frå 1921. Han var samlar og granskar i eitt og publiserte ei rekkje vitenskaplege arbeid om språk og folkeminne med tyngdepunktet i Agder. I tillegg

Figur 1: Faksimile frå bladet *Austland* 28. februar 1929.

gav han ut norske skrifter frå dansketida, omsette norrøne soger og grunnla og redigerte *Norsk Aarbok* (1920–29). Hannaas engasjerte seg sterkt i målrørsla og var nokre år formann i Noregs Mållag. Han bygde opp ei eineståande samling av landsmållitteratur og la stor vekt på det språklege og kulturelle sambandet med Færøyane og Island. (Utførleg biografi i Bondevik 1988.) Namneboka var nærast eit støvkorn oppi alt dette, og det er ikkje å undrast på at ho vart

gløymd, når rundskrivet var alt som nådde ut.

Vinteren 1980 fann Terje Aarset ved Høgskulen i Volda skrivet frå Hannaas i bladet *Ungdomsvon* (Ålesund), nr. 6, 1. mars 1929. Han kontakta straks Universitetsbiblioteket i Bergen (UBB) og Handskriftsamlinga ved Universitetsbiblioteket i Oslo (UBO), men ingen av dei kjende til noko namnemateriale etter Hannaas. Aarset spurde fleire fagfolk i Bergen utan resultat. Til slutt var det administrasjonssekretær Ingegjerd Norvalls (f. Markhus) på Nordisk institutt i Bergen som løyste gåta. Ho kunne fortelje at UBB hadde fleire mapper med namnenotat etter Hannaas, men at dette ikkje var offisielt registrert. Aarset gjekk eigenhendig gjennom materialet og oppdaga at det både inneheldt ei uhorveleg mengd med namneekserpt og eit ferdig manus til namn frå *A-* (medrekna norr. *Á-*) til *Bothild*. Seinare gjekk han gjennom aviser, minneord og brev som rundskrivet utløyste, og sette opp lister over heile tilfanget med kjelde- og tidfesting. I tillegg fann Aarset manuskriptet til to radioforedrag som Hannaas heldt i Bergens Radio 16. og 18. april 1929.

I artikkelen om Hannaas nemner Bondevik (1988: 14) prosjektet med eit par liner. Elles er ikkje namneboka omtala offentleg.

Utan Aarsets målretta arbeid hadde stoffet knapt nok kome for dagen, og langt mindre fått nokon plass i faghistoria. Aarset har gjeve meg heile materialet til fri bruk, og det er ei glede å få omtala det her. Eg har berre fylt ut med nokre minneord og ymse ting frå avisene. Synspunkta i artikkelen er fullt ut mine.

2 Starttid for prosjektet

Den vitskaplege produksjonen til Hannaas, m.a. utgreiinga om Setesdalsmålet (1921), har ein del personnamn, men der er namna på line med andre ord brukte som døme på ei lydhistorisk utvikling, t.d. diftongeringa i *Guyro* (av *Guðrún*) og *Guyleik* (av *Guðleikr*) (Hannaas 1921: 23). Ingen ting av dette legg opp til eit særskilt namneprosjekt. Kjeldnotenota til namneboka er ikkje daterte, men omfanget tilseier ei ganske lang tid. Av og til har Hannaas brukt rundskriv, fakturaer, visittkort o.l. til kladdepapir. Eit kort frå stortingsmann Carl Geelmuyden er trykt seinast i 1918, men Hannaas kan ha hatt det liggjande lenge før han kladda på det. Eit skriv frå Noregs Mållag kan ikkje vera eldre enn 1926. Ein faktura frå 30. mai 1929 er fullskrivnen med namn. Det viser at ekserperinga gjekk utan stans samtidig med manusarbeidet.

Eit brukande kriterium for starten – omframst stoffmengda – kan kanskje vera ei samling avisklypp på ca. 40 namn frå åra 1917–29. Klyppa omfattar både raritetar som *Anfelina* og *Harturikka* og dialektformer av vanlege namn som *Gjøa* (av *Gyða*) og *Torgon* (av *Þorgunnr*). Særleg dei siste kan gje bod om ei meir sjølvstendig framstilling av norske personnamn. Dei «mange år» som Hannaas seier, kan da vera ein ti–tolv år, med aukande intensitet fram mot 1929. Handskrifta er ujamn heile vegen og kan korkje stadfeste eller motseie dette. Eit hastig innfall: Kan det ha kome ny kraft i prosjektet da Ludvig Bru døydde (1921)? Bru hadde laga ei namnebok (1905, 2. utg. 1913) som Hannaas sette høgt, og det kan hende han ville halde fram der Bru slapp.¹

3 Kjelder, ekserpering og tilrettelegging

Ekserpta inneheld tusen på tusen belegg frå trykte og utrykte kjelder. Dei fleste kjeldene er frå tida 1519–1666. Nokre kjem frå 1700- og 1800-talet,

1 Bondevik (1988: 14) skriv at Hannaas førebudde namneboka det siste leveåret, men det er altfor snevert og i strid med det Hannaas sjølv seier.

og den yngste er ei avskrift av folketeljinga i 1920 (Hosanger). Grunnstammen er namn i skattemanntala frå 1519–22 for Dalane, Jæren, Ryfylke, Hardanger, Voss og Nordhordland. Neste gruppe er lensrekneskapar frå ca. 1600 til ca. 1650 for Vest-Agder (Lista len for seg), Dalane, Jæren og delar av Hordaland (m.a. Fana). Manntal frå 1660-åra er utskrivne stykkevis for Agder og Nordhordland, skifteprotokollar for Agder 1692–1777 og rettsprotokollar til ein viss grad for Lista. Kyrkjebøker frå ca. 1700 til midten av 1800-talet er ekserperte for delar av Agder (særleg Holt, Hornnes og Oddernes), Torvastad i Ryfylke og Fana i Hordaland, og dertil i tilsende lister frå Hosanger i Hordaland (signerte A.E. [Askild Eknæs]²) og Eid i Møre og Romsdal (usignerte). Namnerapportane frå 1743, som kanselliet i København gjorde opptaket til, er brukte for Austlandet med grunnlag i *Gamalt austlandsmaal* (Kolsrud 1915–17). Elles er 1743 berre nytta for Stord, så langt eg kan sjå. Pontoppidan (1749) skimtar her og der. Listene frå Hosanger knyter saman dei viktigaste kjeldene frå 1519 til 1920.

Ekserpta er sette dels kronologisk, dels geografisk etter gard og bygd, og dyngjer seg opp i tette rader. Arka ber preg av eit stridt arbeidstempo, og materialet kan stundom vera vrient å finne fram i.

Med unntak av listene frå Hosanger og Eid viser handskrifta at Hannaas har ekserpert så godt som alt sjølv. I det eldste materialet normaliserer han ofte namna direkte, t.d. *Jostein* og *Sigurd* i ekserpta frå Arna 1519 mot formene «Justin» og «Siwor» i originalen. Av og til set han kjeldeforma i parentes med eller utan hermeteikn, t.d. *Geir* (Gerrer) i Lindås 1519 og *Berse* («Bysse») i Bjerkreim 1519. I Rogalands-ekserpta frå 1519 er elles ei mengd kjeldeformer sette i hermeteikn utan normert form, t.d. «Tiorward» i Sokndal og «Asswal» i Helleland. Mange av desse formene er så gjennomsiktige at det hadde vore lett å normalisere dei. (I manuskriptet er «Asswal» normert til *Åsvald*; «Tiorward» kjem av norr. *Hjørvarðr*.) Kjelder frå ca. 1600 og framover er oftast avskrivne med originalformene utan hermeteikn. Notasjonen verkar litt planlaus. Like former kan stå dels med, dels utan hermeteikn i avskrift frå same kjelda, og frå den eine kjelda til den andre er vekslinga enda større. Normaliserte (norrøne) namn blir ikkje sette i hermeteikn, men står stundom i parentes bak kjeldeforma. Framande namn står oftare enn dei heimlege i original

2 Identifisert av Aarset.

form. I listene or kyrkjebøkene er alle typar namn skrivne rett av utan hermeteikn både i Hannaas' eigne ekserpt og i dei tilsende listene. Manns-namn og kvinnenamn er stort sett handsama likt, men kjeldetypen gjer at mannsnamna dominerer nesten fullstendig i den eldste tida.

Nokre stader set Hannaas «Norske namn» over ekserpta, m.a. for Gjerstad 1519 og Hardanger 1521, eller inga overskrift, m.a. for Arna 1519. Ekserperinga er i begge tilfella lik. Kravet til «norsk» er norrønt opphav, og namn som ikkje er norrøne, går han anten stillteiande forbi eller set summarisk i marginen. Ei lang liste utan eit einaste *Jon* er opplagt selektiv. Oppføringa speglar ei norsk-nasjonale verdinorm. Ideologisk sett er rangeringa diskutabel, også ut frå den tids perspektiv, men språkleg sett er ei inndeling i norsk og unorsk forsvarleg. Dei fleste namna fell greitt på plass, men det er litt overraskande at Hannaas set *Knut* mellom dei unorske. Grunnen må vera at namnet opphavleg var dansk og kom hit til landet gjennom ein dansk kongsætling (jf. NPL). Det hadde såleis ikkje fullgod norsk rot.

Eit anna utslag av det nasjonale namnesynet er at Hannaas set merkelappar som «Vrengde namn» og «Skjemde namneformer» på mange av belegga, t.d. «Brynjel» for *Brynjulv* og «Gjøa», «Jøde», «Jødda» og «Jø» for *Gyda*. Dei danske skrivemåtane får gjennomgå til gagns. Bruken av hermeteikn kan delvis sjåast i lys av dette, men i seg sjølv er nok teikna mest eit sitatmerke og i mindre grad eit unorsk-stempel på namneformer frå dansketida.

Gardsnamna er utskrivne nesten like regelmessig som personnamna, og dei står enda oftare i normalisert form. I tillegg merkjer Hannaas av uttale (med tonelag), særleg der det er stor skilnad mellom skriftform og munnleg form. Gardsnamna er først og fremst tekne med for å heimfeste personnamna, men dei tener òg som grunnlag for diskusjonen av norske etternamn (radioforedraget 18. april 1929). Hannaas er like hard mot unorske former her som i fornamna.

Sjølv om Hannaas legg opp til ei namnebok for heile landet, har ekserpta ei sterk geografisk slagside. Han har samla eit rikt tilfang frå Agder, Rogaland og Hordaland, men lite frå Austlandet og Nord-Vestlandet, enda mindre frå Trøndelag og ingen ting frå Nord-Noreg. Dersom ein i tillegg tolkar *norsk* som *namnebruk i Noreg*, blir opplegget dobbelt skeivt, med di dei mange vanlege lånenamna blir utelatne eller berre får ein marginal plass mellom dei mykje sjeldnare norrøne namna. Til forsvar for Hannaas

kan ein likevel seie at han alt i ekserperinga bruker *norsk* som eit reint språkleg kriterium og dermed har ryggen fri i spørsmålet om bruk og frekvens.

Den geografiske skeivskapen har langt på veg ein praktisk grunn. Hannaas sat i Bergen og hadde lett tilgang til sørvestnorske kjelder, og i Agder var han lommekjend frå ungdommen av. Dei andre landsdelane stod han fjernare frå både i arkivalia og personleg kjennskap. Det ideologiske valet var ei fri sak og må akseptertast som hans grunnfaste syn, og organiseringa av ekserpta følgjer naturleg av formålet med boka.

4 Frukter av rundskrivet 1929

Rundskrivet vart trykt i minst 16 aviser og blad, dei fleste på Vestlandet. Alle tok det ordrett inn. Hannaas sende visstnok òg skrivet i privat brev til nokre han kjende. Det kom inn ca. 30 svar. Dei fleste melder om ei handfull lokale namn eller lokal uttale, men dei blandar stundom unorske namn inn i dei norske (*Sømjo* i Suldal, *Soline* i Dalsbygda ofl.). Svært få kjenner til – eller seier frå om – nylaga namn. Ein av dei er Inge Krokann, som kalla dotter si *Jardbjørg* (f. 1922). Håvard Skirbekk fortel at han har ei søster (f. 1913) som fekk namnet *Ranndis* etter inspirasjon frå *Norsk Navnebog* (1878) av Ivar Aasen. Hannaas bruker sjølv Aasen flittig i manuskriptet. Alt i alt må ein seie rundspørjinga kasta lite av seg. Det meste visste nok Hannaas frå før.

5 Manuskriptet

5.1 Omfang, oppsett og innhald

I rundskrivet seier Hannaas at namneboka skal koma «i år» (1929). Men det manuskriptet som ligg føre, omfattar som nemnt berre bokstavane *A-*, *Å-* (norr. *Á-*) og *B-* til *Bothild*. Notata har ingen artikkelutkast etter *B*. Dersom ikkje noko har gått tapt, stod heile alfabetet frå *D* til *Ø* att da Hannaas fall frå. Sjølv om han hadde fått arbeidd med full kraft heile året, kunne han umogleg ha greidd alt dette attåt dei faste pliktene.

Dersom ein samanliknar tekstmengda i manusutkastet med dei tilsvarende bolkanen i NPL, ville eit fullstendig manuskript ha utgjort ca. 150 trykksider i NPLs format. I tillegg har Hannaas rimelegvis planlagt ei innleiing med oversikt over namnetypar, namnebruk og skrifthistorie frå norrøn tid til 1800-talet. Malen hadde han allereie lagt gjennom det første ra-

dioforedraget (16. april 1929). I ekserpta er namn med same ledd (*Arn-, -geir* ofl.) stundom førte saman, men manuskriptet har ikkje eigne ledd-artiklar. Tanken var truleg å setje namneledda i ein bolk for seg etter mønster av Aasen og Bru.

Oppsettet for norske (norrøne) namn går fram av artikkelen om *Bergsvein*:

Bergsvein M. (Bersvein, Bersven) Gn. *Bergsveinn* var vanlegt namn på Austlandet og i Trøndelag frå 1200. Men òg Stavanger 1348. Bergsvein Bergsveinsson, logrettemann i Hægebostad V.Agder 1445. «Bersuend» Løyning, Sogndal i Dal. 1519. Enno vanlegt i Nord-Øysterdalen og Trdl. (Aasen) /Gbrd.?!/ Barsuend Tønnesland, Bjelland 1636. Bersvend Tortveit, Iveland 1633. Bersvend Eretveit, Iveland, 1635. *Bersvend*, Lom 1743 [S.K. 153] og fl. g. fyrr. Tyding: den unge bergaren.

Namnet blir oppført med normert form og dobbel understreking i manus. Det svarar til halvfeit skrift i trykk. Så følgjer uttalevariantar i parentes, norrøn form med ein stutt merknad om bruk i mellomalderen, kjeldebelegg frå 1500- og 1600-talet, her dei fleste frå Agder, eitt belegg frå Austlandet 1743, utbreiing i nyare tid, og til slutt tyding.

Framande namn blir framstilte slik:

Beint (Bendik, Benk, Trdl.) M. Gn. *Benedikt*. Kjent frå 1100-talet og vart på 1300-talet ... [uleseleg ord] til *Beinkt* og *Beint*. Frå lat. *Benedictus*, den velsigna. [Med blyant under:] Bendik og Årolilja.

Her har oppslagsforma enkel understreking i manus; det blir normalt omgjort til kursiv i trykkskrift. Deretter kjem uttalevariantar i parentes, norrøn form med merknad om innlån/bruk i mellomalderen, opphavsspråk, tyding.

Dei norske (norrøne) namna får allereie gjennom typografien høgre status enn dei innlånte. Det svarar til registreringa i grunnmaterialet. Dei norske namna har godt med belegg etter 1500, også om dei er temmeleg sjeldne eller berre finst i eit lite område. Lånenamna har ingen, same kor vanlege dei er. Toppnamnet *Anna* står like snautt som *Beint*, bortsett frå at helgenen (mor til jomfru Maria) får litt meir omtale. Lånenamn som

har kome inn etter 1500 (*Beate, Benjamin* ofl.), blir ikkje nemnde i det heile. Termen *norsk* blir altså definert like trongt i manuskriptet som i ekserpta.

Den geografiske skeivskapen er derimot meir utjamna, særleg ved namn som har eller har hatt stor utbreiing. Dei endelause beleggsseriane frå Agder og Sør-Vestlandet er skorne ned, medan ekserpta frå Austlandet, i hovudsak or 1743-listene, i stor grad står ved lag. Diplomatariet er brukt i lik monn for alle landsdelane opp til og med Trøndelag. Det dempar òg slagsida i ekserpta. Lokale namn som *Beintein* (norr. *Benteinn*), *Bodvar* og *Bjug* står framleis med mange belegg, men det som da ser ut som ei geografisk slagside, er ein refleks av den røynelege bruken (jf. NPL).

Manuskriptet har få spor etter Hannaas' eige materiale frå 1800-talet. Opplysningane om former og bruk er stort sett tekne frå Aasen (1878). Men om Hannaas ikkje legg til noko sjølv, betyr ikkje det nødvendigvis at han meiner bruksmønstera framleis gjeld, dvs. enno i 1920-åra. Det kan like godt koma av at han som tradisjonsforskar var mest oppteken av dei nedarva namna, og da var Aasen eit sikkert haldepunkt. Uttrykk som «enno» og «våre dagar» vil med andre ord seie 1800-talet. Men i omtalen av *Aud* skyt Hannaas inn at namnet er «mykje uppteke att i det siste». Det er nesten rart at han ikkje nemner meir av dette. Namn som *Alvhild*, *Arne*, *Bergljot* og *Borghild* tok seg mykje sterkare opp frå 1880–90-åra enn *Aud*, men ved t.d. *Borghild* seier han berre at det «Hev halde seg rett godt til våre dagar i Ryf. og a. st.», og ved *Bergljot* at det er «lite bruka. Hev halde seg synst i landet til våre dagar». Dette er elles eit resultat av hans eiga kartlegging uavhengig av Aasen, men i stil med Aasens uttrykksmåte.

Hannaas har 41 tilvisingar til Aasen. Elles viser han sjeldan til litteraturen, men vi får nokre vink om at han i det minste har brukt Bru (1913), Munch (1857 [1876]), Noreen (1923), Rygh (1901) og Steenstrup (1918). Hannaas visste at Eivind Vågslid dreiv på med ei namnebok, men ho kom for seint (1930).³ *Gamalt austlandsmaal* (Kolsrud 1915–17) er som nemnt mykje nytta (merkt S.K. + side), men det er ei materialsamling, ikkje ei utgreiing. Det same gjeld Lind (1905–15), som Hannaas må ha brukt, men utan å seie det.

3 Vågslid kjende derimot ikkje til arbeidet åt Hannaas (munnleg opplysning frå Aarset).

Oppmodinga i rundskrivet tyder på at Hannaas såg positivt på nylaging av namn etter norrønt mønster, sjølv om han ikkje direkte argumenterer for det. I bolken *A–Bothild* har han ingen slike namn. Kva han tenkte å gjera med *Jardebjørg* og *Ranndis* (ovanfor), står i det uvisse. I omtalen av *Åsmar*, som iflg. Lind (1905–15, sp. 82) var registrert siste gongen i Åmot 1546, seier Hannaas at det «burde koma i bruk att i Øyterdalen». Elles gjev han sjeldan råd om namneval. Bodskapen ligg i vinklinga av stoffet.

Hannaas bruker viser og stev som illustrasjon på lokal namnebruk. Desse innslaga står for det meste ikkje i grunnlagsmaterialet, men er henta frå dei store samlingane av munnleg tradisjon som han hadde bygd opp gjennom eige feltarbeid og bidrag frå andre. På *A-* og *B-* blir namna *Arn-gjerd*, *Arngrim*, *Bergljot*, *Bjørnvald* og *Bothild* illustrerte på denne måten.

Under *Bergljot* står dette verset med ei innleiande forklaring:

På Strai i Ottrenes var der eit par folk som heitte Ul [Ulv] og Belljo [Bergljot]. Dotter deira vart gift til Skråstad:

«Ul han dansa, o Beljo gred,
Då dotera skulle te Skråsta fare».

(Frå Hannaas 1925: 32 etter manuskript av Peter Lunde.)

Verset om *Bothild* går slik:

«Ho *Bothild*, ho *Bothild* ho stod seg vel,
Ho Herkjhild, ho Herkjhild ho sleit so til,
men ho Knythild, ho Knythild ho fraus i hel».
(Frå Buskerud; inga kjeldeopplysning.)

Ulv og Bergljot Strai er historiske personar. Ulv døydde i 1746 og Bergljot i 1760, 81 år gammal. Dei hadde fleire døtrer (fødde ca. 1695–1715), men ingen av dei vart gifte til Skråstad (Rudjord 1968: 301). Elles minner strofa om ordlaget «gutane dansa og jentene gret» i visa om Per Spelmann. Både kjeldene og viseformelen svekkjer den historiske gehalten. I verset om Bothild er det hekta på to fiktive namn, *Herkjhild* og *Knythild*. Det vitnar enda sterkare enn Bergljot-verset om ein poetisk fridom som lett fargar av på det røynelege namnet og dreg det inn i fiksjonen. Hannaas drøftar ikkje slike trekk, men det er rimeleg å tru at det fremste målet er

å synleggjera ein munnleg tradisjon med dialektale former (*Beljo*), og at den historiske kjeldeverdien kjem i andre rekkje.

5.2 Namnetolking

Hannaas tolkar dei toledda namna som meiningsfulle samansetningar på line med vanlege, toledda appellativ, t.d. *Arnstein* «ørne-steinen, glime-steinen åt ørni» og *Asgjerd* «åsa-gjerdet, gude-vernet». Med ei slik tyding svarar namna til determinative samansetningar, dvs. at etterleddet gjev hovudtydinga, medan forleddet avgrensar eller modifierer. Forleddet peikar med andre ord ut ei undergruppe eller ei delmengd av det etterleddet viser til (Faarlund ofl. 1997: 62–63). Ordet *hustømmer* viser såleis til ein viss type tømmer, men ordet *tømmerhus* til ein viss type hus. På same måten viser *ørne-stein(en)* til ein viss type stein og *åsa-gjerde(t)* til ein viss type gjerde. Sidan etterleddet ber hovudtydinga og bestemmer dei grammatiske eigenskapane (ordklasse, bøying), blir det gjerne kalla hovudledd. Dei fleste appellativiske samansetningar er determinative.

I døma *Arnstein* og *Asgjerd* følgjer Hannaas altså reglane for toledda, determinative appellativ. Andre gonger snur han tydinga opp-ned og gjer forleddet til hovudledd, t.d. *Arnlaug* «den reine ørni», *Arnbjörg* «ørni som hjelper» og *Bergsvein* (ovanfor) «den unge bergaren». Dette går ikkje an i vanlege ord. Ordet *farmor* kan aldri bety «moderleg far» og *morfar* aldri «faderleg mor». Tydinga av *Arngrim* som «ørne-hjelmen, den hjelmklædde ørni» inneheld både den normale og den rangvendte strukturen. Hannaas frigjer seg òg frå vanleg tydingspraksis ved at han går rett på konnotative eller metaforiske trekk. I mange av namna med *bjørn* og *ulv* blir ledda såleis ikkje definerte som ord for ein viss type rovdyr, men som uttrykk for noko sterkt (bjørn) og seigt (ulv), t.d. *Bjørnulv* «den sterke og seige».

Slik tydinga av *Bjørnulv* er oppført, uttrykkjer ho eit både-og i pakt med kopulative samansetningar (Faarlund ofl. 1997: 67). Ordet *blågul* eller *blå-gul* (t.d. om svenskane) betyr såleis ikkje 'blåleg gul', men '(både) blå og gul', og likeins blir *Bjørnulv* '(både) sterk og seig'. Under *Arnbjørn* kombinerer han determinativ og kopulativ tyding: «ørne-bjørnen, den gløgge og sterke». Det er underleg at Hannaas kan tolke toledda namn etter tre ulike mønster når uttrykkssida (forma) ikkje signaliserer nokon skilnad. Til overmål går det eine av mønstera stikk imot akseptabel

ordanalyse. Merkeleg er det òg at han set adjektivisk tyding til substantiviske ledd.

Hannaas legg vinn på å gje namna eit positivt innhald. Det oppnår han både ved å sjonglere med leddstrukturen og ved å gå direkte på konnotasjonane, fordi dei gjev større spelerom enn grunntydinga og kan brukast meir selektivt, jf. døma *bjørn* og *ulv*.⁴ Unntaket er *Atla* og *Atle* med forklaringa «den atale, den leide, den ulidelege». Her finst det knapt noko alternativ. Eit ord som adj. *ljot* ‘stygg’ skaper òg bry. Først tolkar Hannaas *Arnljot* bokstaveleg (om enn rangvendt) som «den ljote ørni», men ved *Bergljot* kjem han seg unna med å seie at vi ikkje kan vita kva meining dei gamle har lagt i det (underforstått: neppe ‘stygg’). Endeleg blir tydingane gjevne i bunden form. Det flyttar namna over i pragmatikken (bruken) og ignorerer steget frå leksikalsk tyding til namnespesifikk referanse.

Hannaas fører tolkingane nært opp til Bru (1913) både i struktur og innhald. Han ser dermed bort frå Aasens argument om at oppkalling og andre ikkje-lingvistiske faktorar kan ha ført til at folk «have tænkt mere paa Formen end paa Betydningen» når dei varierte ledda (1878: 65–67). Aasen meiner det av den grunn er eit feilspor å leite etter ei samla, ordbasert tyding i alle namna. Reknar ein som Hannaas både med personstyrt leddvariasjon og eit logisk-semantisk innhald, oppstår det eit uløyseleg problem: Fri variasjon vil automatisk oppheve ordtydinga, og kravet om ordbasert tyding vil like automatisk hindre den frie variasjonen.

Ein alternativ måte å sjå det på kan vera å rekne med eit fullt utbygd, ordbasert namneinventar som ein kan velje frå når ein vil kalle opp. Med andre ord: Ein hentar ei ferdig form og får det opphavlege innhaldet på kjøpet. Med litt godvilje kan ein kanskje plassere Hannaas her. Men problemet blir ikkje borte, det tek berre ei ny vending. Dei gamle nordmennene kan da ikkje ha hatt den rike skapingsevna som Hannaas på empirisk grunnlag vil vise at dei hadde (det første radioforedraget).

Det kan vera nyttig å sjå korleis Steenstrup (1918), som Hannaas kjende til, vurderer sambandet mellom ord og namn. Steenstrup meiner dei eldste toledda namna rimelegvis har hatt eit logisk innhald, ein «Tankeforbindelse», men ledda fekk raskt karakter av «Navnebestanddel» som

4 Det kan elles diskuteras kor sentral denne ulvekonnotasjonen er. Dei fleste i det gamle bondesamfunnet ville nok heller tenkje «blødtørstig sauedrepar» enn «forbiletleg seig» når ulven kom på tale.

ein kombinerte på nye måtar «uden at tænke paa Meningsværdien» (1918: 32–33). På dette grunnlaget fører Steenstrup opp tydingane slik: *Arnbjørn* «Ørn–Bjørn», *Arløg* [*Arnlaug*] «Ørn–Bad» (1918: 96), altså rein ordtyding i ledda enkeltvis, inga semantisk kopling, ingen konnotasjonar, ikkje bunden form. Dette er Aasens tanke i sin fulle konsekvens. Men Hannaas tek det ikkje til seg.

6 Radioforedraga

Foredraga har overskrifta «Norsk namneskikk». Hannaas byrjar det første (16. april 1929) med å erklære at dei gamle nordmennene hadde eit rikt mål og dyrka det med smak og godt skjøn. Dei tok det heller ikkje «so tankelaust med namnegjevingi, som me ofte hev gjort i seinare tider». Sansen for godt mål og god namneskikk skapte ein rikdom på heimevaksne namn som knapt noko europeisk folk hadde maken til. Namna hadde god klang og ofte eit særmerkt innhald. Så følgjer ei utgreiing om lagingsmåtar, tyding og bruk av dei norrøne namna, innlån av framande namn, forvansking og fordansking med ei oppmoding om å endre kurs: «Bør arbeida for *norske namn*. Men òg for *uppkalling*. Finna fram dei norske namni som hev *høyrte ætti til*.» Til slutt kjem ei rekkje døme på forvanska namneformer. Men Hannaas understrekar at når ein skal reinske ut desse formene og setje opp ei norsk norm, må ein heller ikkje gå for langt i å historisere dei heimlege namna (*Olav*, ikkje *Olaf*; *Sverre*, ikkje *Sverrer*). Manuskriptet er mykje stuttare enn det neste og har inga naturleg avrunding. Det kan tyde på at eit par ark har kome bort.

Foredraget om etternamn (18. april 1929) er bygd opp på same måten: Først dei heimlege typane tilnamn (*Haraldr hárfagri*), patronym (*Haraldsson*, *Eiríksdóttir*) og gardsnamn (*Gyrd i Lørem*, *Olav Bakken*), så overgangen til danskvorne *-sen*-namn for både menn og kvinner, forvansking og fordansking av dei norske gardsnamna (*Steine* > *Steen*), innlånte namn i unorsk form, mest frå dansk og tysk (*Schjelderup*, *Schnitler*), lærd omsetjing til gresk og latin (*Solnør* > *Parelius*), tiltuska bruk av lånenamn (m.a. namn som regelstridig er tekne frå morssida, t.d. *Munthe* og *Vogt*). Mykje av dette er «berre eit minne om *norsk snobbeskap*. Det er gode nordmenn som ein gong per fas eller nefas [med rette eller urette; med alle middel] hev fenge spjåka seg ut med lånte fjører». No er tida komen for norske namn i norsk form. Den nye namnelova (1923) vil hjelpe godt i dette arbeidet. Til slutt seier Hannaas at det kan vera ymse

meningar om dei tinga han har lagt fram, men sjølv tykkjer han «dei norske namni – både døypenamn og gardsnamn – er ein dyrverdig arv, ein arv som me skulde vera byrge av og vyrdsla um».

7 Oppsummering

Foredraga er borne av ein nasjonal patos som til tider blir nesten plagsam. I manuskriptet har tydingsdelen litt den same tonen, men elles er ordlegginga ganske nøytral. Ideologien ligg i utval og organisering av stoffet. I høve til eldre namnebøker har Hannaas sin største styrke i den nitide kartlegginga av namnebruk på 1500- og 1600-talet. Det folkloristiske stoffet er eit originalt og interessant innslag med sjølvstendig verdi som dialektprov. Fokuset på Agder og Sør-Vestlandet har ein legitim praktisk grunn, sjølv om ein ideelt sett kunne ha ønskt det annleis. Den veikaste sida er namnetolkingane. Mange av dei er heilt uforståelege i lys av den språklege kompetansen Hannaas elles hadde. Aasen og Steenstrup hadde peikt på grunnleggjande feil i denne tolkingsstrategien, og Hannaas kjende til begge. Likevel stør han seg på amatøren Bru, med dei merkverdige følgjer det får.

Litteratur

- Bondevik, Jarle. 1988. Torleiv Hannaas. Professor 1/7 1918–18/11 1929. I *Frå smått til stort. Nordistikk i Bergen gjennom 70 år*, red. av Jarle Bondevik, 7–45. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Bru, Ludv[ig]. 1905. *Norske folkenamn med tydingar*. Voss: Unglyden.
- 1913: *Norske folkenamn med tydingar*. 2. utg. Kristiania: Olaf Norli.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hannaas, Torleiv. 1921. Sætedals-målet. I *Norske Bygder. I. Setesdalen*, red. av Hans Aall mfl., 22–29. Kristiania: Cammermeyer.
- 1925. Vestegde-målet. I *Norske Bygder. II. Vest-Agder 1*, red. av Hans Aall mfl., 20–32. Bergen: Grieg.
- K[olsrud], S[igurd] 1915–17. *Gamalt austlandsmaal*. Litlehamar: Gudbr.dølen.
- Lind, E. H. 1905–15. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Munch, P.A. 1857 [1876]. Om Betydningen af vore nationale Navne tiligemed Vink angaaende deres rette Skrivemaade og Udtale. *Norskt*

- Maanedsskrift* 3: 1–64, 122–66, 239–74, 346–73, 438–59, 481–98. Optrykt i *Samlede Afhandlinger IV*, utg. av Gustav Storm, 27–215. Kristiania: Cammermeyer, 1876, og i *Personnamnarbeid av P.A. Munch*, utg. av Kristoffer Kruken, 49–234. Oslo: Novus, 2016.
- Noreen, Adolf. 1923. *Altisländische und altnorwegische Grammatik*. 4. utg. Halle: Niemeyer.
- NPL = Ola Stemshaug og Kristoffer Kruken (red.). 2013. *Norsk personnamnleksikon*. 3. utg. ved Kristoffer Kruken. Oslo: Samlaget.
- Pontoppidan, Erich 1749. Fortegnelse over De udi Bergens-Stift forefaldende extra-ordinaire Døbe-Navne. *Glossarium Norvagicum*, 112–20. Bergen.
- Rudjord, Kåre. 1968. *Oddernes bygdebok 1. Gardshistorie*. Kristiansand: Kristiansand kommune.
- Rygh, Oluf. 1901. *Gamle Personnavne i norske Stedsnavne*. Efterladt Arbeide af ... Udg. af S. Bugge og K. Rygh. Kristiania: Fabritius.
- Steenstrup, Johannes. 1918. *Mænds og Kvinders Navne i Danmark gennem Tiderne*. København: Gad.
- Vågslid, Eivind 1930: *Norsk navnebok. Døypenavn med tydingar*. Oslo: Eigen utgjevnad.
- Aasen, Ivar. 1878. *Norsk Navnebog eller Samling af Mandsnavne og Kvindenavne*. Kristiania: Mallings. Optrykt 1912. Ny utg. ved Kristoffer Kruken og Terje Aarset, Volda 1997. (Skrifter frå Ivar Aasen-instituttet 3.)

Opphavet til kvinnenamnet *Rise* i Sunnfjord

Torodd Kinn

The female name Rise (or Risse) was given to girls in the Sunnfjord area during the greater part of the 19th century. Other areas where Rise was used are very limited, mostly Vestfold and Buskerud. Norsk personnamnleksikon (NPL; Kruken & Stemshaug 2013) states that this name stems from Regi(t)se. This article shows that Rise in Sunnfjord is a short form of Iverisse (or Iverise), a name that was used in the same Sunnfjord area as Rise from the middle of the 18th century. The first girls called Iverisse were the children of farmers, but they were clearly named for a recently deceased priest, Iver Myhlenphort. The name had been used in his family earlier. His maternal aunt was the first known bearer of the name Iverise mentioned in NPL. NPL states that Iverise is derived from the male name Iver, which is most probably correct. Thus, Rise in Sunnfjord is a short form of Iverise, derived from Iver.

1 Innleiing

I folketeljinga frå 1865 er 195 kvinner og jenter i Noreg registrerte med namnet *Rise* (medrekna seks *Riise*, to *Risa* og éi *Risse*). 178 av dei er konsentrerte i tre amt: 94 personar i Jarlsberg og Larvik (Vestfold), 30 personar i Buskerud og 54 personar i Nordre Bergenhus (Sogn og Fjordane). Av dei sistnemnde finn vi dei aller fleste i Førde prestegjeld (46 personar), mens det er sju i Kinn prestegjeld og éi kvinne i Ytre Holmedal (Fjaler) prestegjeld – alle i Sunnfjord, altså. Dette er ei påfallande fordeling av eit litt uvanleg namn.

Norsk personnamnleksikon (NPL; Kruken & Stemshaug 2013) har dette å seie om *Rise*:

Rise f, dansk form av *Regi(t)se*, ghty. *Richiza*, diminutivform av namn på *Rik-* ‘mektig’. Kjent sidan 1629 (Eiker i Busk). Ein del brukt i Vestf sidan 1700-talet, frå 1820–30-åra dessutan i Nedre Busk (Sandsvær) og Sunnfjord (særleg Førde og Naustdal). Elles meir spreidd og sjeldan. Sterkt tilbake overalt etter 1900. Forma *Regi(t)se* er svært sjeldan her i landet.

Vi ser at dei geografiske opplysningane stemmer godt med 1865-teljinga. Når leksikonet nemner Naustdal, stemmer det òg bra, ettersom dette var ei sokn i Førde prestegjeld på denne tida. Men stemmer det at *Rise* kjem av *Regitse*?

I denne artikkelen konsentrerer eg meg om det eine geografiske tyngdepunktet til *Rise*, nemleg Sunnfjord. Det er godt mogleg at leksikonet har rett med omsyn til namnet sitt opphav i Vestfold og Buskerud. Men i Sunnfjord er opphavet eit anna. Det *Rise* som var utbreidd der, er ei kortform av *Iverisse* eller *Iverise*, som i sin tur er avleidd av *Iver*. Om *Iverise* skriv NPL:

Iverise f, avl. av *Iver*. Kjent sidan 1668 (Vestnes i MogR). Litt brukt på Nordmøre (særleg) Kvernes på 1700- og 1800-talet, dessutan noko i Sunnfjord (Naustdal) og Namdalen (Leka). Elles svært sjeldan. Ein tidleg namneberar var prestefrua Iverise Marie Meyer (1684–1765), fødd i Orkdal.

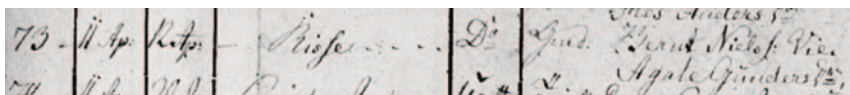
Her kan vi merke oss at Sunnfjord og Naustdal dukkar opp, nett som ved *Rise*. Det er ikkje underleg, for det er tale om to variantar av det same namnet.

Artikkelen her er bygd opp slik: I avsnitt 2 følgjer eg éin person og dokumenterer korleis namnet hennar varierer i kjeldene, frå ho blei døypt i Førde i 1828 til ho døydde i Sandviken i Bergen i 1912. I avsnitt 3 undersøker eg utviklinga i bruk for *Rise* og *Iverisse* i Førde prestegjeld frå midten av 1700-talet og fram mot 1900. Eg viser at *Rise* først dukkar opp i familiar der *Iverisse* allereie var i bruk. Og i avsnitt 5 sporar eg *Iverisse* i Sunnfjord tilbake til Vestnes og det eldste belegget for *Iverise* som NPL peikar på, frå 1668.

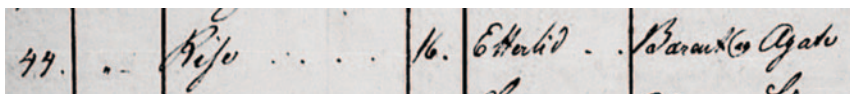
2 Éi kvinne, seks namnevariantar

Dette avsnittet er ein kassustudie. Formålet er å vise korleis *Rise*, *Iverisse* og andre variantar høyrer saman ved at dei er brukte på éin og same person.

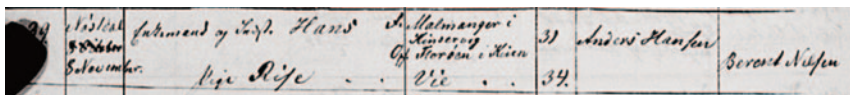
I april 1828 fekk Berent Nilsson og Ågot (Agate) Gunnarsdr. på Via i Førde døypt ei jente. I kyrkjeboka står namnet hennar som *Risse*, sjå figur 1. Jenta blei konfirmert i 1843; då budde ho med foreldra i Etrelia. Her skreiv presten namnet hennar som *Rise*, sjå figur 2. Rise gifta seg 34 år gammal i 1862 med enkjemannen Hans Andersson frå Malmanger ved Rosendal i Kvinnherad. Denne gongen òg skreiv presten *Rise*, sjå figur 3.

Figur 1. *Risse*, dåpsbarn i 1828 (Ministerialbok for Førde prestegjeld, A6, fol. 56).

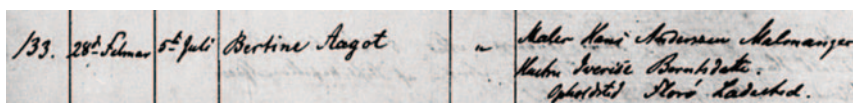
Figur 2. *Rise*, konfirmant i 1843 (Ministerialbok for Førde prestegjeld, A7, fol. 242)

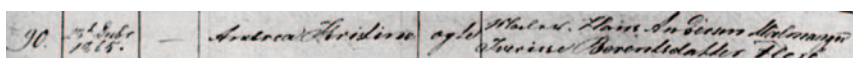
Figur 3. *Rise*, brur i 1862 (Ministerialbok for Førde prestegjeld, A9, fol. 382)

Vi ser i figur 3 at Hans var busett i Florø, som hadde blitt ladestad eit par år tidlegare. Han var målar av yrke. Rise og Hans busette seg i Florø og fekk døypt fire barn i tida 1863–69. Namnet hennar er skrive på fire ulike måtar ved dei fire høva: *Iverise* i 1863, *Iverisse* i 1866, *Rise* i 1867 og *Everrise* i 1869, sjå figur 4–7. Ved folketeljinga i 1865 er Rise skriven

som *Everise Berentsdatter*.⁵ Vi ser her at eit namn avleidd av *Iver* har gått over til å sjå ut som ei avleiing av *Ever(t)*.

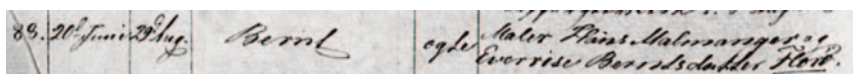
Figur 4. *Iverise Berentsdatter*, mor i 1863 (Ministerialbok for Kinn prestegjeld, A6, fol. 113)

Figur 5. *Iverisse Berentsdatter*, mor i 1866 (Ministerialbok for Kinn prestegjeld, A6, fol. 137)

Figur 6. *Rise Berentsdatter*, mor i 1867 (Ministerialbok for Kinn prestegjeld, A6, fol. 145)

Figur 7. *Everrise Berentsdatter*, mor i 1869 (Ministerialbok for Kinn prestegjeld, A6, fol. 158)

Familien flytta til Bergen og fekk den siste dottera si der; ho fekk *Everise* som andre namn av tre, og mora sitt namn har den same forma, sjå figur 8. I folketeljinga frå 1875 finn vi *Everise Malmanger* i kjøpstaden.⁶ Ved teljinga i 1885 er *Everise Malmanger* enkje.⁷ I 1891 står det *Everise Malmanger*,⁸ i 1900 er det *Everise Malmanger* igjen,⁹ og det same er

5 <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01038268000156>

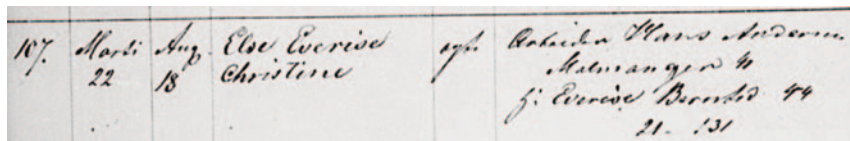
6 <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01052295029994>

7 <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053295000344>

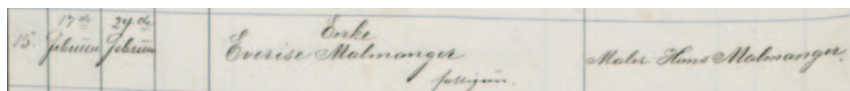
8 <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01052994046697>

9 <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037335030115>

det i 1910 (tre folketeljingar).¹⁰ Det siste eg så finn, er at *Everise Malmanger* blei gravlagd i Sandviken i 1912, sjå figur 9.

Figur 8. *Everise Berntsd.*, mor i 1872 (Ministerialbok for Korskirken prestegjeld, B6, fol. 171)

Figur 9. *Everise Malmanger*, død i 1912 (Ministerialbok for Sandviken prestegjeld, E2, fol. 92)

I dei kjeldene eg har funne, har namnet til denne kvinna altså seks ulike stavemåtar: *Risse* (1828), *Rise* (1843, 1862, 1867), *Iverise* (1863), *Iverisse* (1866), *Everrise* (1869) og *Everise* (1865, 1872, 1875, 1885, 1891, 1900, 1910, 1912). Den siste forma festnar seg og har kanskje blitt den ho sjølv føretrekte, av grunnar som vi vanskeleg kan seie noko sikkert om.

3 *Iverise* og *Rise* i Førde prestegjeld

Så vidt eg har kunna finne ut, blei namnet *Iverisse* første gong brukt i dåp i Sunnfjord i januar 1748 (Ministerialbok for Førde prestegjeld, A2, fol. 159). Dette var dottera til gardfolka Tomas Sjursson og Ales Markvardsdr. på Horstad i Naustdalen (Kleiveland 1997: 133–134). Den neste blei døypt i september det same året (Ministerialbok for Førde prestegjeld, A2, fol. 163), med foreldre gardfolka Morten Andersson og Marit Johannesdr. på Øvre Kalland noko høgre oppe i Naustdalen (Kleiveland 1997: 630). Denne jenta fekk namnet *Iverisse Helena*. Det er ikkje noko som tyder på at desse jentene fekk namnet i oppkalling i familien. Så kva kom det av at det brått blei gitt til jenter i bondestanden innanfor eitt år?

10 <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036708084957>

Svaret er ikkje så vanskeleg å finne: Dei må ha vore oppkalla etter soknepresten Iver Myhlenphort, som døydde i romjula i 1747. Myhlenphort hadde då hatt kallet i Førde prestegjeld i over 20 år (Lampe 1895: 139–140). Lampe skriv: «Han var en saare arbeidsom og i sit Embede nidkjær Mand, der drev meget paa Ungdommens kristelige Undervisning og uddelte Bibler og Andagtsbøger i Menigheden.» (s. 140). Truleg har han då blitt ein verdsett mann i gjeldet. Gravfestinga hans er å finne i kyrkjeboka rett over dåpen til den første Iverisse, sjå figur 10. Desse innføringane står heilt nedst på sida. Blar ein om, finn ein at dei to etterfølgjande dåpane gjaldt to gutar som begge fekk namnet *Iver*. Namnet var noko nytta i Førde, men det er ikkje urimeleg at dette òg kan vere oppkalling etter Myhlenphort.

Figur 10. Hr. Iver Myhlenphort gravfesta og Iverisse døypt, januar 1748 (Ministerialbok for Førde prestegjeld, A2, fol. 159)

Figur 11. Iverisse Elisabeth, dåpsbarn i 1753 (Ministerialbok for Førde prestegjeld, A3, fol. 31)

Om dei to første jentene som fekk namnet *Iverisse*, var av bondestand, gjaldt ikkje det den tredje. Denne jenta blei døypt med namnet *Iverisse*

Elisabeth i september 1753, sjå figur 11. Ho var dotter av etterfølgjaren til sokneprest Myhlenphort, Niels Lund. Lampe (1895: 140) opplyser at Lund var gift med forgjengaren si dotter, Elisabeth Margrethe Myhlenphort, så jenta var dotterdotter av Iver Myhlenphort. Vi ser òg at ein Christopher Myhlenphort var fadder ved dåpen til Iverisse Elisabeth.

Eg har ekserpert bygdebøkene for kommunane Naustdal og Førde (Kleiveland 1995, 1997; Før Sund 1990, 1992).¹¹ Basert på dei ser det ut til at det etter dei tre jentene som er nemnde ovanfor, blei døypt minst 15 jenter med *Iverisse* (*Iverise*) som einaste eller eitt av fleire namn i Førde prestegjeld, éi i 1792 og resten i tida 1818–1837.

Namnet *Rise* (*Risse*) ser ut til å ha vore brukt ved dåp frå 1816. Éi av dei første jentene var dotter av Mons Henrik Rasmusson og Iverisse Tomasdr. – ho som var døypt i 1792 – på garden Naustdal (Kleiveland 1995: 767). Etter dette var det mange som fekk namnet utover 1800-talet. Men sist i hundreåret gjekk det ut av bruk; den siste som fekk namnet, ser ut til å ha vore Rise Andrea Arnesdr., fødd på Reinene i Naustdal i 1898. Ho budde på Brufloten i Naustdal og levde til 1989 (Kleiveland 1997: 521).

4 Korleis kom *Iverisse* til Førde prestegjeld?

Dei første jentene med namnet *Iverisse* i Naustdal hadde foreldre som var gardfolk. Dei må ha fått namnet som heider til den avlidne soknepresten Iver Myhlenphort. Men moverte kvinnenamn på *-ise* og *-isse* var elles ukjende i dette området. (Namna *Lovise* og *Elise* kan nok vel å merke ha vore brukte.) Som oppkalling etter ein *Iver* skulle ein ha venta *Iverine*. Ein var tidleg ute med feminine avleiingar på *-ine* av mannsnamn her; til dømes var *Oline* i bruk i Naustdal frå 1734 (Kleiveland 1997: 759). Men som vi har sett, blei dotterdottera til sokneprest Myhlenphort døypt *Iverisse Elisabeth* i 1753. Det er rimeleg å gå ut frå at namnet må ha hatt ei forhistorie i slekta til Myhlenphort.

¹¹ Det er tale om kommunane Naustdal og Førde som fanst fram til 2019. Sidan 2020 er dei delar av Sunnfjord kommune (som òg femner om dei tidlegare kommunane Jølster og Gaular). Dei administrative inndelingane har skifta noko. Det gamle Førde prestegjeld hadde soknene Holsen, Førde, Naustdal og Vevring. Holsen har alltid lege under Førde, men Naustdal var lenge ein eigen kommune. Det gamle Vevring blei delt mellom Førde, Naustdal og Askvoll ved kommunereforma på 1960-talet.

Her kan slektshistoria til familien Munthe i Noreg hjelpe oss vidare. Kort fortalt etter Munthe (1994: 51–55): Iver Myhlenphort var fødd på Lille-Fosen (det seinare Kristiansund) i 1693. Han var son av tollaren Christopher Myhlenphort (død i 1701) og Elisabeth Iversdr. Munthe (fødd på Gjermondnes i Vestnes 1665, død i Førde 1753). Elisabeth Munthe var dotter av futen i Romsdal, Iver Andersson (1630–1683) og Anna Ludvigsdr. Munthe (1639–1688, dotter av Ludvig Munthe, biskop i Bergen). Ei yngre søster av Elisabeth var Iverisse Iversdr. Munthe (1668–1715), gift med Morten Schulz. Namnet hennar er det første belegget på *Iverise* som personnamleksikonet viser til, og eg har ikkje funne eldre belegg. Denne Iverisse og to søstrer av ho hadde kvar si dotter som fekk namnet *Iverisse*. Dei var fødte i 1683, 1684 og ca. 1690, jf. at morfaren Iver døydde i 1683. På ei sølvkanne som har gått i arv frå futen gjennom fleire generasjonar, er initialane til fem ektepar inngraverte. Det andre paret er kalla «M. S.» og «R. M.», tolka som *Morten Schulz* og *Rise Munthe* (Brandt 1863: 12); Munthe (1994: 55) skriv *Risse*. Allereie den første kjende Iverisse var altså òg kalla Rise eller Risse. Det er svært tydeleg at *Iverisse*, med kortforma *Ris(s)e*, var eit viktig namn i slekta etter futen.

5 Avslutning

Namnet *Rise* eller *Risse* var nytta ein del i dåp i Sunnfjord, framfor alt Førde prestegjeld, frå 1816 til 1898. I ein tidlegare, delvis overlappende periode frå 1748 til 1837 var *Iverisse* (eller *Iverise*) brukt i dåp i det same området. Eg har vist at éi og same kvinne opptrer som både *Rise* og *Iverisse* (og andre variantar) i kjeldene, og at ei jente kunne få namnet *Rise* i oppkalling etter ei mor som var døypt *Iverisse*. Det er altså ingen tvil om at *Rise* i Sunnfjord er ei kortform av *Iverisse*. Såleis stemmer ikkje den etymologiske opplysninga i NPL om at *Rise* kjem av *Regi(t)se*, for dette området. (Men ho kan godt stemme for andre delar av landet.)

Bruken av *Iverisse* i Sunnfjord har opphav i slekta til soknepresten Iver Myhlenphort, som døydde i 1747. Myhlenphort var dotterson av Iver Andersson, fut i Romsdal, gift med bispedottera Anna Ludvigsdr. Munthe. Dei hadde ei dotter og tre dotterdøtrer som bar namnet *Iverisse*. Dottera var fødd i 1668, og ein inskripsjon på ei sølvkanne viser at ho gjekk under namnet *Rise* eller *Risse*. Hennar dåp i Vestnes er det eldste belegget i NPL for namnet *Iverise*. Leksikonet seier at *Iverise* er avleidd

av *Iver*, og det stemmer nok. Iver Andersson døydde i 1683, og det same året fekk ei dotterdotter namnet *Iverisse*. Det er vanskeleg å tenkje seg noko alternativ til at *Iverisse* og dermed *Rise* i Sunnfjord har opphav i avleiing frå *Iver*.

Primærkjelder

Ministerialbok for Førde prestegjeld, A2: <https://www.digitalarkivet.no/source/11403>

Ministerialbok for Førde prestegjeld, A3: <https://www.digitalarkivet.no/source/11404>

Ministerialbok for Førde prestegjeld, A6: <https://www.digitalarkivet.no/source/11407>

Ministerialbok for Førde prestegjeld, A7: <https://www.digitalarkivet.no/source/11638>

Ministerialbok for Førde prestegjeld, A9: <https://www.digitalarkivet.no/source/8385>

Ministerialbok for Kinn prestegjeld, A6: <https://www.digitalarkivet.no/source/6890>

Ministerialbok for Korskirken prestegjeld, B6: <https://www.digitalarkivet.no/source/8343>

Ministerialbok for Sandviken prestegjeld, E2: <https://www.digitalarkivet.no/source/44060>

Litteratur

Brandt, Wilhelmine. 1863. *Stamtavle over familjerne Lossius og Brandt med flere i samme indgiftede slægter*. Bergen: Geelmuyden.

Førsund, Finn Borgen. 1990, 1992. *Førde bygdebok*, bd. 1 og 2. Førde: Førde kommune.

Kleiveland, Geir. 1995, 1997. *Naustdal bygdebok*, bd. 1 og 2. Naustdal: Naustdal sogelag.

Kruken, Kristoffer & Ola Stemshaug 2013. *Norsk personnamnleksikon*, 3. utg. Oslo: Samlaget.

Lampe, Johan Fredrik. 1895. *Bergens Stifts Biskoper og Præster efter Reformationen*. Kristiania: Cammermeyer.

Munthe, Sverre. 1994. *Familien Munthe i Norge*. Oslo: S. Munthe.

Sødssund – ett försvunnet jämtländskt bebyggelsenamn

Olof Holm

Sødssund – a lost Jämtland settlement name

A settlement name in the parish of Revsund in Jämtland (in present-day Sweden) is recorded in a letter from 1451 as Søødzsund. The author locates the name to the village of Sund and interprets it as ‘Sauðs or Sòds farm in Sund’. In Jämtland, there are several examples of similar names from the late Middle Ages, comprising a personal name and the name of the village. The first element should be seen as referring to the name of a previous owner or tenant. In this case, this would most likely have been a man recorded as Nils Sowdher/Sodher in 1410 and 1412. The man’s byname (Old Norse Sauðr, Old Swedish Sòdh) meant ‘sheep’.

I ett brev utfärdat i Jämtland 1451 beskrivs vad den välbärgade bonden Peter Fastesson i Mordviken i Bräcke socken önskade att hans hustru Agnes skulle få efter hans död. För att täcka de 44 jämtska mark som hon hade inestående hos honom skulle hon få betalt i lösa pengar, så långt de räckte, och därutöver i följande fasta egendomar: 1) hans köpta jord »søødzsund j ræffsunda sokn», 2) halva »bennefiske» som han fått i skadestånd samt 3) ett landområde i Gimdalen (Gimåns dalgång) som heter »jonaland» och som han köpt för 14 jämtska mark. Själva »howdh boleth», d.v.s. gården i Mordviken, skulle däremot inte tillfalla henne utan hans arvingar (1451 oviss dag Hagnastad SRAp, JHD 2 nr 10, s. 16 f.).

Ingen av de tre nämnda fastigheterna har kunnat lokaliseras säkert i tidigare forskning. Här tänkte jag beröra gården vars namn skrivs *Søødzsund* och som anges ligga i Revsunds socken.¹² Bertil Flemström uppger

12 Revsunds socken omfattade på den tiden även nuvarande Nyhems socken.

Fig. 1. Karta över en del av Revsunds socken i Jämtland, med byarna Värviken, Sund och Grimnås markerade. Kartunderlag: Lantmäteriets webbkarta.

i Ortsregistret till det jämtländska diplomatariet (JHD 2 register, tr. 1991, s. 49) att namnet »avser trol. Sunnestbyn, Revsunds sn» och i *Sveriges ortnamn* (SOJä 3, tr. 1995, s. 70) skriver han att namnet »av sammanhanget att döma bör avse Sunnestbyn». Denna identifiering motsägs dock av att *Sunnestbyn* och *Søødzsund* är två olika namn, som inte ser ut att ha något gemensamt. Namnet *Sunnestbyn* (»alld synnestebyenn» 1538 (?) referat i 1643 16/6 u.o. SRApp; »ett Ødebøll kaldis Sønstebye» 1631–32 bygsellängd SRA no. länsräk. 12:9) är ett av Jämtlands gamla bebyggelsenamn på *-by(n)* och har en förled som anger ett läge *sunnerst* 'längst i söder' i förhållande till Sund och Brattbyn (fig. 1; SOJä 3: 70; Holm 2020a: 58, 64).¹³ Även *Brattbyn* (»brata by» 1465 21/4 Sundsjö kyrka JHD 1 s. 279, jfr JHD 2 s. 42) är ett gammalt *by*-namn, betecknande 'den branta gården/byn' (SOJä 3: 62; Holm a.a.). Namnet *Søødzsund* måste rimligen ha avsett något annat.

13 I SOJä 3 redovisas inget belägg för detta namn äldre än 1680.

Nu finns det en konkret upplysning om vad detta namn avsåg på brevet baksida. Där står: »brefff pa svnda», med handstil troligen från andra halvan av 1400-talet eller första halvan av 1500-talet.¹⁴ *Sund* är ett alltjämt levande bynamn i Revsunds socken, belagt sedan tidigt 1400-tal (»[i] sundum» 1412 3/5 Revsund JHD 1 s. 165). Till yttermera visso visar ett år 1470 upprättat arvsskifte efter Peter, som finns i två exemplar (JHD 2 nr 74 och 75), att den jord som Agnes blev utlovad 1451 låg i just Sund. Arvsskiftet uppgjordes av sönerna Torkel och Nils i Mordviken medan Agnes fortfarande var i livet. Hon överlät vid detta tillfälle sin egendom till dem så att de sedan kunde dela upp allt arvegods sinsemellan. De kom överens om att Torkel skulle överta gården i Mordviken m.m. medan Nils skulle få två tredjedelar av Sund, västra Stavre och Gimdalen m.m. Peter Fastessons köpejord *Søødzsund* har alltså utgjort en del av byn Sund. Brevet 1451 och 1470 har senare förvarats tillsammans med yngre brev vilka också rör Sund (se kommentarer vid JHD 3 nr 90).

Att brevet 1451 handlar om en del av byn Sund innebär att brevtextens *Søødzsund* kan uppfattas som ett gårdnamn avseende en gård i byn. I Jämtland var det under senmedeltiden ganska vanligt att gårdnamn bildades genom att en genitivform av gårdsägarens/gårdsbrukarens namn sammanfogades med moderbyns osammansatta namn. Jag har behandlat sådana gårdnamn i andra sammanhang och betecknat dem som »namn av typen *Alfskålen* 'Alfs gård i Kälen'» (Holm 2020a: 67–70, 2020b och 2022b).¹⁵ Några exempel som visar hur dylika namn bildades:

Aluer i Koll 1431, nämnd avliden 1447 → *Alffs kæ* 1447, avseende en gård i byn Kälen i Rödöns socken (namnet nu försvunnet).

Helga *Goutzdotter* 1403 → *Gowthækiel* 1403, avseende en gård i samma by Kälen (namnet nu försvunnet men i bruk ännu i början av 1600-talet); i byn fanns under 1400- och 1500-talen dessutom ytterligare gårdar som bar namn av samma typ.

Trydjæ, nämnd avliden 1478, jordägare i *Åsen* → (*under*) *Trygieåsen* o.d. 1480-t. (avskriftsbelägg), avseende en gård i dåv. byn Åsen i södra delen av Fors socken (nu *Österåsen*).

14 Ortnamnsbelägget är inte upptaget i registret till JHD 2 eller i SOJä 3.

15 Att bilda gårdnamn med hjälp av efterleden *-gård* var också vanligt förekommande under senmedeltiden i Jämtland. Se Holm 2020a: 48–56.

Stein j Wallom → ([v]m) *Steins walla* 1480, avseende en gård i byn Valla på Frösön (nu *Stensgård*).

Dessa analogier talar för att *Søødz-* i ortnamnsbelägget *Søødzsund* 1451 är genitiv av ett personnamn. Men vilket personnamn kan det röra sig om?

I två jämtländska brev från 1410 respektive 1412 omtalas en bonde vars namn i det ena brevet skrivs »niclis sowdher» och i det andra »niclis sodher» (1410 4/4 Mordviken SRAp, JHD 1 nr 145, s. 164; 1412 3/5 Revsund SRAp, JHD 1 nr 146, s. 166). Det andra brevet är skrivet av en skrivare som undertrycker diftonger. I det första brevet nämns bonden ifråga som en av 118 jämtländska utfärdare, vilka garanterar betalningen av en skuld till Uppsala domkyrka och drottning Margareta. Av ordningsföljden, som är strikt geografisk (se Holm 2022a: 26), går det att utläsa att han bodde någonstans mellan Värviken och Grimnäs i Revsunds socken, d.v.s. just i den del av socknen där byn Sund ligger (fig. 1). I det andra brevet uppges han och hans hustru ha hjälpt ett äkta par att betala för köpet av jord i Fjäl nära byn Dövikén i samma socken.

Mannens binamn är i E. H. Linds personbinamnslexikon (1920–21 sp. 347) uppfört under en konstruerad uppslagsform fvn. **Soddr*. Denna form sammanställer Lind med no. dial. *sodde* 'tung, dråplig karl', men han anmärker att namnet alternativt skulle kunna vara bildat till fvn. *sauðr* 'får'. Här bör påpekas att Lind enbart utgick från den diftonglösa skrivningen *Sodher* i brevet 1412. Belägget 1410 med bibehållen diftong, *Sowdher*, förbisåg han uppenbarligen. Detta belägg talar enligt min mening avgjort för att namnet är bildat till fvn. *sauðr* m. 'får'. Skrivaren av brevet 1410 har tecknat motsvarande diftong på samma vis i ortnamnet (*i*) *Owdho*, avseende nuv. *Öd* i Marieby socken, ett ortnamn som 1487 skrivs (*j*) *Awdenæ* (JHD 2 s. 187).¹⁶ Mansbinamn återgående på djurbeteckningar var förhållandevis vanliga i Skandinavien under medeltiden (Janzén 1947: 45; Modéer 1964: 102; Hornby 1974) och Lind listar inte mindre än sju belägg för *Sauðr* använt som binamn på olika håll i Norge under 1300- och 1400-talen (1920–21 sp. 304).

I dialekterna i Jämtland har den fornärvda diftongen *au* aldrig monofongrats, utom längst i öster (Moberg 1953: 94; Edlund 2011: 48, 68,

¹⁶ Om namnet *Öd* se Flemström 1972: 253; Huldén 1981: 94.

78). Många skrivare verksamma i Jämtland under senmedeltiden valde likväl att återge denna diftong på svenskt vis med *o* eller *ø* i skrift. Detta förklarar enligt min mening skrivningen *Sodher* 1412. På liknande sätt skrivs t.ex. personnamnen fvn. *Gauti* och *Haukr* omväxlande med former *-au/-ou-* och *-o/-ø-* i jämtländska brev (SMP 2 sp. 521 ff., 3 sp. 549 f.).

Mannen som omtalas 1410 och 1412 torde således ha burit binamnet fvn. *Sauðr*, i y.fsv. språkdräkt *Sødh*. Då Sund ligger i området där han bodde, enligt 1410 års brev, verkar det rimligt att räkna med att hans bostadsort var just den byn och att namnet som skrivs *Søødzsund* 1451 var uppkallat efter honom. Förleden *Søødz-* kan därmed uppfattas som genitiv av hans binamn, tecknat på svenskt vis utan diftong. Att skrivaren av brevet 1451 valde att återge namnet monoftongerat kan sägas vara väntat om man ser till hur samme skrivare har tecknat andra namn och ord. Handstilen i brevet återfinns i åtskilliga jämtländska brev och kan attribueras till lagmannen Peter Olofsson, verksam i Jämtland 1439–74.¹⁷ Han följde konsekvent svensk skrivarpraxis och har såvitt jag har kunnat se aldrig utskrivit något i Jämtland brukat ort- eller personnamn med diftong. Några exempel ur hans brev: *Hookabek* (JHD 2 nr 40), *Gudhileefsdotter* (2 nr 43), *Røødzsyo*, *Rødzsio* (2 nr 51), *Høøk* (JHD Suppl. s 120).

Av detta drar jag följande slutsatser: Det försvunna bebyggelsenamn i Revsunds socken som skrivs *Søødzsund* i ett brev 1451 kan med normaliserad stavning återges som fsv. *Sødssund*, motsvarande ett fvn. **Sauðssund*. Namnet har avsett en del av byn *Sund*. I analogi med andra jämtländska gårdnamn tolkar jag namnet som 'Sauðs eller Søds gård i Sund'. Namnlåtaren var med stor sannolikhet Nils *Sowdher/Sodher* (fvn. *Sauðr*, fsv. *Sødh*), som omtalas i brev 1410–12 och som kan påvisas ha bott i just denna trakt. Skrivaren av brevet 1451, lagmannen Peter Olofsson, har sin vana trogen tecknat bebyggelsenamnet på svenskt vis utan diftong, *Søødzsund*, trots att det lokala uttalet bör ha varit med diftong.

17 T.ex. JHD 1 nr 229, 281, 288; 2 nr 40, 43, 46, 48, 71, 84; JHD Suppl. s. 120 f. (brev 3/12 1474). Lagmannen Peter Olofsson har beseglat de flesta av dessa brev, inklusive 1451 års brev, som dessutom är utfärdat på hans gård i Brunflo socken.

Litteratur och källor

- Edlund, Lars-Erik. 2011. Mellan väst och öst. Det jämtska språkområdet över tid ur ett nordiskt perspektiv. I *Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645*, red. av Olof Holm, 43–90. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Flemström, Bertil. 1972. *Jämtländska ortnamn*. Östersund: Wisénska bokhandeln.
- Holm, Olof. 2020a. Gård- och bynamnsbildning i Jämtland från vikingatiden till 1500-talet. *Namn och bygd* 108: 47–86.
- 2020b. *Hammarnäs, Haftorsnäs och Näset*. Gård- och bynamn knutna till en jämtländsk by. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*: 65–71.
- 2022a. *Dalåsen* i Berg och alternativnamnet *Dalarna* om Härjedalen. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*: 25–30.
- 2022b. Det jämtländska bynamnet *Helgebacken* ur namntypologisk synvinkel. *Namn och bygd* 110: 87–94.
- Hornby, Rikard. 1974. Dyrenavne brugt som persontilnavne i middelalderen. I *Festskrift til Kristian Hald. Navneforskning. Dialektologi. Sproghistorie. På halyfjerdsårsdagen 9.9.1974*, red. av Poul Andersen et al., 39–44. København: Akademisk.
- Huldén, Lars. 1981. De åländska namnen på -öda. *Namn och bygd* 69: 89–96.
- Janzén, Assar. 1947. De fornvästnordiska personnamnen. I *Nordisk kultur 7. Personnamn*, 22–186. Stockholm: Bonnier.
- JHD = *Jämtlands och Härjedalens diplomatarium* 1–3. Östersund: Jämtlands (läns) biblioteks diplomatariekommitté (d. 1–2), Landsarkivet i Östersund och Jämtlands läns fornskriftsällskap (d. 3), 1943–95.
- JHD Suppl. = *Supplement till Jämtlands och Härjedalens diplomatarium*, utg. av Olof Holm. Östersund: Landsarkivet, 1999.
- Lind, E. H. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Moberg, Lennart. 1953. Den östnordiska diftongförenklingen. Några synpunkter. *Nysvenska studier* 33: 87–129.
- Modéer, Ivar. 1964. *Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier*. Utg. av Birger Sundqvist & Carl-Eric Thors med bibliografi av Roland Otterbjörk. Lund: Studentlitteratur.
- SMP = *Sveriges medeltida personnamn. Förnamn* 1–. Uppsala 1967–.
- SOJä = *Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län* 3–. Uppsala 1983–.

SRA = Svenska Riksarkivet, Stockholm.

SRA no. länsräk = länsräkenskaper i Från norska Riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, SRA.

SRAp = pergamentsbrev i SRA. (Foton av brev t.o.m. 1523 är tillgängliga via SRA:s hemsida, <https://sok.riksarkivet.se/sdhk>).

SRAp = pappersbrev, serie I, SRA.

Stedsnavn i Tirol: endonymiprinsippets utfordringer i møtet med språklig og toponymisk mangfold

Hanno Sandvik

Toponyms of Tyrol – how to apply the endonymic principle in a highly diverse namescape

Tyrol has an extraordinary diversity of toponyms, which is due to the various languages that have been and are spoken in this mountainous area. After presenting the «namescape» of Tyrol (North Tyrol, East Tyrol, South Tyrol and Trentino), the article addresses the challenges that the toponymy of Tyrol poses for the official Norwegian spelling norm and identifies two problems. First, the spelling of the landscape itself («Tyrol») is incompatible with the endonymic principle (which demands «Tirol»). Second, most toponyms of South Tyrol are currently normalised in their Italian forms. However, the endonymic principle suggests that the norm should allow all forms that are locally well-established. A coherent alternative to the current Norwegian spelling norm is suggested. Further recommendations are given regarding the Norwegian spelling of Tyrolean toponyms that are not covered by the official norm.

1 Innledning

Fjellandskapet Tirol er språklig sett et veldig spennende område, med tre offisielle språk, hvorav ett bare forekommer der, og navnehistoriske røtter i minst fem ulike språkgrupper. Et språklig så rikt område presenterer også et usedvanlig mangfold av stedsnavn – og en del medfølgende utfordringer for hvilke stavemåter man skal bruke på norsk. Språkrådet har besvart en tidligere henvendelse om disse forholdene med at «normerings spørsmålene som De har tatt opp, er såpass kompliserte språklig og så spesielle ellers at de nok har interesse for ganske få» (personlig meddelelse). Til tross for dette svaret velger Språkrådet (u.å.) i sin stedsnavns-

liste fremdeles å normere skrivemåten til elleve stedsnavn fra Tirols flerspråklige områder. I hvert fall åtte av disse er diskutabile, som artikkelen skal vise.

Språkrådets erklærte politikk er at man «Ved fastsetjing av skrivemåtar for utanlandske geografiske namn baserer [...] seg i hovudsak på endonymiprinsippet, dvs. at ein rettar seg etter den offisielle skrivemåten i det landet det gjeld» (Norsk språkråd 2005: 36). Tilsvarende finner man en tydelig «endonymisk linje» i Norge, der de fleste endringer i normering av stedsnavn gjennom de siste 100 år har vært i favør av endonymiprinsippet (Leira 1999; Helleland 2012). Dette er også i tråd med bestrebelsler i FN-regi om å redusere bruken av eksonymer både nasjonalt og internasjonalt (se UNCSGN 2018, spesielt resolusjonene II/29 og V/13).

I praksis har denne målsettingen imidlertid vist seg å by på utfordringer. En av disse er at man trenger en entydig definisjon av *endonym* og *eksonym*. Ulike definisjoner kan gi svært forskjellige utslag, spesielt i et landskap som Tirol med opptil tre ulike lokale navneformer for ett sted. FNs definisjon har derfor blitt revidert flere ganger. I de tidligere definisjonene sto språkets offisielle status sentralt, f.eks. når *eksonym* ble definert som «A geographical name used in a certain language for a geographical entity situated outside the area where that language has official status» (UNCSGN 1972: 1, 1977: 5). Språkrådets definisjon av endonymi (se over) ser ut til å følge denne forståelsen. Senere har FN definert *endonym* ved henvisning til det regionale «hovedspråket» («principal language spoken in the region»; UNCSGN 1992: 12), for så å endre definisjonen på nytt ved å erstatte «hovedspråk» med «offisielt eller godt etablert språk» samt å erstatte «offisielt språk» med «svært utbredt språk» («widely spoken language») i definisjonen av eksonym (UNGEGN 2007: 2).

Alle disse definisjonene har mer eller mindre u hensiktsmessige konsekvenser (jf. Helander 1999; Vikør 2000). Noen av konsekvensene illustreres i tabell 1 ved hjelp av tirolske stedsnavn. Ifølge definisjonen til UNCSGN (1977) har *Meran* og *Antholz* gått fra å være endonym til eksonym og tilbake, av den grunn at tysk var forbudt, og altså ikke noe offisielt språk, i Sør-Tirol fra 1923 til 1943. Ifølge definisjonen til UNCSGN (1992) er *Merano* og *Anterselva* verken endonymer eller eksonymer i dag, fordi italiensk er et offisielt språk (noe som utelukker eksonym), men ikke det dominerende språket på disse stedene (noe som utelukker endonym).

UNGEGN (2007) løser de fleste av disse problemene, men betrakter fremdeles offisielle former som endonymer, selv om de ikke er i nevneverdig bruk lokalt (som *Anterselva*).

Tabell 1. Endonymiprinsippets utfordringer i Sør-Tirol. Avhengig av de nøyaktige definisjonene ville det samme stedsnavnet på ulike tidspunkt ha blitt klassifisert som endonym (+), eksonym (–) eller ingen av delene (0), her eksemplifisert med de tyske og italienske navnene på Meran og Antholz på tre tidspunkt (1823: historisk kontekst, 1923: fascistisk navnepolitikk, 2023: i dag). Skråstreken (/) indikerer at navnet ikke var funnet på ennå.

Definisjon	<i>Meran</i> (ty.)			<i>Merano</i> (it.)			<i>Antholz</i> (ty.)			<i>Anterselva</i> (it.)		
	1823	1923	2023	1823	1923	2023	1823	1923	2023	1823	1923	2023
UNCSGN (1977)	+	–	+	–	+	+	+	–	+	/	+	+
UNCSGN (1992)	+	+	+	–	0	0	+	+	+	/	0	0
UNGEGN (2007)	+	+	+	–	+	+	+	+	+	/	+	+
Nyström (2014)	+	+	+	–	+	+	+	+	+	/	–	–

På bakgrunn av lignende eksempler har bl.a. Woodman (2012: 17) argumentert for at man må skille mellom stedsnavnets «natur» (lokalt forankret eller ikke) og dets «status» (offisiell eller ikke). Navnets status bør ikke inngå i definisjonene, ikke minst fordi statusen kan endre seg ved et pennestrøk, mens navnets natur i høyden kan endre seg forholdsvis sakte, f.eks. ved at et språk dør ut (som i Øst-Tirol), eller ved flytting av større befolkningsmasser (som i Sør-Tirol). Et flertall av FNs ekspertgruppe på eksonymer kunne derfor stille seg bak Nyströms (2014: 36) definisjon av endonym som «Locally accepted name of a geographical feature used in a language that is well-established in the area where the feature is situated», men siden det ikke ble oppnådd konsensus, ble den ikke vedtatt (Jordan 2013; UNGEGN 2014). Nyströms og lignende definisjoner (Jordan 2014; Woodman 2014) gir god mening i Tirol (se tabell 1): *Meran* og *Antholz* er og har alltid vært endonymer; *Merano* har gått fra eksonym til endonym fordi byen har fått en stor italiensktalende befolkningsandel etter 1920; mens *Anterselva* ikke er noen lokalt forankret form og derfor, til tross for offisiell status, har forblitt et eksonym.

I denne artikkelen tester jeg hvorvidt Språkrådets gjeldende normering av tirolske stedsnavn følger endonymiprinsippet (del 3 og 4), utar-

beider et forslag til et konsistent alternativ (del 5) og gir ytterligere anbefalinger for unormerte navn (del 6). For å sette de aktuelle stedsnavnene i sin rette sammenheng begynner jeg i del 2 med en oversikt over Tirols fascinerende navnelandskap.

2 Språkmangfoldet i Tirols stedsnavn

Tirol er et landskap i Alpene som i dag er delt mellom to land og hjem til tre språk (figur 1). Landskapets nordlige halvpart er en av Østerrikes ni delstater (forbundsland), heter *Tirol* og består av de to geografisk adskilte områdene *Nord-Tirol* og *Øst-Tirol*. Landskapets sørlige halvpart er en av Italias tjue regioner, heter *Trentino-Sør-Tirol* og består av de to autonome provinsene *Sør-Tirol* og *Trentino*, som etter sine hovedsteder også kalles henholdsvis *provinsen Bolzano* og *provinsen Trento*. Mens Tirols deling er et resultat av første verdenskrig, har Tirols flerspråklighet mer enn to tusen år gamle røtter:

Før innlemmelsen i Romerriket 15 år før vår tidsregning var området bebodd av ulike keltiske og retiske stammer. Reternes språk var antagelig ikke-indoeuropeisk og i nær slekt med etruskisk (Risch 1970). Under romersk okkupasjon overtok kelterne og reterne latin som talespråk, men man har spekulert i om spor av det retiske substratet kan ha blitt bevart i den lokale varianten av vulgærlatin, som omtales som *alperomansk* (heretter forkortet som «alp.»; Krefeld 2003). Under folkevandringstiden kom nye bosettere som blandet seg med den gjenværende alperomanske befolkningen: bajovarer fra nord, alemanner fra vest, langobarder fra sør og slavere fra øst. Store deler av området ble etter hvert tysk- eller italiensktalende, mens alperomansken utviklet seg til dagens ladinsk (samt retoromansk i Sveits og friulisk i Nordøst-Italia). Fra ca. 1100-tallet lå språkgrensen mellom tysk og italiensk i grove trekk langs dagens provinsgrense mellom Sør-Tirol og Trentino (figur 2).

Etter første verdenskrig måtte Østerrike avstå Tirols sørlige deler til Italia. Imidlertid ble ikke bare det italiensktalende Trentino – tidligere omtalt som «italiensk Tirol» (ty. *Welschtirol*, it. *Tirolino italiano*) – tilkjent Italia, men også de tysk- og ladinsktalende områdene helt til Alpene hovedkam (dvs. dagens Sør-Tirol). Under fascismen begynte fra 1922 en omfattende italianisering, som innebar et forbud mot de tyske og ladinske språkene, inkludert tyske og ladinske steds- og personnavn (Fontana 1981; Tasso 2018), samt flytting av titusener av italiensktalende funksjo-

nærer og arbeidere nordover til Sør-Tirol (Belmonte & Di Lillo 2021). Selv etter andre verdenskrig fortsatte ulike deler av italieniseringspolitikken, men en lov fra 1972 gir Sør-Tirol stor indre autonomi og fastholder at tysk og italiensk er likestilt som offisielle språk (Decreto 1972: Art. 99–102).

I de følgende avsnittene illustreres Tirols toponymiske mangfold ved å presentere utvalgte stedsnavn for ulike kombinasjoner av dagens språk (tysk, italiensk, ladinsk) og opphavsspråk (germansk, romansk, slavisk, keltisk, retisk). Hvert stedsnavn er etterfulgt av et tall i sløyfeparentes, slik at man finner igjen stedet på kartet (figur 2).

2.1 Tyske stedsnavn

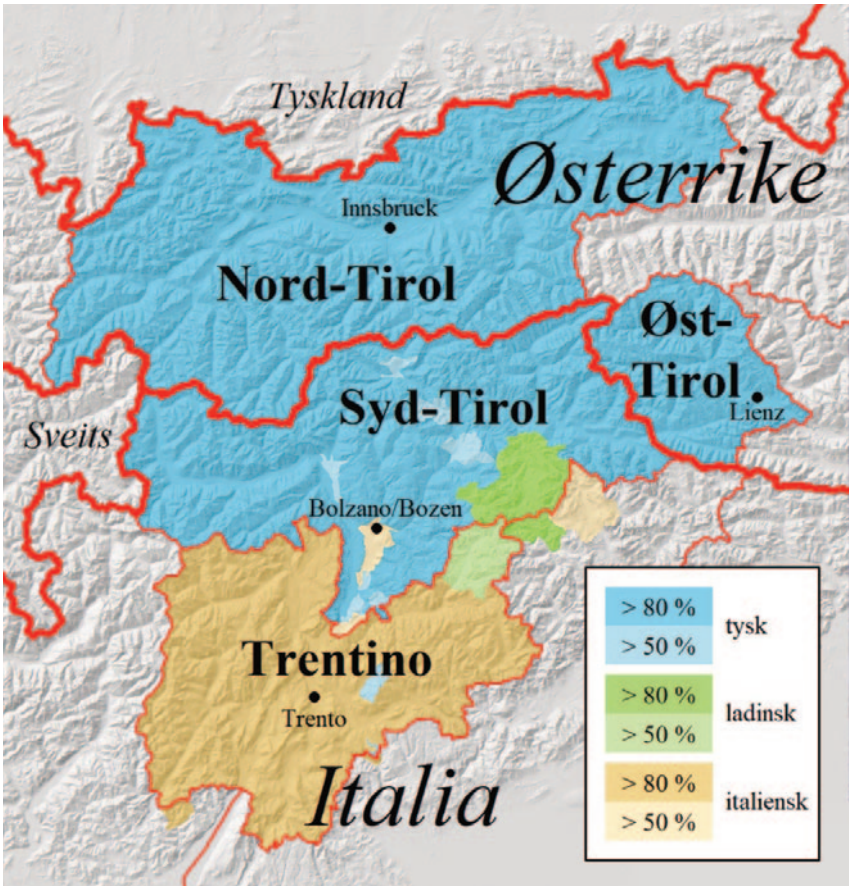
Tysk er det eneste språket i Nord- og Øst-Tirol og er morsmålet for nesten 70 % av sørtirolerne (ASTAT 2012). Her er tyske stedsnavn med germansk opphav naturlig nok svært utbredt. Eksempler er hovedstaden *Innsbruck* {6} ('bro [over] Inn') og flere navn som slutter på *-ing* (ghty. [bajovarisk] for 'sted som tilhører [slekten til] ...'), f.eks. *Sterzing* {14} (av et ghty. personnavn *Starz*; Finsterwalder 1990a: 419, 662).

Veldig mange tyske endonymer i Tirol har romanske røtter. Eksempelvis uttales landsbyen *Verschneid* {31} nøyaktig som det tyske ordet for «nedsnødd» (*verschneit*, /fər'ʃnaɪt/), men har et alperomansk opphav som betyr 'askeskog' (*frassinetu*).

I dagens Øst-Tirol levde slaviske bosettere side om side med alperomaner og bajovarer fra 600- til 1100-tallet. Dette bevitnes av mange stedsnavn på *-nitz* (< urslavisk *-ъnica* 'sted/område ved ...'), f.eks. *Schleinitz* {16} (slovensk *sliva* 'plommetre'; Finsterwalder 1990a: 53).

Blant tyske stedsnavn med før-romanske røtter har flere utvilsomt keltisk opphav, bl.a. *Angedair* {8} (< **Ancatariu* < **ankato* 'krok, bøyning' [her av elven Inn]; Finsterwalder 1990a: 855). For mange stedsnavn er opphavsspråket derimot usikkert, men det kan ha vært retisk eller et beslektet språk, f.eks. *Mildraun* {9} og *Schluderns* {26}.

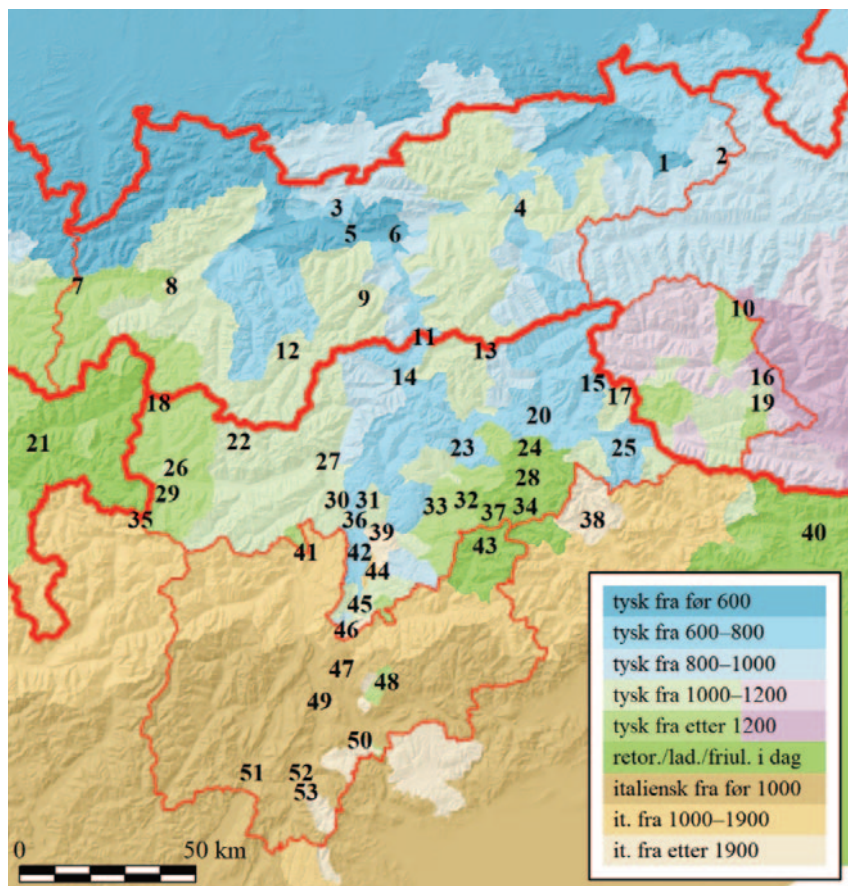
I tillegg eksisterer to isolerte tyske språkøyer i Trentinos fjellområder (Rowley 1996). I de fire berørte kommunene er de lokale tyske variantene bersntolsk og zimbrisk anerkjent som offisielle språk, mens standardtysk ikke er det. Derfor har stedene navn som *Bersntol* {48} (fremfor ty. *Fersental*) og *Bisele* {50} (fremfor ty. *Wieslein* 'liten eng').

Figur 1. Dagens geografiske fordeling av språkene i Tirol. Grensene viser dagens forhold; det fargelagte området tilsvarer det historiske landskapet Tirol fra før 1920. (Språkandeler er basert på de siste folketellingene; ASTAT 2012; ISPAT 2022.)

2.2. Ladinske stedsnavn

Ladinsk er i dag morsmålet til om lag 35 000 personer, hovedsakelig i Dolomittene. Under den italienske fascismen ble det ladinske språkområdet – etter splitt-og-hersk-prinsippet – delt opp mellom tre ulike provinser (Sør-Tirol, Trentino samt Belluno; figur 2). Språket står nå sterkest i Sør-Tirol, der to tredjedeler av språkbrukerne lever og utgjør knappe 5 % av

Figur 2. Kart over stedene som er omtalt i artikkelen, nummerert fra nord til sør. Fargene viser hva som er dagens flertallsspråk, og hvor lenge det har vært det. Man ser at dagens grense mellom Nord-Tirol (Østerrike) og Sør-Tirol (Italia) aldri har vært noen språkgrense. (Hovedsakelig basert på Finsterwalder 1990b, 1990c og Richebuono 1980. Fargekodingen er noe forenklet, fordi tidspunktene for språkovergangen ikke er kjent for alle plasser, fordi språkene ofte overlappet i flerfoldige generasjoner, og fordi moderne kommunegrenser er lagt til grunn. Retoromansk {21} og friulisk {40} er forkortet som «retor.» og «friul.» Språkovergangene var fra alperomansk til tysk i blå og lysegrønne områder, fra slavisk til tysk i fiolette områder og fra alperomansk/ladinsk eller tysk til italiensk i beige områder.)

provinsens befolkning (ASTAT 2012), og der språket i åtte kommuner offisielt er likestilt med tysk og italiensk. I Trentino og provinsen Belluno er språkets status betydelig svekket (Dell’Aquila & Iannaccaro 2006), men det er fremdeles flertallsspråket i enkelte kommuner (ISPAT 2022).

De fleste ladinske stedsnavn har naturlig nok (alpe)romansk opphav, f.eks. *Calfosch* {34} (/kal'fɔʃk/ < lat. *collis fuscus* ‘mørk kolle’; Kühebacher 1991: 74) og *Lungiarü* {28} (/ˌlunʤã'ryː/ < alp. **Longiarun* < lat. *longaria* ‘langstrakt åker’, med augmentativendelsen *-one*; Gsell 2004). Man finner også ladinske stedsnavn med tyske røtter, f.eks. gårdsnavnet *Piristì* {28} (< ghty. *Pirichstìg* ‘bjørkesti’; Finsterwalder 1990a: 36).

2.3. Italienske stedsnavn i Trentino

Historiske italienske endonymer forekommer i Tirol nesten utelukkende i Trentino, der italiensk er hovedspråket (98 %) og har vært det i om lag tusen år. Eksempler er provinsens hovedstad *Trento* {49} (< *Tridentum* < lat. *tridens* ‘trefork’, muligens fordi tre elver møtes) og nest største by *Rovereto* {52} (< lat. *roboretum* ‘eikeskog’).

I fjellene øst og sør for Trento er det bevart flere stedsnavn etter en tidligere tysktalende befolkning som har gått over til italiensk språk (Cordin 2018), f.eks. *Cornèchele* {53} (< ty. *Kornecklein*, ‘lite hjørne med korn’; Flöss 2009). I tillegg eksisterer stedsnavn med langobardisk opphav, slik som *Valda* {47} (< *wald* ‘skog’; Mastrelli Anzilotti 1985).

Noen italienske stedsnavn går tilbake til før-romansk tid. Blant disse kan man nevne elven *Avisio* {43–47–49} (lad. *La Veisc*) med keltisk opphav (jf. gallisk **abīsio* ‘vassdrag’) og *Lauregno* {41} (ty. *Laurein*) med retiske røtter (**lawara* ‘stein’ med kollektivendelsen *-onia*, altså ‘område med mye stein’).

2.4. Italienske stedsnavn i Sør-Tirol

Før første verdenskrig hadde bare noen få landsbyer lengst sør i Sør-Tirol en nevneverdig italiensktalende befolkning (Dörrenhaus 1953) og dermed italienske endonymer (f.eks. *Ora* < ty. *Auer* {45} < ghty. *ouwa*, ‘flommark’; Kühebacher 1991: 41). Italienske navn for alle andre sørtirolske steder var altså per definisjon eksonymer. Historisk sett eksisterte levende italienske eksonymer for anslagsvis 140 tyske og 40 ladinske kulturnavn og 90 tyske og 40 ladinske naturnavn (Bartaletti 2002), eksempelvis *Bressanone* (< alp. *Pressena* > lad. *Porsenù*) for ty. *Brixen* {23} (< ghty. *Prich-*

sna < førromansk *Brixina*, muligens av keltisk **brixs* ‘baketopp’) eller *Ortisei* for lad. *Urtijëi* {32} (< lat. *urticetum* ‘brenneslekratt’).

Under første verdenskrig jobbet en fascistisk komité under ledelse av lingvisten Ettore Tolomei (1916) målrettet med å finne på italienske former på drøyt 8 000 sørtirolske stedsnavn. Disse oppfunne navnene var opprinnelig eksonymer, men gjennom to dekreter fra Mussolini ble Tolomeis navneliste erklært for offisiell, mens de opprinneligere navneformene ble forbudt (Decreto 1923, 1940). På steder der italianiseringen førte til en italiensktalende befolkningsandel, gikk disse navnene dessuten over fra å være skrivebordspåfunn til å bli endonymer.

Tolomeis italianisering av navn med germansk opphav benyttet seg av ulike metoder. De vanligste var fonetisk «tilpasning» (f.eks. *Casateia* < *Gasteig* {14} < mhty. *gâhstic* ‘bratt sti’), ordrett oversettelse (f.eks. *Valleromice* < *Ampfertal* {17} ‘dal [med planten] syre [*Rumex*]’) og fri fantasi (f.eks. *Colle Isarco* ‘ås [ved elven] Eisack’, for *Gossensaß* {14} < mhty. personnavn *Gozzo* + *sâze* ‘bosted’, jf. no. *sete*).

Når det gjaldt stedsnavn med romanske røtter, forsøkte Tolomei i flere tilfeller å konstruere navn som kunne ha oppstått hvis stedet aldri hadde vært utsatt for ladinsk eller tysk påvirkning, f.eks. *Roncadizza* for lad. *Runcadic* {32} (< alp. **runcaticiu* ‘område med flere rydninger’) eller *Acquaviva* for ty. *Ackpfeif* {30} (< mhty. *Achevîve* < lat. *aqua viva* ‘sprudlende vann’). I andre tilfeller så han bort fra slike hensyn, f.eks. når *Terlan* {36} ble forvansket til *Terlano*, selv om stedets opprinnelige navn lat. *Taurilanum* (‘*Taurilus*’ gods’; Kühebacher 1991: 467) ville ha blitt til it. **Torilano* hvis området hadde hatt romansk språkkontinuitet. Det fins sågar eksempler på oversettelse fra ladinsk til italiensk, f.eks. når *Sureghe* {32} ble erstattet med *Oltretorrente* (‘over elven’; muligens via ty. *Überwasser*), selv om man kunne ha brukt beslektede ordledd (lad. *sureghe* < lat. *super aquas* > it. *sopra le acque* ‘ovenfor vannene’).

Dermed avsluttes rundturen gjennom Tirols navnelandskap. Den har forhåpentligvis illustrert det språklige mangfoldet som har hersket og fremdeles hersker i området. Det samme mangfoldet kan skape enkelte utfordringer for omtalen av tirolske steder på norsk, som vi skal se nå.

3 Språkrådets normering av (Tirol) versus (Tyrol)

I del 1 og 2 har jeg valgt å se bort fra Språkrådets normeringer av tirolske stedsnavn. Grunnen er at Språkrådets gjeldende normering har flere al-

vorlige mangler, som dokumenteres i denne og neste del. Dette leder frem til anbefalinger til en forbedret normering i del 5.

Per i dag er den norske skrivemåten av Tirol/Tyrol normert slik (Språkrådet u.å.):

Tirol (sjå også *Sør-Tyrol* og *Tyrol*) forbundsland i Austerrike, den austerrikske delen av landskapet *Tyrol*; *tyrolar/tyroler*, *tyrolsk*

Tyrol (sjå også *Sør-Tyrol* og *Tirol*) landskap i Alpane, delt mellom Austerrike og Italia; *tyrolar/tyroler*, *tyrolsk*

Sør-Tyrol (sjå også *Tirol* og *Tyrol*) den italienske delen av landskapet *Tyrol*, utgjer ein del av regionen Trentino-Alto Adige; *sørtyrolar/sørtyroler*, *sørtyrolsk*

Avhengig av sammenheng skal T*rol altså enten skrives med ⟨i⟩ eller med ⟨y⟩ (der jeg bruker «*» som plassholder for ⟨i⟩ eller ⟨y⟩). Denne normeringen ble foretatt i 1987 (Norsk språkråd 1987: 13, 1988: 9). Dermed reverserte Norsk språkråd overgangen fra det danske eksonymet ⟨Tyrol⟩, som hadde vært dominerende på 1800-tallet, til endonymet ⟨Tirol⟩, som ble stadfestet av Arstal (1922: 49). Norsk språkråd og Språkrådet har aldri gitt noen begrunnelse for normeringen – ikke i selve vedtaket, ikke da kontorsjefen rykket ut (Thoresen 1995) for å forsvare vedtaket mot berettiget kritikk (anonym 1994), og ikke på direkte forespørsel fra meg. Det er derfor ikke mulig å slå fast hvilke vurderinger normeringen er basert på. Den har uansett flere tydelige svakheter, som dokumenteres i de følgende avsnittene.

3.1 Endonymi

Som nevnt innledningsvis skal norske skrivemåter av utenlandske stedsnavn «i hovudsak» basere seg på endonymiprinsippet (Norsk språkråd 2005: 36). Dette prinsippet er imidlertid ikke fulgt for T*rol. Dette gjør *Tyrol* til et av ytterst få vesteuropeiske toponymer der Språkrådet normerer bruken av et eksonym.¹

Tirol (/ti'ro:l/) var opprinnelig navnet på en landsby {27} rett nord for dagens Meran(o). Navnets eldste dokumenterte form, alp. *Tiral*, er av

1 Et annet italiensk eksempel er det norske navnet *Sardinia* på øya og regionen som heter *Sardegna* på italiensk og *Sardigna* på sardisk.

uviss betydning og har førromersk opphav (**Tiralis*). Vokalendringen /a/ > /ɔ/ > /o/, som er karakteristisk for tirolske dialekter, skjedde på 1100-tallet (Kühebacher 1991: 471).² Ved denne landsbyen (*Dorf Tirol*) bygget områdets grever en borg (*Schloß Tirol*), som de så tok navnet etter (*Grafen von Tirol*); fra 1200-tallet ble i sin tur herskerslektens navn overført på hele deres grevskap ([*gefürstete*] *Grafschaft zu Tirol, Land Tirol*), dvs. på landskapet T*rol (Stolz 1925).

Dagens endonymer på landskapets tre språk er gjengitt i tabell 2. Som man ser, forekommer ikke bokstaven ⟨y⟩ i noen av navnene. Før innføringen av et normert skriftspråk forekom ⟨Tyrol⟩ på tysk riktignok som en sporadisk *stavevariant* (Stolz 1925), i tråd med at ⟨y⟩ i perioder ble brukt som «pyntebokstav» (DWB 1960). I Det tysk-romerske rikets siste trykksak finner man f.eks. fremdeles stavemåten ⟨Tyrol⟩ (Reichsdeputation 1803: 25, 28), mens T*rols eldste tidsskrift stavet landet med ⟨i⟩ (Wagner 1767), og statsforvaltningen gjorde det samme i hvert fall fra slutten av 1700-tallet (Landesgubernium 1784). *Uttalen* av begge stavevariantene har uansett vært identisk, nemlig med /t/, aldri med en /y/-lyd.³ Det bør derfor også fremheves at formen ⟨Tirol⟩ ikke bare ligger nærmere den endonyme skrivemåten, men også den endonyme uttalen. Endonymiprinsippet har blitt kritisert for i noen sammenhenger å medføre en norsk uttale som ligger langt fra den lokale uttalen (Brodal 1999). Dette er altså ikke tilfellet her; tvert imot legger ⟨Tyrol⟩ opp til en norsk uttale som avviker sterkt fra den lokale.

Det italienske språket bruker ikke bokstaven ⟨y⟩ i det hele tatt (unntatt i et fåtall nyere fremmedord som *cyberspazio*). Den eldste italienske formen, ⟨Tiralli⟩, som enda viser den alperomanske *a*-en, er bevart i Dantes

-
- 2 Landsbyen må altså ha vært tysktalende *før* dette tidspunktet. Samtidig viser bevaringen av det romanske trykket (på navnets andre stavelse) at stedet ikke kan ha vært tysktalende mye tidligere (jf. figur 2). Vet et lån før årtusenskiftet hadde alp. *Tiral* opplevd trykkforskyving og antagelig blitt til ty. /tɪr/ (**Tirl*), ved et lån før ca. 550 hadde den høytyske lydforflytning resultert i /t̥ɪr/ (jf. *Zirl* {S} < *Teriolis*; Finsterwalder 1990a: 21).
 - 3 Bokstaven ⟨y⟩ betegner ikke en egen lyd på tysk, men enten en *i*, *j* eller *ü*. Det bør kanskje også påpekes at den norske *y*-lyden ikke eksisterer på tysk: Selv om både ty. *ü* og no. *y* blir klassifisert som trange fremre rundede vokaler og dermed transkribert som /y/, ligger ty. *ü* fonetisk nærmere no. *u* (/u/) enn no. *y* (Høyem & Zickfeldt 2001: 42–44). Uansett var eldre ty. ⟨Tyrol⟩ altså en stavevariant for ⟨Tirol⟩ og ikke for «Türol».

(1997: Inferno, Canto XX, v. 63) *Guddommelige komedie* fra ca. 1320. Den senere formen (Tirolo) ser ut til å være påvirket av tysk.

Det kan altså ikke være noen tvil om at *T*rol* ifølge endonymiprinsippet må skrives med ⟨i⟩, uansett om det refererer til hele landskapet, dets østerrikske del eller dets italienske del. Man finner *y*-en kun i den latiniserte formen *Tyrolis* (et endonym i middelalderen) og ellers som eksonym på dansk, svensk, engelsk, fransk, polsk og tsjekkisk (*Tyrol*, *Tyrolen*, *Tyrolsko*).

Tabell 2. Endonymer på landskapet T*rol og dets deler. Offisielle navneformer er vist for områdets tre språk. *Offisielle kortformer er kursivert* (uoffisielle former eller alternative navn i parentes).

Gjeldende norsk normering	Tysk navn	Italiensk navn	Ladinsk navn
Tyrol (landskap)	<i>Tirol</i>	<i>Tirolo</i>	(Tirol)
Tirol (delstat)	Land <i>Tirol</i>	(Tirolo)	(Tirol)
Sør-Tyrol	Autonome Provinz Bozen – <i>Südtirol</i>	Provincia autonoma di Bolzano – <i>Alto Adige</i> (Tirolo del Sud)	Provincia autonoma de Bulsan – <i>Südtirol</i> (Tirol dl Süd)
Trentino-Alto Adige	Autonome Region <i>Trentino-Südtirol</i>	Regione autonoma <i>Trentino-Alto Adige</i> / Südtirol	(Trentin-Südtirol)

3.2 Tradisjon

Selv om endonymi er hovedprinsippet for norske toponymer ifølge gjeldende rettskrivningsregler, kan avvik forsvares «der bokstaveringa kan skape problem for den norske lesemåten, og der tradisjonelle norske navneformer er i bruk» (Norsk språkråd 2005: 36). For å ta «den norske lesemåten» først, så er ikke «Tirol» vanskeligere å skrive eller uttale enn «Tyrol». Når det gjelder tradisjonelle norske navneformer, kan dette unntaket potensielt være relevant her. Siden endonymi er fremhevet som hovedprinsipp, må man likevel gå ut fra at endonymet kun skal vike for et norsk eksonym om endonymet er nokså ukjent på norsk.

Jeg har her brukt tre metoder for å kvantifisere utbredelsen av norske stavemåter, nemlig (1) ved å telle treff i avisarkivet *Retriever* fra 1950 til 2019; (2) ved å telle treff i bøker fra 1850 til 2019 som er digitalisert av Nasjonalbiblioteket; og (3) ved å sjekke oppslagsord i norske leksika (detaljer er beskrevet i Sandvik 2023).

Både ⟨Tirol⟩ og ⟨Tyrol⟩ fikk noe i underkant av 4 000 treff i norske aviser. I bøker fikk ⟨Tyrol⟩ nesten tre ganger så mange treff som ⟨Tirol⟩ (tabell 3). Siden mange av disse treffene kan ha handlet om den østerrikske delstaten, er det mer relevant at «Syd-» eller «Sør-T*rol» ble stavet med ⟨i⟩ i 40 % av 1 417 bøker (tabell 3) og i 28 % av 850 avisartikler. Også 31 % av bøkene og 60 % av avisartiklene som nevnte både «T*rol» og «Italia», stavet T*rol med ⟨i⟩. Ut fra disse undersøkelsene er altså begge skrivemåtene velkjent. ⟨Tyrol⟩ er totalt sett noe mer utbredt, men ⟨Tirol⟩ er også relativt vanlig (godt over 25 %, uansett medium). Analysen av rene trefffall kan imidlertid inneholde en rekke feilkilder. Man kan f.eks. anta at noen etablerte fraser har forskjøvet forholdet til fordel for den eldre (danske) ⟨y⟩-formen (eksempelvis får «Sommer i Tyrol» 1 117 treff i norske aviser, som må antas å gjelde operetten/filmen). Jeg har ikke gjort noe forsøk på å korrigere for slike feilkilder. Det er uansett ingen tvil om at skrivemåten med ⟨i⟩ er utbredt, selv om prosenttallene bør ses på som omtrentlige.

Tabell 3. Forekomster av T*rol og noen andre t*rolske stedsnavn i norske bøker, basert på Nasjonalbiblioteket. Tidsrommet er fra 1850 til 2019, bortsett fra Sør/Syd-T*rol (1920–2019). Bøker som nevner begge formene, er utelatt. (For treff per tiår se Sandvik 2023.)

Språkrådets navn		Alternativt navn		
Skrivemåte	Antall	Skrivemåte	Antall	Andel
Tyrol	5 872	Tirol	2 244	28 %
Tyrol + Italia	3 297	Tirol + Italia	1 460	31 %
Sør/Syd-Tyrol	857	Sør/Syd-Tirol	560	40 %
Alto Adige	209	Sør/Syd-T*rol	1 477	88 %
Bolzano	989	Bozen	411	29 %
Merano	203	Meran	476	70 %
Adige	1 199	Etsch	239	17 %

En mer pålitelig tilnærming er å se på deknningen i leksika, siden oppslagsord vanligvis er gjenstand for nøye gjennomtenkte valg og korrekturlesing. En gjennomgang av norske leksika fra 1890-tallet til i dag viser at ikke bare delstaten, men også landskapet, overveiende er blitt omtalt

som ⟨Tirol⟩ (se Sandvik 2023). En oppsummering av oppslagsordene i 62 ulike norske leksika gir følgende bilde:

- ⟨Tirol⟩ er den *foretrukne* skrivemåten i 44 leksika (71 %), som vil si at oppføringene heter «Tirol eller Tyrol», «Tirol, Tyrol», «Tirol (Tyrol)» eller lignende. 29 av disse har en kryssreferanse fra «Tyrol» til «Tirol».
- ⟨Tirol⟩ er den *eneste* skrivemåten i tolv leksika (19 %). Tre av disse har en kryssreferanse fra «Tyrol» til «Tirol».
- ⟨Tyrol⟩ er den *eneste* skrivemåten i fem leksika (8 %). Denne formen forekom før 1900 og ellers kun i Gyldendals oppslagsverk mellom 1948 og 1958 (disse med kryssreferanse fra «Tirol» til «Tyrol»). Gyldendals tidligere leksika har ⟨Tirol⟩ som eneste og de senere som foretrukket skrivemåte.
- Ett leksikon (2 %) har adskilte oppføringer i tråd med Språkrådets normering, dvs. som ⟨Tirol⟩ for den østerrikske delstaten, som ⟨Tyrol⟩ for landskapet og som ⟨Sør-Tyrol⟩ for den italienske provinsen. Dette gjelder 2. utgave av *Store norske leksikon* fra 1989, mens 1. utgave har ⟨Tirol⟩ som foretrukket og de senere som eneste skrivemåte.
- ⟨Tyrol⟩ som *foretrukket* skrivemåte, dvs. oppføringer av typen «Tyrol el. Tirol» eller «Tyrol (Tirol)», forekommer ikke.

Rent tallmessig er det altså en stor overvekt av ⟨Tirol⟩ som den eneste eller foretrukne skrivemåten (90 %). Det er verdt å legge merke til to spesialtilfeller av den sistnevnte varianten:

- *Fakta* skriver «Tirol, foreldet Tyrol» (Faaland & Hansen 1948: 3255). Allerede i 1948 må altså skrivemåten som Norsk språkråd (1988: 9) valgte å gjenopplive 40 år senere, av enkelte ha blitt oppfattet som gammeldags, antagelig som en gjenlevning fra dansk.
- *Gyldendals ettbinds konversasjonsleksikon* skriver i 5. utgave: «Tyrol, it. navn på Tirol» (Eskeland 1967: 3940). Tilsvarende finner man i 3. utgave av *Gyldendals store konversasjonsleksikon*: «Tirol (it. Tyrol)» (Bull mfl. 1972: 2321). Dette er interessant fordi det kan indikere en mulig motivasjon for Språkrådets rettskrivnings-

vedtak. Hvis «Tyrol» hadde vært den italienske formen for *Tirol*, ville det jo kunne ha rettferdiggjort denne skrivemåten, spesielt for den italienske delen av landskapet. Men leksikaenes opplysning er altså feilaktig på dette punkt: «Tyrol» er ikke og har aldri vært det italienske navnet på T*rol. Den italienske formen er *Tirol* (se tabell 2).

På bakgrunn av disse undersøkelsene kan det ikke være den minste tvil om at endonymet ⟨Tirol⟩ er veletablert på norsk, ikke bare for den østerrikske delstaten, men for hele landskapet og dets italienske del. Basert på norske leksika har ⟨Tirol⟩ faktisk vært betydelig bedre etablert enn eksonymet og danismen ⟨Tyrol⟩.

3.3 Historisk og geografisk konsistens

De to ulike normeringene (⟨Tirol⟩/⟨Tyrol⟩) gir seg svært ulogiske utslag, enten man prøver å beskrive historiske eller geografiske forhold. For det første forutsetter Språkrådets normering at man kan skille mellom *delstaten* Tirol og *landskapet* T*rol. Dette premisset er historisk uriktig. Landskapet T*rol var inntil 1920 den østerrikske delstaten Tirol. Gjennom fredsavtalen ved Saint-Germain ble Østerrike pålagt å avstå deler av Tirol til Italia. Derfor ble delstaten Tirols areal redusert med de områdene som i dag omtales som *Sør-T*rol* og *Trentino*. Skal man beskrive t*rolske forhold fra før 1920, er Språkrådets to normeringer derfor uforenlige med hverandre.

Inkonsistensen forplanter seg dessuten videre til dagens situasjon. Dette kan illustreres med to enkle setninger:

- a) Den østerrikske delstaten Tirol består av Nord-Tirol og Øst-Tirol.
- b) Fra Nord-Tirol må man kjøre gjennom Sør-Tirol for å komme til Øst-Tirol.

Setningene er enkle og korrekte i sak (se fig. 1 og 2), men de følger ikke Språkrådets normering. Språkrådet (u.å.) uttaler seg ikke om Nord- og Øst-T*rol, noe som åpner for to ulike muligheter. Ser man på navnene *Nord-* og *Øst-T*rol* som referanser til landskapet, fører dette til en ulogisk vokalblanding i den første eksempelsetningen:

a') Den østerrikske delstaten Tirol består av Nord-Tyrol og Øst-Tyrol.

Hvis man derimot antar at Nord- og Øst-T*rol skal arve skrivemåten til sin østerrikske delstat, blir (a) korrekt. I så fall forskyves imidlertid vokalblandingen til den andre eksempelsetningen:

b') Fra Nord-Tirol må man kjøre gjennom Sør-Tyrol for å komme til Øst-Tirol.

Man ender uansett opp med en konstruksjon som er like absurd som en normering som krever å skrive at «Ameriga består av Nord-Amerika og Sør-Ameriga».

3.4 Flertydighet

Et mulig argument for å beholde den nåværende normeringen er at skillet mellom ⟨Tirol⟩ (for delstaten) og ⟨Tyrol⟩ (for landskapet) unngår en potensiell flertydighet.⁴ Til dette kan man si at det fins en rekke andre områder i verden som må leve med lignende flertydigheter, uten at det har fått Språkrådet til å anbefale ulike skrivemåter (bl.a. Friesland, Limburg, Luxembourg, Makedonia). Man kunne jo f.eks. argumentere at *Friesland* er flertydig, og at det derfor bør staves ⟨Fryslan⟩ når man mener den nederlandske provinsen,⁵ ⟨Friesland⟩ når man mener den tyske kretsen, og ⟨Frisland⟩ når man mener frisernes historiske landskap. Men Språkrådet har normert skrivemåten til alle disse områdene med ett felles navn – heldigvis, kan man tilføye, siden det er snakk om ulike deler av ett og samme historiske landskap, bare at en nyere statsgrense deler dette landskapet i to. Akkurat det samme gjelder i T*rol.

Dessuten vil det stort sett framgå av sammenhengen om man refererer til en delstat eller et historisk landskap. Ved tvil kan man tilføye nettopp «delstaten» eller «landskapet» (eventuelt «kronlandet», «grevskapet» e.l.), slik man ville ha gjort med andre flertydige begrep.

4 Men ikke *alle* potensielle flertydigheter. Selv med dagens normering kan «Tirol» betegne en østerriksk delstat og en italiensk kommune {27}.

5 Provinsens offisielle navn er det vestfrisisk *Fryslân*, mens dens (uoffisielle) nederlandske navn er *Friesland*.

3.5 Enkelhet

Avsnittene ovenfor viser at den gjeldende normeringen er vanskelig å begripe for språkbrukere som er kjent med de historiske og geografiske forholdene. Man kan tilføye at normeringen ikke akkurat er lettere å forstå for dem som *ikke* er kjent med området fra før. Dette kan illustreres med noen søkeresultater fra *Retriever* (Sandvik 2023): Av de 2 191 artiklene mellom 1990 og 2019 som nevnte både T*rol og Italia, og som derfor neppe handlet om den østerrikske delstaten, stavet 61 % landskapet med ⟨i⟩. Motsatt stavet 26 % av 2 758 artikler som nevnte Tirol og Østerrike, men ikke Italia, og som derfor kan antas å handle om delstaten, denne med ⟨y⟩.

Noen artikler (rundt 40) ga treff på både «Tirol» og «Tyrol». Samtlige av disse var skrevet etter rettskrivningsvedtaket i 1987, men ingen av dem brukte begge formene korrekt ifølge normeringen. Flere av artiklene brukte navnene om hverandre. Enkelte snudde på normeringen ved å omtale delstaten som «Tyrol» og landskapet som «Tirol» (f.eks. Hansen 2012; Røvik-Larsen 2017). Det er ikke overraskende at man kan bli forvirret av at det eksisterer to ulike stavemåter. Selv om et slikt argument ikke nødvendigvis bør tillegges for mye tyngde, kan man anmerke at normeringen som anbefales i del 5, vil være vesentlig enklere å følge.

3.6 Navnene «Alto Adige» versus «Sør-T*rol»

Normeringens inkonsistenser slutter ikke ved ⟨Tirol⟩/⟨Tyrol⟩. Som for å øke forvirringen, anbefaler nemlig Språkrådet (u.å.) *et tredje navn* når det gjelder den italienske regionen som består av Sør-T*rol og Trentino: «**Trentino-Alto Adige** region i Italia».

Regionens navn er sammensatt av navnene på de to provinsene som utgjør regionen (se tabell 2, fig. 1 og 2), der *Alto Adige* er det italienske navnet på Sør-T*rol. På regionens tre språk kunne det ikke ha vært enklere:

italiensk:	«Trentino»	+	«Alto Adige»	=	«Trentino-Alto Adige»
tysk:	«Trentino»	+	«Südtirol»	=	«Trentino-Südtirol»
ladinsk:	«Trentin»	+	«Südtirol»	=	«Trentin-Südtirol»

Like enkelt kunne det har vært på norsk. I stedetfor har Språkrådet valgt denne normeringen:

norsk: «Trentino» + «Sør-Tyrol» = «Trentino-Alto Adige»

Dette innebærer at ett og samme område skal omtales ved to ulike navn, avhengig av konteksten: som «Sør-Tyrol» når det er snakk om *provinsen som sådan*, men som «Alto Adige» når det er snakk om *provinsen som del av regionen*. Dette virker svært lite gjennomtenkt. Inkonsistensen i denne normeringen kan oppheves på to måter:

- enten ved å endre regionens navn fra «Trentino-Alto Adige» til «Trentino-Sør-T*rol»
- eller ved å endre provinsens navn fra «Sør-Tyrol» til «Alto Adige».

Navnet *Alto Adige* betyr '[landet ved det] øvre [løpet til elven] Adige'. Det ble innført av Tolomei (1906) for å slette alle spor etter områdets historiske navn. Fremdeles er *Alto Adige* det offisielle italienske kortnavnet på provinsen. Før denne neologismen ble tatt i bruk, omtalte italienere landskapet som *Tirol* og dets sørlige deler som *Tirol del Sud*. Muntlig er bruken av *Tirol del Sud* fremdeles utbredt ved siden av *Alto Adige*. Man kan til og med komme borti skrivemåten *Sudtirolo* (Bartaletti 2002; Romeo 2000). Regionens formelle langform er etter en grunnlovsendring i 2001 faktisk offisielt tospråklig: *Regione autonoma di Trentino-Alto Adige/Südtirol* (Legge 2001: Art. 2).

Som norsk toponym virker *Alto Adige* lite egnet. Etter opprinnelig å ha vært et eksonym har *Alto Adige* i tråd med italianiseringen riktignok blitt til et endonym, som brukes av en fjerdedel av befolkningen. Imidlertid kan *Alto Adige* «skape problem for den norske lesemåten», ved at *g*-en representerer en lyd som ikke eksisterer på norsk, nemlig en stemt postalveolar affrikat (/dʒ/). Det er heller ikke noen særlig tradisjon for å skrive *Alto Adige* på norsk (tabell 3). Mange av forekomstene i norske tekster skyldes antagelig at forfatterne ikke var klar over at området som betegnes med «Alto Adige», faktisk er Sør-T*rol. Det kan mistenkes at Språkrådets normering har sin årsak i den samme uvitenheten.

Alternativet *Sør-T*rol* er til sammenligning basert på et utvilsomt endonym, er godt etablert på norsk og representerer ingen uttaleproblemer. Dette tilsier at *Sør/Syd-T*rol* beholdes som norsk betegnelse av provinsen, og at regionens navn tilpasses til provinsens, heller enn motsatt.

4 Språkrådets normering av andre tirolske stedsnavn

Språkrådets (u.å.) liste over utenlandske stedsnavn inneholder ytterligere 17 stedsnavn fra T*rol. Ni av disse ligger i enspråklige områder og kan dermed betraktes som ukontroversielle (*Arlberg* {7}, *Gardasjøen / Lago di Garda* {51}, *Grossglockner* {10}, *Hohe Tauern* {10–15–16}, *Inn* {21–8–5–6},⁶ *Innsbruck* {6}, *Kitzbühel* {1}, *Trento* {49}, *Ziller* {4}). Åtte av navnene på lista er derimot fra T*rols flerspråklige områder (Språkrådet u.å.):

Adige elv i Italia

Bolzano by i Italia

Brenner(passet) fjellpass i Alpane

Cortina d'Ampezzo by i Italia

Dolomittane/Dolomittene fjellområde i Nord-Italia

Drava elv i Kroatia og Slovenia⁷

Merano by i Italia

Val Gardena vintersportsstad i Italia

Bortsett fra Brennerpasset og Dolomittene har Språkrådet normert disse toponymene i sin italienske skrivemåte. For de fleste av dem hadde det imidlertid vært nærliggende å anbefale valgfrihet mellom det italienske og det tyske toponymet, eventuelt det ladinske. Navnene med sine historiske endonymer og norske bruksmønstre gjennomgås her i alfabetisk rekkefølge.

Adige (/ˈadidʒe/), ty. *Etsch* (/ɛtʃ/ < lat. *Athesis*), er Italias nest største elv. Dens kilde {18} ligger i Sør-T*rol, og de første ca. 120 km (en fjerdedel) av sitt løp renner elven gjennom tysktalende kommuner {26–27–36–45}. Ved flere elver som krysser statsgrenser, har Språkrådet (u.å.) likestilt de ulike nasjonale navnene på norsk (f.eks. *Dnepr/Dnipro/Dnjapro* eller *Maas/Meuse*). Samme prinsipp må kunne brukes når elven krysser en språkgrense uten å krysse en statsgrense (jf. *Glomma/Glåma* i Norge).

6 Før den krysser grensen fra Graubünden (Sveits) til Tirol (Østerrike), renner Inn gjennom det retoromanske språkområdet {21}, der den heter *En*. Denne problematikken holdes utenfor drøftingen her.

7 Det mangler: Italia, Østerrike og Ungarn.

Man bør uansett kunne tilpasse skrivemåten til konteksten. Når man ønsker å skrive at «Verona ligger ved Adige», er det helt unaturlig å omtale elven som «Etsch»; men når man ønsker å skrive at «Vinschgau er dalføret til Etsch mellom Reschenpasset {18} og Töll {27}», er det like unaturlig å omtale elven som «Adige». Helt siden 1890-tallet har norske bøker brukt det italienske navnet oftere enn det tyske. Det tyske navnet utgjør 26 % av forekomstene og er i 17 % av tilfellene den eneste formen (tabell 3).

Bolzano {39} (/bol'ʃa:no/), ty. *Bozen* (/ˈbo:ʃn/), er Sør-T*rols hovedstad og største by. Navnet er først dokumentert som lat. *Bauzanum*, der endelsen *-anum* indikerer at stedet opprinnelig var godset til en dimittert romersk legionær, som imidlertid hadde et ikke-romersk, muligens keltisk, navn (*Baudius* eller **Boutios*; Finsterwalder 1995: 1119). Det italienske navnet er tidlig dokumentert som eksonym på områdets viktigste handelsby. I 1900 var ca. 11 % av befolkningen italiensktalende. På grunn av italianiseringen har den italiensktalende befolkningen vært i flertall fra omkring 1930 (Dörrenhaus 1953). I dag er den italiensktalende andelen i kommunen på 74 % (ASTAT 2012: 6). I norske bøker ble den italienske navneformen nevnt sporadisk før 1900 og utgjorde flertallet av forekomstene fra og med 1950-tallet (Sandvik 2023). Av de 1 400 norske bøkene som nevner byen under ett av navnene, omtaler 29 % den som *Bozen* (tabell 3).

Brennerpasset {11}, ty. *Brenner* (/ˈbrɛnɐ/), it. (*passo del Brennero* (/ˈbrɛn:ɛro/)), er det viktigste fjellpasset mellom Nord- og Sør-T*rol. Navnet er avledet av et tysk gårdsnavn (og personnavn) på passets nordside. Tysk er det henholdsvis eneste og dominerende språket på passets nord- og sørside. På italiensk ble passet før første verdenskrig også omtalt som *passo Brenner* (Bartaletti 2002).

Cortina d'Ampezzo {38} (/kor,ti:nadam'pɛt:so/), lad. *Anpezo* (/an'pɛʃo/; foreldet ty. *Hayden*), var fra 1516 en del av T*rol, men ble i 1923 overført til provinsen Belluno. Frem til 1950-tallet var kommunen overveiende ladinisktalende. Nå har befolkningsflertallet italiensk morsmål (ca. 67 %; Dell'Aquila & Iannaccaro 2006). Innbyggerne krevde i 2007 per folkeavstemning å bli tilbakeført til Sør-T*rol, noe den italienske regjeringen så langt ikke har etterkommet. Byen ble for alvor kjent i Norge gjennom vinter-OL i 1956 (og skal være medarrangør av OL i 2026), men har kon-

sekvent vært omtalt ved sitt italienske navn. Det ladinske navnet må betraktes som totalt ukjent i Norge.

Dolomittene {23–25–38–43–33}, it. *Dolomiti*, lad. *Dolomites*, ty. *Dolomiten*, er en fjellkjede i Sør-Tirol, Trentino og provinsen Belluno. Skrivemåten med to *t*-er er ukjent i de tre lokale språkene, men kommer av at mineralet som fjellene er oppkalt etter, på norsk heter *dolomitt*.

Drava (/ˈdra:va/), ty. *Drau* (/draʊ/), er en av Donaus sideelver. Den har sin kilde {25} i Sør-T*rol og renner så østover gjennom Østerrike {19}, Slovenia, Kroatia og Ungarn (der den også heter *Drava* eller *Dráva*). De første 270 km (en tredjedel) av elvens løp ligger i tysktalende områder (Sør-T*rol og Østerrike). Det er derfor merkelig at de to navnene ikke er likestilt. Kontekstuelt virker det i hvert fall like unaturlig å skrive at «Lienz {19} ligger ved Drava», som å skrive at «Maribor ligger ved Drau».

Merano {27} (/meˈra:no/), ty. *Meran* (/meˈra:n/; lad. *Maran* < alp. *Mairana* < lat. *maioria* ‘godsforvaltergård’; Finsterwalder 1995: 1090), er Sør-T*rols nest største by og har lang tradisjon som kursted. Som T*rols opprinnelige hovedstad (frem til 1420) var Meran godt kjent i Italia, der den ble omtalt med eksonymet *Merano*. Per 1900 utgjorde de italiensktalende innbyggerne ca. 4 %, mens de pga. italianiseringspolitikken så vidt var i flertall fra 1940- til 80-tallet (Dörrenhaus 1953; ASTAT 1983). Ved senere folketellinger har språkfordelingen nesten vært 50:50, men med et knapt tysktalende flertall (ASTAT 2002, 2012). Av de 679 norske bøkene som nevner Meran(o) under ett av navnene, staver 70 % byen uten ⟨o⟩ (tabell 3). Den tyske formen var enerådende frem til første verdenskrig og utgjorde flertallet av forekomstene i alle årtier unntatt 1980- og 2010-tallet (Sandvik 2023).

Val Gardena {32–37} (/valgarˈde:na/) er en dal i Dolomittene. I gjennomsnitt for dalens tre kommuner snakker 87 % ladinsk, 7 % tysk og 6 % italiensk (ASTAT 2012). Dalen heter lad. *Gherdëina* (/gr̥ˈd̥ɪnə/) og ty. *Gröden* (/ˈgrø:dn/, alle < alp. **gredëna*; Kühebacher 1995: 116). Val Gardena ble kjent i Norge gjennom VM i alpint i 1970. I dag bruker arrangørene av utfor-verdenscupen det italienske og tyske navnet side om side, mens det ladinske navnet må ses på som ukjent i Norge, selv om det brukes av et stort flertall av innbyggerne.

5 Anbefaling til ny normering

Hvis Språkrådet virkelig mener at stedsnavn i Tirol er «såpass kompliserte språklig og så spesielle ellers at de nok har interesse for ganske få» (pers. medd.), er ingenting lettere enn å la være å normere landskapets toponymer. Til det trenger man bare å fjerne disse navnene fra Språkrådets (u.å.) liste over stedsnavn. I så fall blir det opp til den enkelte språkbruker å finne frem til en forståelig og logisk skrivemåte på norsk. Det hadde på én måte vært bedre enn status quo, der man er nødt til å bryte med rettskrivningsnormen om man ønsker å skrive konsistent og/eller å følge endonymiprinsippet. Men basert på artikkelens del 3 og 4 kan man gi følgende anbefaling til en forbedret normering (som er sammenfattet i tabell 4):

Skrivemåten ⟨Tirol⟩ bør benyttes for alle ordets betydninger og landskapets deler, noe som innebærer avviklingen av eksonymet ⟨Tyrol⟩. Hvorfor skrivemåten ble normert som ⟨Tyrol⟩ i utgangspunktet, forblir uklart, siden skrivemåten ⟨Tyrol⟩ bryter med Språkrådets egen målsetting om å basere seg på endonymiprinsippet. På 1800-tallet var den danske skrivemåten med ⟨y⟩ vanligst, men fra 1913 var ⟨Tirol⟩ den dominerende skrivemåten i norske leksika, og den inngikk i Arstals (1922) forslag til skrivemåte av «geografiske fremmednavn». Dermed kunne den danske skrivemåten ha vært et tilbakelagt stadium. En mulig forklaring for at Norsk språkråd valgte å reversere denne utviklingen i 1987, kan som sagt ligge i feiloppfatningen om at ⟨Tyrol⟩ er landskapets italienske navn. I så fall er det på tide å rette opp denne feilen.

Når det gjelder navnet på den italienske regionen som består av Trentino og Sør-Tirol, bør denne normeres til de to provinsenes navn pluss bindestrek, slik det gjøres på italiensk, tysk og ladinsk. Ifølge anbefalingen om å avvikle skrivemåten ⟨Tyrol⟩ blir regionens navn dermed «Trentino-Sør-Tirol» på norsk (eventuelt «-Syd-» på bokmål). Jeg anbefaler også å føye «(Alto Adige)» til listen, satt i parentes og med henvisning til «Sør-Tirol». Med en slik kryssreferanse vil man kunne begrense problemet at forfattere velger formen «Alto Adige» uten selv å være klar over at det faktisk er Sør-Tirol de omtaler.

Når det gjelder de øvrige stedsnavnene fra tabell 4, har Språkrådet isolert sett fulgt endonymiprinsippet, men har lagt en utdatert definisjon på *endonym* til grunn. Ifølge definisjonen til Norsk språkråd (2005: 36, «den offisielle skrivemåten i det *landet* det gjeld») er bare de italienske navne-

formene endonymer, siden tysk er lokalt og regionalt, men ikke nasjonalt likestilt med italiensk (ladinsk bare på kommunebasis). Som et minimum bør Språkrådet følge UNGEGNs (2007) definisjon, som likestiller lokalt forankrede navn med offisielle (og som dessuten ikke krever at navnet er *nasjonalt* offisielt). Nyere definisjoner (f.eks. Jordan 2014; Nyström 2014; Woodman 2014) betrakter stedsnavn bare som endonymer om de er godt forankret lokalt, uavhengig av om de er offisielle. Dette taler for at normeringen bør likestille italienske og tyske former for *Adige/Etsch*, *Bolzano/Bozen*, og *Merano/Meran*, der begge språkgruppene har en befolkningsandel på mer enn 25 %. Med det samme argumentet bør det ladinske navnet *Anpezo* likestiltes med det italienske *Cortina d'Ampezzo*.

Derimot er det offisielle italienske navnet *Val Gardena* så svakt lokalt forankret (6 % i dag, aldri over 9 %) at det mest nærliggende valget hadde vært å normere bruken av den ladinske formen *Gherdëina* som eneste navn. Imidlertid brukes det italienske og tyske navnet aktivt i markedsføringen av dalen, og det ladinske navnet er så godt som ukjent i Norge. Om navnet på dalen skal normeres i det hele tatt, bør de tre formene derfor være likestilt.

Tabell 4. Forslag til en forbedret normering av tirolske toponymer, som er konsistent og i tråd med endonymiprinsippet. Først nevnes navn som gjelder landskapet og dets deler, deretter andre stedsnavn. Forklaringer er kun ført opp der disse bør endres i Språkrådets (u.å.) liste over utenlandske stedsnavn.

Gjeldende normering	Forslag til forbedret normering	Eventuelle endringer i forklaringen
Tirol (forbundsland i Østerrike)	Tirol	forbundsland i Austerrike og landskap i dei austerriske og italienske Alpane
Tyrol (landskap i Alpene)	Tirol	[slås sammen med forrige]
tyrolar/tyroler	tirolar/tiroler	
tyrolsk	tirolsk	
Sør-Tyrol	Sør-Tirol	provins i Italia, utgjør ein del av regionen Trentino-Sør-Tirol og av landskapet Tirol
sørtirolar/sørtiroler	sørtirolar / sørtiroler	
sørtirolsk	sørtirolsk	
Trentino-Alto Adige	Trentino-Sør-Tirol	
[Ny oppføring]	(Alto Adige)	sjå Sør-Tirol [utenfor gjeldende rettskrivning]

Adige	Adige el. Etsch	
Bolzano	Bolzano el. Bozen	
Cortina d'Ampezzo	[unormert eller:] Anpezo el. Cortina d'Ampezzo	[fjernes ev. fra listen]
Drava	Drau el. Drava	elv i Italia, Austerrike, Slovenia, Kroatia og Ungarn
Merano	Meran el. Merano	
Val Gardena	[unormert eller:] Gherdëina, Gröden el. Val Gardena	[fjernes ev. fra listen]

6 Anbefalinger for unormerte stedsnavn i Tirol

I mange sammenhenger vil det være naturlig å omtale tirolske stedsnavn som ikke er omfattet av Språkrådets normeringsvedtak. Dette kan gjelde avisreportasjer, nyhetssendinger, leksikonartikler eller atlas. Her er valg av navneform overlatt til den enkelte journalist eller forfatter, som ikke nødvendigvis er kjent med de lokale språkforholdene. Når det i nyhetene for eksempel rapporteres fra skiskytterverdensmesterskapet i *Anterselva* eller *Hochfilzen*, fra langrennslandslaget's årlige høydetrening i *Val Senales*, fra ski-VM i *Seefeld*, fra Giro d'Italia-etappen over *Stelviopasset*, fra hoppuka i *Bergisel* bakken og fra alpint-verdenscupen i *Kitzbühel*, *Sölden* eller *Val Gardena* – så brukes det tirolske stedsnavn.

For steder i Nord-Tirol er saken enkel, siden det her kun eksisterer tyske navn. Av de nevnte vintersportsstedene gjelder dette *Bergisel* {6} (/bɛrk'ɪ:s/ < keltisk *Burginusus*), *Hochfilzen* {2} (/ho:x'fɪltʃn/; av *hoch* 'høy' og mhty. *vilz*, 'myr'), *Kitzbühel* {1} (/ˈkɪtʃby:əl/, lokalt /ˈkɪtʃpɪ:r.xɪ/; av *Kitz* 'kje' og *Bühel* 'ås'), *Seefeld* {3} (/ˈze:fɛlt/ 'område ved innsjø') og *Sölden* {12} (/zœldn/, lokalt /seldn/ < ghty. *selida* 'liten gård').

For steder i Sør-Tirol ser journalistenes/forfatternes valg ofte ut til å falle på den italienske navneformen.⁸ Mulige grunner er at kartet forteller at stedet ligger i Italia, at det ble benyttet en utenlandsk kilde, eller på grunn av en aktiv unngåelse av de tyske navnene. Det siste kan være «inspirert» av at man på norsk etter andre verdenskrig har erstattet eldre tyske stedsnavn i Øst-Europa med dagens lokale former (Leira 1999; Helleland 2012), f.eks. *Cheb* (ty. *Eger*) i Tsjekkia, *Kaliningrad* (*Königsberg*) i Russ-

8 Et *Retriever*-søk gir 6 004 treff på *Anterselva*, 836 på *Antholz*; 2 900 på (*Val*) *Senales*, 73 på *Schnals(tal)*.

land, *Kežmarok* (*Käsmark*) i Slovakia, *Klaipėda* (*Memel*) i Litauen, *Lviv* (*Lemberg*) i Ukraina, *Sibiu* (*Hermannstadt*) i Romania, *Sopron* (*Ödenburg*) i Ungarn og *Wroclaw* (*Breslau*) i Polen. I Øst-Europa er dette fullstendig i tråd med endonymprinsippet, siden det ikke lenger tales tysk i disse byene. Men situasjonen i Sør-Tirol er den motsatte: Her snakkes det tysk, og de italienske stedsnavnene er i all hovedsak fascistiske påfunn fra første halvdel av 1900-tallet. Dette gjelder blant annet de ovennevnte stedene:⁹

Anterselva (/anter'selva/), ty. *Antholz* {15} (/ˈant.hɔlf̥s/), har en italiensktalende befolkningsandel i kommunen på 1,2% (ASTAT 2012). Stedets opprinnelige navn, ghty. *Ēntholz*, betød 'på andre siden av skogen' (Kühnbacher 1991: 34). Tolomei (1916) laget det italienske navnet ved å oversette *Holz* (jf. no. *holt*) til *selva* ('skog') og å forvanske *Ant* til *Anter*.

Stelvio- eller *Stilf*spasset {35} (it. *Passo dello Stelvio*, ty. *Stilfser Joch*) er oppkalt etter landsbyen *Stilfs* {29} (/ʃtilfs/), it. *Stelvio* (/ˈstelvjo/), som har en italiensktalende befolkningsandel på 1,5%. Navnet har et førromansk opphav med uvisst betydning (**stilva*; Finsterwalder 1995: 1046). Tolomei laget det italienske navnet ved å forvanske det tyske og uten å ta hensyn til den dokumenterte alperomanske navneformen *Stilvis*, som var i bruk helt til 1700-tallet (figur 2; Richebuono 1980: 232) og lå til grunn for det tyske navnet.

Val Senales (/valse'naləs/), ty. *Schnalstal* {22} (/ˈʃnals.ta:l/) er en dal som sammenfaller med kommunen *Schnals*, it. *Senales*, og har en italiensktalende befolkningsandel på 1,8%. Også her er Tolomeis italienske navn en forvansking av det tyske, som ikke tok hensyn til den dokumenterte alperomanske navneformen (*Snalles*).

De tre omtalte kommunene har aldri på noe tidspunkt hatt en italiensktalende befolkningsandel på over 5%. Dette har de til felles med over halvparten av Sør-Tirols kommuner (60 av 116; ASTAT 1983, 2002, 2012; Sandvik 2023). I tråd med definisjonen av endonym som et «lokalt akseptert navn [...] på et språk som er veletablert i området der stedet ligger» (Nyström 2014: 36), er det derfor rimelig å betrakte italienske stedsnavn

9 Val Gardena / Gherdëina er omtalt i del 4.

på og i disse kommunene som eksonymer, selv om de er offisielle (jf. Bartaletti 2002).

Min anbefaling til stavemåte er at også unormerte stedsnavn bør gjengis i tråd med endonymiprinsippet. I praksis betyr dette:

- 1) å alltid bruke det stedsnavnet som benyttes av flertallet av stedets innbyggere;
- 2) å eventuelt tilføye mindretallets navn ved første nevning, f.eks. i parentes.

For Sør-Tirol betyr anbefaling 1 at italienske navn bør brukes for fem kommuner (tabell 5A) og ladinske navn for åtte kommuner (tabell 5B; jf. figur 2). For de resterende 104 kommunene er det tyske navn som bør benyttes.

Anbefaling 2 er spesielt relevant for byer med en betydelig andel av begge språkgruppene (f.eks. på minst 10 % og 1 000 personer). Dette gjelder forholdsvis få kommuner i Sør-Tirol, og alle er ført opp i tabell 5 (A, C og D) med det andre språket i parentes.¹⁰

Er man usikker på hva som er navneformene til et mindre kjent sørtirolsk sted, er disse kun et kjapt nettsøk unna. For eksempel angir Wikipedia-artikler (bl.a. på bokmål, engelsk, tysk og italiensk) som regel alle relevante navneformer. Det samme gjelder kommunenes offisielle hjemmesider.

Når det gjelder naturnavn (fjell, elver osv.), bør valget basere seg på de tilstøtende kommunene. Det er f.eks. litt besynderlig at *Cappelens verdensatlas* fører Zillertal-Alpenes høyeste fjelltopp som *Gran Pilaastro* (Lidman mfl. 1989: 19). Gitt toppens beliggenhet på grensen mellom den nordtirolske kommunen *Finkenbergr* (100 % ty.) og den sørtirolske kommunen *Pfitsch* (91 % ty.) hadde fjellets lokalt etablerte og opprinnelige navn *Hochfeiler* {13} vært et mer naturlig valg.¹¹ For Sør-Tirol er det generelt nærliggende at naturnavn gjengis i sin tyske form, med unntak av Dolomittene, der naturnavn bør gjengis i sin ladinske form. Mer håndfaste retningslinjer er beskrevet i «navnekonvensjoner for geografiske navn i flerspråklige om-

10 For en komplett liste av sørtirolske kommuner og deres navneformer se Sandvik (2023).

11 Tolomeis (1916) oversettelse *Gran Pilaastro* ('stor pilar') er for øvrig basert på en feiltolkning av *Hochfeiler* ('høyden over en sump') som **Hochpfeiler* ('høy pilar').

råder i Italia», som jeg har utviklet for norsk Wikipedia (Sandvik 2007). Om steder omtales etter de ovennevnte anbefalingene, vil det være mulig å rapportere fra Tirols ville og vakre fjellandskapet uten samtidig å vise ringeakt for innbyggernes språklige og kulturelle identitet.

Tabell 5. Forslag til omtale av sørtirolske byer og kommuner på norsk. Stedenes posisjon er angitt som tall i sløyfeparentes som viser til figur 2.

Anbefalt(e) navn	Øvrige navn	Pos.
<i>(A) Italiensk, ev. tysk i parentes</i>		
Bolzano (ty. <i>Bozen</i>)	lad. <i>Bulsan</i>	{39}
Bronzolo (ty. <i>Branzoll</i>)		{44}
Laives (ty. <i>Leifers</i>)		{44}
Salorno (ty. <i>Salurn</i>)		{46}
Vadena (ty. <i>Pfatten</i>)		{44}
<i>(B) Kun ladinsk</i>		
Badia	ty. <i>Abtei</i>	{34}
Corvara		{34}
La Val	it. <i>La Valle</i> , ty. <i>Wengen</i>	{28}
Mareo	it. <i>Marebbe</i> , ty. <i>Enneberg</i>	{24}
San Martin de Tor	it. <i>San Martino in Badia</i> , ty. <i>St. Martin in Thurn</i>	{28}
Santa Cristina	it. <i>Santa Cristina Valgardena</i> , ty. <i>St. Christina in Gröden</i>	{37}
Sëlva	it. <i>Selva di Val Gardena</i> , ty. <i>Wolkenstein</i>	{37}
Urtijëi	it. <i>Ortisei</i> , ty. <i>St. Ulrich in Gröden</i>	{32}
<i>(C) Tysk, ev. italiensk i parentes</i>		
Auer (it. <i>Ora</i>)		{45}
Brixen (it. <i>Bressanone</i>)	lad. <i>Porsenù</i>	{23}
Bruneck (it. <i>Brunico</i>)	lad. <i>Bornech</i>	{20}
Eppan (it. <i>Appiano</i>)		{42}
Meran (it. <i>Merano</i>)	lad. <i>Maran</i>	{27}
Neumarkt (it. <i>Egna</i>)		{45}
Sterzing (it. <i>Vipiteno</i>)		{14}
<i>(D) Tysk, ev. ladinsk i parentes</i>		
Kastelruth (ladinsk <i>Ciastel</i>)	it. <i>Castelrotto</i>	{33}
<i>(E) Kun tysk</i>		
Alle øvrige byer og kommuner		

Kriteriene som er lagt til grunn, bygger på språkandelene blant byenes/kommunenes innbyggere (ASTAT 2012): (A) > 50 % it. og > 25 % ty.; (B) > 80 % lad. og < 10 % ty. og < 10 % it.; (C) > 50 % ty. og > 10 % it. og > 1 000 it. innbyggere; (D) > 80 % ty. og > 10 % lad. og < 10 % it.; (E) > 80 % ty. og < 10 % it. og < 10 % lad., eller > 50 % ty. og < 1 000 it./lad. innbyggere

Litteratur

- Anonym. 1994. Tyrol-Tirol. *Aftenposten aften* 27.12.1994: 30.
- Arstal, Aksel. 1922. *Geografiske fremmednavn. Forslag til skrivemåte og uttale*. Kristiania: Malling.
- ASTAT [Landesinstitut für Statistik]. 1983. Censimento generale della popolazione 1981. Popolazione legale e gruppi linguistici in Alto Adige. *Collana ASTAT* [1]: 1–33.
- ASTAT. 2002. Volkszählung 2001. Berechnung des Bestandes der drei Sprachgruppen in der Provinz Bozen-Südtirol. *ASTAT Info* 17/2002: 1–16.
- ASTAT. 2012. Volkszählung 2011. Berechnung des Bestandes der drei Sprachgruppen in der Autonomen Provinz Bozen-Südtirol. *ASTAT Info* 38/2012: 1–14.
- Bartaletti, Fabrizio. 2002. Geografia, toponomastica e identità culturale: il caso del Sudtirolo. *Miscellanea di storia delle esplorazioni* 27: 269–314.
- Belmonte, Alessandro & Armando Di Lillo. 2021. Backlash against affirmative action: evidence from the South Tyrolean package. *European Economic Review* 137: 103802.
- Brodal, Jan. 1999. Endonymi eller eksonymi? Noen prinsipielle og praktiske betraktninger. *NORNA-Rapporter* 68: 157–170.
- Bull, Francis, Arnold Eskeland & Erik Tandberg (red.). 1972. *Gyldendals store konversasjonsleksikon*, 3. utg., bd. 5. Oslo: Gyldendal.
- Cordin, Patrizia. 2018. Germanic place names spread throughout Trentino. I *Sprachen, Völker und Phantome*, red. av Peter-Arnold Mumm, 97–118. Berlin: de Gruyter.
- Dante Alighieri. 1997. *La Comedia*. <https://dante.princeton.edu/pdp/>
- Decreto. 1923. Regio decreto 29 marzo 1923, n. 800. *Gazzetta ufficiale del Regno d'Italia* 64: 3333–3354.
- Decreto. 1940. Decreto ministeriale 10 luglio 1940-XVIII. *Gazzetta ufficiale del Regno d'Italia. Parte prima* 81: 2808.
- Decreto. 1972. Decreto del presidente della Repubblica 31 agosto 1972, n. 670. *Gazzetta ufficiale della Repubblica Italiana. Parte prima* 113: 7603–7613.
- Dell'Aquila, Vittorio & Gabriele Iannàccaro. 2006. *Survey Ladins. Usi linguistici nelle Valli Ladine*. Trento: Istitut Cultural Ladin.
- DWB. 1960. Y. I *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* XIV/II, 2567–2572. Stuttgart: Hirzel.

- Dörrenhaus, Fritz. 1953. Deutsche und Italiener in Südtirol. *Erdkunde* 7: 185–215.
- Eskeland, Arnold (red.). 1967. *Gyldendals ettbinds konversasjonsleksikon*, 5. utg. Oslo: Gyldendal.
- Finsterwalder, Karl. 1990a. *Tiroler Ortsnamenkunde* 1–2. Innsbruck: Wagner.
- Finsterwalder, Karl. 1990b. Zeit der Eindeutschung der Tiroler Örtlichkeitsnamen. I *Tirol-Atlas*, red. av Adolf Leidlmair, Karte G8. Innsbruck: Wagner.
- Finsterwalder, Karl. 1990c. Älteste deutsche Umformung und andere Sprachmerkmale an den Ortsnamen Tirols. I *Tirol-Atlas*, red. av Adolf Leidlmair, Karte G9. Innsbruck: Wagner.
- Finsterwalder, Karl. 1995. *Tiroler Ortsnamenkunde* 3. Innsbruck: Wagner.
- Flöss, Lydia. 2009. Principale caratteristiche della toponomastica di Vallarsa con particolare attenzione ai nomi di luogo di origine tedesca. I *Dizionario toponomastico Trentino* 11, red. av Lydia Flöss, 47–57. Trento: Provincia autonoma di Trento.
- Fontana, Josef. 1981. Die Ladinerfrage in der Zeit 1918 bis 1948. *Ladinia* 5: 151–220.
- Faaland, Josef & David L. Hansen (red.). 1948. *Fakta. Norsk konversasjonsleksikon* 2. Oslo: Mortensen.
- Gsell, Otto. 2004. Probleme der zentralladinischen Toponomastik. *Ladinia* 28: 255–278.
- Hansen, Leif-Harry. 2012. Inzell – skøytesportens Mekka. *Framtid i Nord* 18.2.2012: 20–21.
- Helander, Kaisa Rautio. 1999. Samiske navn som eksonymer og endonymer. *NORNA-Rapporter* 68: 137–148.
- Helleland, Botolv. 2012. Firenze på norsk og Florens på svensk. Utanlandske stadnamn på norsk. I *Namn på stort och smått*, red. av Katharina Leibring mfl., 117–128. Uppsala: Namnarkivet.
- Høyem, Sturla & A. Wilhelm Zickfeldt. 2001. *Deutsche Lautlehre*. Trondheim: Tapir.
- ISPAT. 2022. *Rilevazione sulla consistenza e la dislocazione territoriale degli appartenenti alle popolazioni di lingua ladina, mòchena e cimbra anno 2021*. Trento: Istituto di statistica della Provincia di Trento.
- Jordan, Peter. 2013. Working Group on Exonyms. *UNGEGN Information Bulletin* 45: 9–10.

- Jordan, Peter. 2014. Arguments for new definitions of *exonym* and *endonym*. I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 21–31. Hamburg: Kovač.
- Krefeld, Thomas. 2003. Geschichte der Reflexion über die romanischen Sprachen. Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch. I *Romanische Sprachgeschichte*, red. av Gerhard Ernst mfl., 197–208. Berlin: de Gruyter.
- Kühebacher, Egon. 1991. *Die Ortsnamen Südtirols und ihre Geschichte* 1. Bozen: Athesia.
- Landesgubernium 1784. *Vierteljähriger chronologischer Auszug der vom Kaiserlich-Königlichen Landesgubernium in Tirol [...] bekanntgemachten [...] Verordnungen*. [upaginert]
- Legge. 2001. Legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3. *Gazzetta ufficiale della Repubblica Italiana. Parte prima. Serie generale* 142(248): 3–8.
- Leira, Vigleik. 1999. Norsk språkråds arbeid med utenlandske geografiske navn. *NORNA-Rapporter* 68: 149–156.
- Lidman, Sven mfl.. 1989. *Cappelens verdensatlas*, 2. utg. Oslo: Cappelen.
- Mastrelli Anzilotti, Giulia. 1985. Toponimi longobardi nel Trentino. *Atti della Accademia Roveretana degli Agiati. A, Contributi della classe di scienze umane, di lettere ed arti* 235: 15–41.
- Norsk språkråd. 1987. Årsmelding 1987. <http://inger.uib.no/perl/sprakrad/aarsmelding.cgi?id=13299>
- Norsk språkråd. 1988. Rettskrivningsvedtak i 1987. *Språknytt* 16(2): 8–10.
- Norsk språkråd. 2005. Rettskrivningsendringer fra 1. juli 2005. <https://www.sprakradet.no/globalassets/spraka-vare/norsk/rettskriving2005.pdf>
- Nyström, Staffan. 2014. *Endonym and exonym – basically linguistic concepts after all?* I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 33–38. Hamburg: Kovač.
- Reichsdeputation. 1803. *Hauptschluß der ausserordentlichen Reichsdeputation vom 25ten Februar 1803*. Frankfurt am Main: Eichenberg.
- Richebuono, Josef. 1980. Von der einstigen zur heutigen Ausdehnung des ladinischen Sprachraumes. *Ladinia* 4: 219–241.
- Risch, Ernst. 1970. Die Räter als sprachliches Problem. *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 50: 127–134.
- Romeo, Carlo. 2000. Il fiume all'ombra del castello. Il concetto di «Alto Adige». I *Tirol – Trentino. Eine Begriffsgeschichte*, 135–152. Wien – Bozen: Arbeitsgruppe Regionalgeschichte.

- Rowley, Anthony. 1996. Die Sprachinseln der Fersentaler und Zimbern. I *Handbuch der mitteleuropäischen Sprachminderheiten*, red. av Robert Hinderling & Ludwig M. Eichinger, 263–285. Tübingen: Narr.
- Røvik-Larsen, Ulf S. 2017. Der «A» kalles «Å» – italiensk Tirol og bayersk Tyrol. *Telemarksavisa* 25.3.2017: 56–58.
- Sandvik, Hanno. 2007. Navnekonvensjoner for geografiske navn i flerspråklige områder i Italia. https://no.wikipedia.org/w/index.php?title=Wikipedia:Navnekonvensjoner/Flerspråklige_områder_i_Italia&oldid=2611606
- Sandvik, Hanno. 2023. Data til stedsnavn i Tirol. *Zenodo*: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10041309>
- Språkrådet. u.å. Utanlandske stadnamn. https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/navn-pa-steder-og-personer/Geografiske_namn/utanlandske-stadnamn-aa/ (lest 8.8.2021).
- Stolz, Otto. 1925. Begriff, Titel und Name des tirolischen Landes-Fürstentums in ihrer geschichtlichen Entstehung. *Schlern-Schriften* 9: 418–490.
- Tasso, Miro. 2018. *Il lavacro dei cognomi altoatesini. Ettore Tolomei e il fallito progetto di onomasticidio di Stato*. Venezia: Egen utgivelse.
- Thoresen, Arnold. 1995. Tyrol/Tirol. *Aftenposten aften* 9.1.1995: 24.
- Tolomei, Ettore. 1906. Programma. *Archivio per l'Alto Adige* 1: 5–6.
- Tolomei, Ettore. 1916. Prontuario dei nomi locali dell'Alto Adige. *Memorie della Reale Società geografica italiana* 15: 1–140. [Utvidede utgaver i 1929 og 1935.]
- UNCSGN [United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names]. 1972. Conventional names, definitions, usage. UN E/CONF.61/L.24.
- UNCSGN. 1977. A glossary of technical terminology for employment in the standardization of geographical names. UN E/CONF.69/L.1.
- UNCSGN. 1992. Glossary of toponymic terminology. UN E/CONF.85/CRP.1.
- UNCSGN. 2017. Resolutions adopted at the eleven United Nations Conferences on the Standardization of Geographical Names. <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/resolutions/> (lest 12.6.2023).
- UNGE GN [United Nations Group of Experts on Geographical Names]. 2007. Glossary of terms for the standardization of geographical names. Addendum. UN ST/ESA/STAT/SER.M/85/Add.1.
- UNGE GN. 2014. Report of the Working Group on Exonyms. *UNGE GN Working Paper* 13/14: 1–10.

- Vikør, Lars S. 2000. Utanlandske namn i Norden. *Nytt om namn* 32: 31–38.
- Wagner, Michael Anton 1767. *Intelligenzblatt der gefürsteten Graffschaft Tirol* 1. [upaginert]
- Woodman, Paul. 2012. The naming process. Societal acceptance and the endonym definition. I *The great toponymic divide*, red. av Paul Woodman, 11–18. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Woodman, Paul. 2014. The scope of activities of the UNGEGN Working Group on Exonyms, and the definitions of *exonym* and *endonym*. I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 9–20. Hamburg: Kovač.

Normering av stadnamn: lover, forskrifter og praksis – ein analyse av saker som har nådd Klagenemnda for stadnamnsaker i perioden 2012–2022

Stig J. Helset

The Norwegian Place Name Act (lov om stadnamn) has gone through no less than three major revisions since 2005. The purpose of this study is to examine which sections of the different law texts the Appeal Board for Place Names (Klagenemnda for stadnamnsaker) has emphasized when they have made decisions about the spelling of Norwegian place names, and which trends can be identified through a study of the actual decisions made by the Appeal Board in the period 2012–2022. The study shows that the main rule in the Norwegian Place Name Act, that one should start from the inherited local pronunciation and follow the spelling principles and rules for Norwegian, has been decisive for a clear majority (67.5%) of the decisions made by the Appeal Board throughout the period. At the same time, the study shows that in around a quarter (23.9%) of the cases, the Appeal Board has made decisions about spellings that deviate from this general rule with reference to various exceptional provisions in laws and regulations. However, there is no statistical basis for claiming that the increasingly liberal legal and regulatory texts have led to an increase in the proportion of decisions on spellings that deviate from the main rule throughout the examined period.

Innleiing

I løpet av dei godt og vel 30 åra som har gått sidan Stortinget vedtok *Lov 18. mai 1990 nr. 11 om stadnamn* har det som i dag heiter *lov om stadnamn (stadnamnlova)* gått gjennom ikkje mindre enn tre større revisjonar.

Dei to første setningane av § 4 *Reglar om skrivemåten* har likevel halde seg (så godt som) uendra gjennom alle dei tre lovendingane frå 2005, 2015 og 2019, og kan derfor bli sett på som gjennomgåande grunnpilarar for normering av stadnamn i Noreg. Samstundes ligg det kryssande omsyn i dei to setningane, som lyder slik: «Dersom ikkje anna er fastsett i denne lova, skal det ved fastsetjing av skrivemåten av stadnamn takast utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen. Skrivemåten skal følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp for norsk, samisk og kvensk.»¹²

I denne artikkelen skal vi rette søkjelyset mot dei potensielt vanskelege avvegingane som må gjerast av vedtaksorgan som følgje av at stadnamnlova med tilhøyrande forskrift på den eine sida slår fast at ein skal ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen, samstundes som ho på den andre sida slår fast at ein skal følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp for norsk og (som hovudregel) gjeldande rettskriving for nynorsk og bokmål når ein skal fastsetje skrivemåten av norske stadnamn.¹³ Det er jo nemleg slett ikkje uvanleg at det er til dels stor diskrepans mellom den nedervde lokale uttalen av stadnamn i ulike norske dialektar og gjeldande rettskriving for nynorsk og bokmål. Samstundes opnar både forskriftene til dei ulike versjonane av stadnamnlova og den siste versjonen av sjølve stadnamnlova opp for avvik frå gjeldande rettskrivingsprinsipp og rettskriving i visse tilfelle, og samla sett har dette ført til usemje mellom partar om kva som bør vere skrivemåten av ei lang rekkje stadnamn opp gjennom åra (jf. Pedersen 2016). Ved ein systematisk gjennomgang av saker som gjeld skrivemåten av norske stadnamn som har nådd Klagenemnda for stadnamnsaker i perioden 2012–2022, skal vi i denne artikkelen sjå nærare på korleis skiftande lover og forskrifter har blitt tolka og praktisert i namnesaker som har blitt handsama av nemnda. Føremålet med artikkelen er å gje eit mest mogleg heilskapleg kunnskapsgrunnlag for norm-

12 Tillegget «og kvensk» kom først inn i denne andre setninga av § 4 i revisjonen frå 2019, medan det var sett opp eigne setningar om skrivemåten av kvenske stadnamn i revisjonane frå 2005 og frå 2015. Sidan vi i denne artikkelen berre skal sjå nærare på lover, forskrifter og vedtak som gjeld *norske* stadnamn, er dei nemnde justeringane ikkje relevante her.

13 Vi vil her handsame omgrepa «den nedervde lokale uttalen», «gjeldande rettskrivingsprinsipp» og «gjeldande rettskriving» slik dei er definerte i lover og forskrifter og slik dei har blitt tolka og praktiserte i sakene i Klagenemnda for stadnamnsaker (for vidare lesing om tolking og bruk av desse omgrepa, sjå særleg Bakken 1997, Helleland 1999 og Vikør 1997).

ering av norske stadnamn i vår eiga samtid. På denne bakgrunnen stiller artikkelen følgjande forskings spørsmål:

- 1) *Kva for paragrafar ved den til ei kvar tid gjeldande lova med tilhøyrande forskrift har klagenemnda lagt mest vekt på når ho har fatta vedtak om skrivemåten av stadnamn?*
- 2) *Kan ein sjå endringstendensar i faktiske vedtak i klagenemnda som følgje av endringane i lover og forskrifter i perioden 2012-2022 – og i tilfelle: kva for tendensar?*

Før vi kan svare på desse spørsmåla, må vi sjå nærmare på kva dei ulike versjonane av stadnamnlova med tilhøyrande forskrifter inneber for skrivemåten av stadnamn.

Lover og forskrifter om skrivemåten av norske stadnamn

I tillegg til hovudregelen om at ein ved fastsetjing av skrivemåten skal «ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen», samstundes som ein «skal følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp for norsk», kom det med den reviderte stadnamnlova av 2005 inn ein eigen føremålsparagraf som er relevant for fastsetjing av skrivemåten av norske stadnamn. I § 1 *Formål og verkeområde* står det nemleg at «[f]ormålet med denne lova er å ta vare på stadnamn som kulturminne, *gi dei ei skriftform som er praktisk og tenleg* [mi utheving], og medverke til kjennskap til og aktiv bruk av namna.» I revisjonen frå 2015 blei det sett inn eit tillegg i føremålsparagrafen, som dermed blei lydande slik: «Formålet med denne lova er å ta vare på stadnamn som språklege kulturminne, *gi dei ei skriftform som er praktisk, og som ikkje skyggjer for meiningsinnhaldet i namnet* [mi utheving], og medverke til kjennskap til og aktiv bruk av namna», og denne formuleringa står med same ordlyd i føremålsparagrafen i den reviderte stadnamnlova av 2019.

Føremålsparagrafen var ikkje med i den opphavlege stadnamnlova frå 1990. Derimot hadde den opphavlege lova følgjande presisering til slutt i § 4 *Reglar om skrivemåten*: «Når særlege grunnar talar for det, kan skrivemåten av stadnamn avvike frå gjeldande rettskriving.» Denne formuleringa blei teken ut av § 4 i den reviderte stadnamnlova av 2005, men proposisjonen (Ot.prp. nr. 42, 2004–2005: 32f.) som låg til grunn for lovendringa, opnar for at stadnamn i visse tilfelle bør «kunne avspegle re-

gionale målmerke» og jamvel «lokale målføreformer når særlege grunnar talar for det», samstundes som det blir slått fast at «[s]krivemåten av stadnamn kan avvike frå gjeldande rettskrivingsprinsipp når skriftforma har vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, eller at det knyter seg særleg sterke interesser til denne skriftforma, t.d. av økonomisk karakter.» Høvet til å gjere unntak frå hovudregelen om at ein skal følgje gjeldande rettskriving for norsk ved fastsetjing av skrivemåten av stadnamn, blei slått fast i § 3 *Særlege reglar om skrivemåten av norske stadnamn* i *Forskrift om skrivemåten av stadnamn* som følgde den nye lova i 2007: «Ved fastsetjing av skrivemåten skal det veljast ei tillaten form i den målforma som passar best med den nedervde lokale uttalen. Det kan likevel veljast regionale samleformer eller reine dialektformer når særlege grunnar talar for det.» Samstundes blir det i den same paragrafen presisert at «[n]amn som inneheld allment kjende ord eller namneledd, skal som hovudregel rette seg etter gjeldande rettskriving.» Dessutan kom det inn eit nytt ledd i § 4 i sjølve lovteksten som presiserte at «når same namnet er brukt om ulike namneobjekt på same staden, skal skrivemåten i primærfunksjonen som hovudregel vere retningsgivande for skrivemåten i dei andre funksjonane».

Høvet til å bruke regionale samleformer i staden for gjeldande rettskriving for nynorsk og bokmål blei klart forsterka av § 3 *Særleg om norske stadnamn* i *Forskrift om stadnamn* som i 2017 følgde den reviderte stadnamnlova av 2015: «Skrivemåten av norske stadnamn skal følgje den rettskrivingsforma *eller regionale samleforma* [mi utheving] som passar best med den nedervde lokale uttalen. Lokale dialektformer kan veljast når særlege grunnar talar for det.» Dessutan blei formuleringa «[h]ar skrivemåten vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, kan ein fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp» løfta opp i § 1 *Generelle reglar om norske, samiske og kvenske stadnamn* i den nye forskrifta. Sist, men ikkje minst, kom det inn eit nytt ledd i § 4 i sjølve lovteksten som presiserte at hovudregelen om at skrivemåten for namn i primærfunksjonen skal vere retningsgjevande for skrivemåten for andre namneobjekt på same staden, *ikkje* gjeld «i dei tilfella der det opphavlege namnet på namneobjektet er eit bruksnamn med ein skrivemåte som er fastsett av grunneigaren.» Vidare blei det i § 6 slått fast at «[i] saker om skrivemåten av nedervde bruksnamn har eigaren rett til å fastsetje skrivemåten dersom han kan dokumentere at den ønskete skrivemåten har vore i offentleg bruk

som bruksnamn». Allereie i forskrifta som følgde stadnamnlova av 2005 i 2007, blei det presisert at det ved fastsetjing av bruksnamn skal «leggjast særleg vekt på det ønsket eigaren har når det gjeld skrivemåte», og i forskrifta som følgde stadnamnlova av 2015 i 2017, blei det lagt til at «[d]ette gjeld òg i saker der vilkåra for at eigaren kan fastsetje skrivemåten, ikkje er oppfylte.»

I den reviderte stadnamnlova av 2019 blei formuleringa «[h]ar skrivemåten vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, kan ein fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp» løfta vidare opp frå forskrift til § 4 *Reglar om skrivemåten* i sjølve lovteksten. Vi merker oss at Kulturdepartementet i proposisjonen (*Prop. 65 L. Endringar i stadnamnlova*: 22) som låg til grunn for lovendringa, presiserer at dette blir gjort «[f]or å gi kommunane større reell innverknad på fastsetjing av skrivemåte» og for «å gi eit signal om at regelen skal vurderast oftare enn før», samstundes som det blir gjort klart at dette «framleis er ein unntaksregel». Vi nemner også at det i § 1 *Generelle reglar om norske, samiske og kvenske namn* i den reviderte versjonen av *Forskrift om stadnamn* som følgde den nye lova i 2022, blir lista opp fem moment som ein må ta med i vurderinga i saker der ein etter stadnamnlova § 4 andre ledd vurderer å fastsetje ein skrivemåte som avvik frå gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp med tilvising til lang tids bruk, og dei er som følgjer:

- a. om skrivemåten kan medverke til at meiningssinnhaldet i namnet ikkje kjem tydeleg fram
- b. om skrivemåten kan endre den nedervde lokale uttalen av namnet
- c. kor lang og dominerande tradisjon skrivemåten har på namneobjektet
- d. kor stor semje det er om skrivemåten lokalt
- e. om skrivemåten har tradisjon i det språket som namnesaka gjeld

Med dette har vi sett at forskrifter og lover som regulerer skrivemåten av norske stadnamn i stendig større grad har opna opp for bruk av skrivemåtar som avvik frå gjeldande rettskriving gjennom dei siste 15 åra. Medan det i forskrifta frå 2007 berre blir opna opp for regionale samleformer og reine dialektformer «når særleg grunnar talar for det», jamstiller forskrifta frå 2017 den «regionale samleforma» med «rettskrivingsforma», samstundes som formuleringa «[h]ar skrivemåten vore lenge i

bruk og er vel kjend og innarbeidd, kan ein fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp» blir løfta opp i forskrifta frå 2017, før ho blir løfta opp i sjølve stadnamnlova frå 2019. Dessutan har vi sett at eigaren fekk klart styrkte rettar med omsyn til fastsetjing av skrivemåten av bruksnamn frå og med lovendringa i 2015. På denne bakgrunnen skal vi sjå nærmare på korleis dei skiftande lovene og forskriftene har blitt tolka og praktisert ved ein systematisk gjennomgang av saker som gjeld skrivemåten av norske stadnamn som har blitt handsama i Klagenemnda for stadnamnsaker i perioden 2012-2022. I tillegg til dei her nemnde skiftande lovene med tilhøyrande forskrifter, har ein sidan lovendringa i 2005 operert med meir utfyllande reglar om skrivemåten. Til forskrifta frå 2007 blei det utarbeidd ein eigen del kalla *Rettleiing til forskrift om skrivemåten m.m. av stadnamn*, medan det til forskrifta frå 2017 blei utarbeidd *Utfyllande reglar om skrivemåten av norske stadnamn*, og desse vil bli trekte inn i drøftingane nedanfor når det er turvande.

Vedtaksorgan, klagerett og klagenemnda

Retten til å ta opp skrivemåten av stadnamn gjeld offentleg organ, eigaren eller festaren i saker som gjeld namn på eige gardsbruk eller eigedom, lokale organisasjonar med særleg tilknytning til eit stadnamn og stadnamntenesta (stadnamnlova, § 6), og dei tre førstnemnde har også klagerett på vedtak (§ 12). Når det gjeld vedtaksrett, er det kommunen som vedtek skrivemåten på tettstader, grender, kommunale gater, vegar, torg, bydelar, bustadfelt, kommunale anlegg og offisielle adresser, medan Kartverket vedtek skrivemåten av gardsnamn, bruksnamn, seternamn og naturnamn. Før det blir fatta vedtak om skrivemåten, skal stadnamntenesta gi tilråding om skrivemåte, namneskikk og namnsetjing. Klagar på vedtak skal sendast til vedtaksorganet, og dersom dette ikkje kjem klagar i møte, går saka til Klagenemnda for stadnamnsaker, og det er altså saker som har blitt handsama av denne nemnda i perioden 2012–2022 som er studieobjektet for denne artikkelen. Klagenemnda blir oppnemnd av Kulturdepartementet og har fem medlemmer: ein leiar som er jurist, to språkkunnige medlemmer (éin for bokmål og éin for nynorsk) og to andre medlemmer utan språkfagleg tilknytning. Gjennom perioden 2012–2022 har leiaren vore den

same heile vegen, medan dei to språkkunnige medlemene og dei to lekfolka har blitt skifta ut med jamne mellomrom.¹⁴

Saker som har nådd Klagenemnda for stadnamnsaker i perioden 2012–2022

Klagenemnda for stadnamnsaker har i perioden 2012–2022 handsama 165 saker i alt (Språkrådet 2022). Av desse er det 48 saker som ikkje er relevante for forskingsspørsmåla for denne artikkelen, som altså gjeld skrivemåten av norske stadnamn. Desse 48 sakene handlar nemleg om val av stadnamn, om samiske eller kvenske stadnamn eller er saker som klagenemnda av ulike grunnar anten har avvist, utsett eller sendt attende til vurdering hos opphavleg sakshandsamingsorgan. Med dette står vi att med 117 saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten av norske stadnamn for nærmare analysar.¹⁵ Ein interessant observasjon er at nemnda delte seg i eit mindretal og eit fleirtal i så mykje som 32 av desse 117 sakene (27,4 %), då dette i seg sjølv indikerer at det kan vere vanskeleg å vege dei til dels kryssande omsyna i lover og forskrifter opp mot kvarandre når ein skal fastsetje skrivemåten av stadnamn. I analysane nedanfor vil vi rette særskild merksemd mot dei sakene der nemnda var delt i eit mindretal og i eit fleirtal.

Vi skal først sjå nærmare på dei sakene som gjeld fastsetjing av skrivemåten som blei handsama i klagenemnda i perioden 9.11.2012–30.6.2015, det vil seie medan stadnamnlova av 2005 og den tilhøyrande forskrifta frå 2007 var gjeldande. Deretter skal vi sjå nærmare på dei sakene som gjeld fastsetjing av skrivemåten som blei handsama i klagenemnda i perioden 1.7.2015–30.6.2019, det vil seie medan stadnamnlova av 2015 var gjeldande. Innanfor denne hovudbolken må vi dessutan skilje

-
- 14 Det at nye medlemmer av nemnda kan ha tolka lover og forskrifter annleis enn tidlegare medlemmer, kan sjølvsagt ha vore med på å påverke utfallet av vedtak. Elles vil det naturlegvis kunne vere slik at Kartverket har endra praksis i samsvar med liberaliseringane i lovverket i sine primære vedtak, slik at saker som elles kunne ha enda i klagenemnda, likevel ikkje har det. Men sidan vi ikkje kan vite noko sikkert om dette, har vi halde oss til ein analyse av vedtaka og dei skrivne grunngevingane for desse, slik vi finn dei i referata frå møta i klagenemnda.
 - 15 Vi presiserer at dette er talet på saker slik dei er registrerte i referata frå klagenemnda. Kvar sak kan gjelde alt frå berre eitt einskilt namn til fleire titals namn som er påklaga i ei og same sak, men det klart mest vanlege er at kvar sak inneheld mellom eitt og fem påklaga namn.

mellom saker som blei handsama medan forskrifta frå 2007 framleis var gjeldande, og saker som blei handsama etter at forskrifta som følgde stadnamnlova av 2015 blei gjort gjeldande 23.5.2017. Til slutt skal vi sjå nærare på dei sakene som gjeld fastsetjing av skrivemåten som blei handsama i klagenemnda i perioden 1.7.2019–2.9.2022, det vil seie etter at stadnamnlova av 2019 blei gjort gjeldande. Innanfor denne hovudbolken skal vi vere merksame på at det kan vere eit skilje mellom saker som blei handsama medan forskrifta frå 2017 framleis var gjeldande, og saker som blei handsama etter at forskrifta som følgde stadnamnlova av 2019 blei gjort gjeldande 14.2.2022. Bakgrunnen for at vi har valt ei slik periodisering, er at vi både søkjer svar på spørsmålet om kva for paragrafar ved den til kvar tid gjeldande lova med tilhøyrande forskrift klagenemnda har lagt mest vekt på når ho har fatta vedtak, og på spørsmålet om ein kan sjå endringstendensar i vedtak i klagenemnda som følgje av endringane i lover og forskrifter i den nemnde perioden – og i tilfelle: kva for tendensar?

Eit mønster i veldig mange av sakene som har nådd klagenemnda, er at Kartverket går inn for ein skrivemåte som tek utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen og er i samsvar med gjeldande rettskriving, og som dessutan ofte viser attende til meiningsinnhaldet i namnet, medan kommunar, eigarar, festarar og/eller lokale organisasjonar ønskjer skrivemåtar som er (meir) i samsvar med (nyare) regional eller lokal uttale og/eller med skriftformer som har vore lenge i bruk, og som då gjerne bryt med gjeldande rettskriving og kanskje skuggar for meiningsinnhaldet i namnet. For kvar av dei tre ovanfor nemnde periodane vil vi derfor skilje mellom følgjande tre saksategoriar:

- a) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er i samsvar med Kartverket sitt vedtak eller Kartverket sin klage, der-
som det er kommunen som har fatta vedtak
- b) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er i samsvar med kommunen, eigar(ar), festar(ar) og/eller lokal(e) or-
ganisasjon(ar) sitt ønske

- c) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er forskjellig både frå vedteken form i vedtaksorganet og frå ønskt form frå klagar¹⁶

For kvar av dei tre periodane vil dei ulike sakene først bli plasserte i ein av desse kategoriane, før vi drøftar det første forskingsspørsmålet for denne artikkelen: Kva for paragrafar ved den gjeldande lova med tilhøyrande forskrift har klagenemnda lagt mest vekt på når ho har fatta vedtak om skrivemåten av dei påklaga stadnamna?

Til slutt i artikkelen skal vi sjå på spørsmålet om kva for paragrafar ved den gjeldande lova med tilhøyrande forskrift klagenemnda har lagt mest vekt på når ho har fatta vedtak i alle dei tre periodane samla, før vi på dette grunnlaget drøftar det andre forskingsspørsmålet for denne artikkelen: Kan ein sjå endringstendensar i faktiske vedtak i klagenemnda som følgje av endringane i lover og forskrifter i perioden 2012–2022 – og i tilfelle: kva for tendensar?

Saker frå perioden 9.11.2012–30.6.2015

- a) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er i samsvar med Kartverket sitt vedtak eller Kartverket sin klage, dersom det er kommunen som har fatta vedtak

I perioden 9.11.2012–30.6.2015 hadde klagenemnda fem møte i alt, og handsama då til saman 26 saker som enda med vedtak om skrivemåten av norske stadnamn. I så mykje som 16 av desse 26 sakene (61,5 %) har klagenemnda fatta vedtak i samsvar med Kartverket sitt vedtak eller Kart-

16 Nokre få av sakene er av ein slik karakter at dei i liten grad kan bidra til å svare på forskingsspørsmåla for denne artikkelen, og desse vil derfor ikkje bli nærmare omtala her, noko som då forklarar kvifor den samla prosenten for kvar av dei tre saks-kategoriane blir litt under 100 i dei to første av dei tre granska periodane. Vi har henta inspirasjon frå kategoriseringa som er brukt i masteroppgåva til Ingvil Nordland (2009), der ho analyserer vedtak som gjeld bruksnamn i Midt-Noreg fatta i Klagenemnda for stadnamnsaker i perioden 1992–2008, som elles er den einaste tidlegare systematiske studien av vedtak i klagenemnda. Sidan denne masteroppgåva berre tek føre seg saker som gjeld bruksnamn frå Midt-Noreg, og dessutan gjeld perioden 1992–2008 då det i hovudsak var stadnamnlova av 1990 som var gjeldande, finn vi det ikkje relevant å samanhalde resultatet frå studien til Nordland (2009) med resultat i denne studien.

verket sin klage, då vel å merke slik at vedtaka i sju av sakene blei fatta som fleirtalsvedtak.

Som ei typisk sak i denne kategorien kan vi trekkje fram ei sak der Kartverket fatta vedtak om skrivemåtane *Solbjørg* (gards- og bruksnamn), *Solbjørgvannet* og *Solbjørgheia* (naturnamn). Vedtaket blei påklaga av grunneigarane, som i staden ville ha skrivemåtane *Solberg*, *Solbergvannet* og *Solbergheia*, men dei fekk ikkje medhald av klagenemnda. Nemnda vedtok skrivemåtane som Kartverket hadde vedteke med tilvising til at det er desse skrivemåtane som er i samsvar med den lokale nedervde uttalen og gjeldande rettskriving for ‘bjørg’, som ifølgje nemnda tyder «rad av lave berg; bergside», og som nemnda meiner må vere det opphavlege meiningsinnhaldet i namnet. Nemnda fann altså ikkje grunnlag for å gjere unntak frå hovudregelen i stadnamnlova, sjølv om det i proposisjonen som låg til grunn for stadnamnlova av 2005 (Ot.prp. nr. 42, 2004–2005: 33), blir slått fast at «[s]krivemåten av stadnamn kan avvike frå gjeldande rettskrivingsprinsipp når skriftforma har vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, eller at det knyter seg særleg sterke interesser til denne skriftforma». Sjølv om nemnda erkjende at skriftradisjonen for formene på *-berg* var nokså lang og utbreidd, fann ho altså ikkje forma dominerande nok til at det var grunnlag for å gjere unntak frå hovudregelen i stadnamnlova.

Andre saker som har eit liknande vedtaksmønster og ein (tilnærma) likelydande argumentasjon i klagenemnda, er skrivemåtane *Stamsøya* (naturnamn) og *Stamsøy* (gards- og bruksnamn) og *Store Eigerøya* (naturnamn) og *Store Eigerøy* (bruksnamn), som blei vedtekte i staden for dei diftonglause formene som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Flægholmen* (naturnamn og bruksnamn), som blei vedteken i staden for *Flækholmen*, som grunneigarane ønskte, skrivemåtane *Stallvika* (gardsnamn) og *Stallvik-* (forledd i naturnamn), som blei vedtekte i staden for *Staldvik* og *Staldvik-*, som kommunen ønskte, skrivemåten *Rosstøl* (gards- og bruksnamn), som blei vedteken i staden for *Rostøl*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Slåttkoivika* (naturnamn), som blei vedteken i staden for *Slåttkøyvika*, som eit lokallag ønskte, skrivemåtane *Ølshøgda* (eintalsform av naturnamn) og *Ølshøgden* (fleirtalsform), som blei vedtekte i staden for *Elgshøgda*, som kommunen ønskte, og skrivemåten *Skjjerding-* (forledd i naturnamn), som blei vedteken i staden for *Skjæring-*, som grunneigarane ønskte og argumenterte med var i samsvar med den ned-

ervde lokale uttalen. I den sistnemnde saka vurderer klagenemnda det dit at § 3 i forskrifta frå 2007, som slår fast at skrivemåten av stadnamn som inneheld allment kjende ord eller namneledd, som hovudregel skal rette seg etter gjeldande rettskriving, trumfar opninga for skriftformer som avspeglar regionale eller jamvel lokale målmerke i den same paragrafen. Eit anna tydeleg døme på dette finn vi i ei sak der kommunen hadde fatta vedtak om skrivemåten *Høleliå* (vegnamn). Vedtaket blei påklaga av Kartverket som i staden ville ha forma *Hølelia*, noko klagenemnda gav Kartverket medhald i. Hovudargumentasjonen bak vedtaket i nemnda var at ein etter § 4 i stadnamnlova av 2005 skal følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp, samstundes som § 3 i forskrifta frå 2007 slår fast at namn som inneheld allment kjende ord eller namneledd, som hovudregel skal rette seg etter gjeldande rettskriving, og dessutan at det i rettleiinga til forskrifta blir slått fast at sterke hokjønnsord som hovudregel skal ha a-ending i bunden form eintal, og at dette tilfellet ikkje er mellom dei nemnde unntaka. Nemnda fann såleis heller ikkje her å kunne gjere unntak frå den nemnde hovudregelen, trass i at forskrifta opnar opp for at stadnamna i visse tilfelle kan avspegle regionale og jamvel lokale målmerke, samstundes som å-ending tvillaust er eit regionalt målmerke i det aktuelle området.

I denne perioden finn vi også seks andre saker med liknande vedtaks-mønster og argumentasjon som i sakene ovanfor, men til skilnad frå dei før nemnde sakene har medlemene i klagenemnda vore delt i sitt syn i desse seks sakene. I tre av sakene har fleirtalet i klagenemnda fatta vedtak som går på tvers av den nedervde lokale uttalen, med tilvising til at det ikkje er sterke nok grunnar til å bryte med gjeldande rettskriving. I ei av desse sakene vedtok fleirtalet skrivemåtane *Leikarneset* og *Leikarnesodden* (naturnamn) og *Leikarnes* (bruksnamn som fell saman med nedervd stadnamn) i staden for *Legerneset* og *Legernesodden* og *Legernes*, som er former som nemndfleirtalet dessutan meinte ville skugge for meiningsinnhaldet. I ei anna sak vedtok nemndfleirtalet skrivemåtane *Bråtaberga*, *Vengestadodden*, *Åslandstorget* og *Korsvegen* (adressenamn) i staden for *Bråtaberja*, *Vengestadødden*, *Åslandstørjet* og *Kørsvegen*. I ei tredje sak vedtok fleirtalet skrivemåten *-tjern* (etterledd i naturnamn) i staden for *-tjedm*, som mindretallet argumenterte for med tilvising til at det meinte at denne forma hadde så stor utbreiing at ho måtte bli rekna som eit regionalt

målmerke, og med tilvising til at rettleiinga til forskrifta frå 2007 til ein viss grad opnar for slike former.

I dei tre andre sakene der nemnda var delt, valde derimot fleirtalet å la den nedervde lokale uttalen trumfe høvet for å opne opp for skriftformer som har vore lenge i bruk. Det gjeld mellom anna ei sak der fleirtalet i klagenemnda vedtok skrivemåtane *Vistvågan* (gardsnamn), *Vistvågrelva* og *Vistvåghestmarka* (naturnamn) med tilvising til den nedervde lokale uttalen og det opphavlege meiningsinnhaldet, medan mindretalet gjekk inn for skrivemåtane *Vestvågan*, *Vestvågrelva* og *Vestvåghestmarka* med tilvising til at desse formene har ein lang skrifttradisjon. På liknande vis argumenterte fleirtalet i nemnda for skrivemåten *Medjå* (gardsnamn) med tilvising til den nedervde lokale uttalen, skrifttradisjonen og dessutan det sannsynlege opphavet, medan mindretalet gjekk inn for skrivemåten *Mediå* med tilvising til ein lang lokal skrifttradisjon for denne forma. Vidare argumenterte nemndfleirtalet for skrivemåten *Raudsand* (gardsnamn) med tilvising til den nedervde lokale uttalen, medan mindretalet gjekk inn for skrivemåten *Rødsand* med tilvising til eit tidlegare vedtak i klagenemnda.

I dei to siste sakene der klagenemnda fatta vedtak i samsvar med Kartverkets vedtak eller klage, er hovudgrunngevinga at ønskt skrivemåte av kommunen eller grunneigarar vil vere brot med § 4 andre ledd i stadnamnlova av 2005, der det heiter at skrivemåten i primærfunksjonen som hovudregel skal vere retningsgivande for skrivemåten i dei andre funksjonane. På dette grunnlaget fatta klagenemnda vedtak om skrivemåtane *Øyem* (gardsnamn) og *Vestre Øyem* og *Austre Øyem* (bruksnamn) i staden for *Øiem* og *Vestre Øiem* og *Austre Øiem*, som grunneigarane ønskte, og om skrivemåtane *Retlovegen*, *Retlostubben*, *Barkaldvegen* og *Figgjadalsvegen* (adressenamn) i staden for *Reitlovegen*, *Reitlostubben*, *Barkaldvegen* og *Figgadalsvegen*, som kommunen ønskte og hadde fatta vedtak om.

b) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er i samsvar med kommunen, eigar(ar), festar(ar) og/eller lokal(e) organisasjon(ar) sitt ønske

I 6 av dei 26 sakene (23,0 %) som var handsama av klagenemnda i perioden 9.11.2012–30.6.2015, blei det fatta vedtak som var i samsvar med kommunen, eigar(ar), festar(ar) og/eller lokal(e) organisasjon(ar) sitt

ønske, og i to av desse sakene var nemndmedlemene delt i sitt syn. I fem av sakene har det blitt fatta vedtak om skrivemåtar som avvik frå den nedervde lokale uttalen og/eller gjeldande rettskriving anten med tilvising til at den aktuelle skrivemåten er i samsvar med ein nyare lokal uttale eller med tilvising til at det er lang skrifttradisjon for den aktuelle skrivemåten. I desse sakene har nemnda vurdert det slik at det er grunnlag for å følgje opninga i proposisjonen som låg til grunn for stadnamnlova av 2005, om at «[s]krivemåten av stadnamn kan avvike frå gjeldande rettskrivingsprinsipp når skriftforma har vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, eller at det knyter seg særleg sterke interesser til denne skriftforma» og/eller opninga i § 3 av forskrifta frå 2007 om at «[d]et kan likevel veljast regionale samleformer eller reine dialektformer når særlege grunnar talar for det.» Dermed fatta nemnda vedtak om skrivemåten *Opstad* (gards- og bruksnamn) i staden for *Oppstad*, skrivemåten *Mebygdvegen* (adressenamn) i staden for *Medbygdvegen*, skrivemåten *Norem* (gards- og bruksnamn og som førsteledd i naturnamn) i staden for *Nordheim*, skrivemåten *Ødegård* (gards- og bruksnamn som fell saman med nedervd stadnamn) i staden for *Øygarden*, og skrivemåten *Bjørneset* (gards- og bruksnamn som fell saman med nedervd stadnamn) i staden for *Bjørnaset*, då slik at dei to sistnemnde blei fatta som fleirtalsvedtak. I den siste saka var argumentasjonen bak vedtaket om skrivemåtane *Hølbekken* og *Hølbekkmyrin* (naturnamn) i staden for *Holbekken* og *Holbakkmyrin* at dei vedtekne skrivemåtane speglar gjeldande lokale uttale, og at opphavet til førsteleddet er uvisst.

c) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er forskjellig både frå vedteken form i vedtaksorganet og frå ønskt form frå klagar

I 2 av dei 26 sakene (7,7 %) som var handsama av klagenemnda i perioden 9.11.2012–30.6.2015, fatta nemnda vedtak som var forskjellig både frå vedteken skrivemåte i vedtaksorganet og frå ønskt form frå klagar. Det gjaldt då for det første vedtak om skrivemåten *Horne* (gards- og bruksnamn som fell saman med nedervd stadnamn) i staden for *Honne*, som Kartverket hadde fatta vedtak om, og i staden for *Hånde*, som grunneigarane ønskte. Hovudargumentasjonen bak vedtaket var at den vedtekne skrivemåten er i samsvar med gjeldande rettskrivingsprinsipp og har ein lang skrifttradisjon. For det andre gjaldt det vedtak om skrivemå-

ten *Åbål* (gards- og bruksnamn) i staden for *Åbåll*, som Kartverket hadde fatta vedtak om, og i staden for *Aabel*, som grunneigarane ønskte. Hovudargumentasjonen bak vedtaket var at den vedtekte skrivemåten er i samsvar med den nedervde lokale uttalen og har ein viss skrifttradisjon. Dette vedtaket var elles fatta som eit fleirtalsvedtak, der mindretalet gjekk for skrivemåten *Åbel*, som fleirtalet meinte ville kunne føre til endring av uttalen.

Svaret på det første forskingsspørsmålet for denne første perioden er at klagenemnda i eit klart fleirtal av sakene har lagt størst vekt på hovudregelen i § 4 i stadnamnlova av 2005. Vi har nemleg sett at eit klart fleirtal (61,5 %) av vedtaka i klagenemnda i perioden 9.11.2012–30.6.2015 er i samsvar med Kartverket sitt vedtak eller Kartverket sin klage, og at desse vedtaka i hovudsak blir grunngeevne med tilvising til hovudregelen i § 4 i stadnamnlova av 2005, som tilseier at ein skal ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen og følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp for norsk når ein skal fastsetje skrivemåten av norske stadnamn. Særleg det siste momentet har vore tungtvegande når nemnda ikkje har funne det rett å gjere unntak frå hovudregelen. Berre i ein knapp fjerdedel (23,0 %) av sakene har nemnda funne gode nok grunnar til å fatte vedtak om skrivemåtar som avvik frå den nedervde lokale uttalen og/eller gjeldande rettskriving. Det har då i hovudsak skjedd anten med tilvising til proposisjonen som låg til grunn for stadnamnlova av 2005 (Ot.prp. nr. 42, 2004–2005: 32), om at «[s]krivemåten av stadnamn kan avvike frå gjeldande rettskrivingsprinsipp når skriftforma har vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, eller at det knyter seg særleg sterke interesser til denne skriftforma» eller med tilvising til § 3 i forskrifta til stadnamnlova frå 2007, der det blir presisert at «[d]et kan likevel veljast regionale samleformer eller reine dialektformer når særlege grunnar talar for det».

Saker frå perioden 1.7.2015–30.6.2019

Som nemnt ovanfor vart det gjort fleire endringar både i stadnamnlova av 2015 og i forskrifta som følgde den nye lova i 2017, jamført med lova av 2005 og med forskrifta frå 2007. Ei vesentleg endring i sjølve lovteksten var eit nytt ledd i § 6 der det blir slått fast at «[i] saker om skrivemåten av nedervde bruksnamn har eigaren rett til å fastsetje skrivemåten dersom han kan dokumentere at den ønskede skrivemåten har vore i offentleg bruk som bruksnamn», samstundes som eit nytt ledd i § 4 presiserte at hovud-

regelen om at skrivemåten for namn i primærfunksjonen skal vere retningsgjevande for skrivemåten for andre namneobjekt på same staden, *ikkje* gjeld «i dei tilfella der det opphavlege namnet på namneobjektet er eit bruksnamn med ein skrivemåte som er fastsett av grunneigaren». Dette fekk den konsekvensen at klagenemnda ikkje fatta vedtak i nokon av dei 10 sakene der brukseigarane klaga på namna som Kartverket hadde fastsett i denne perioden. I staden fekk brukseigarane opplyst at dei kan bruke den skrivemåten dei sjølv ønskjer på bruka sine, så sant dei kan legge fram dokumentasjon på at denne skrivemåten har vore i offentleg bruk som bruksnamn. Vi kjem derfor ikkje til kommentere desse 10 bruksnamna nærmare i gjennomgangen nedanfor.

Ei anna viktig endring som slo inn i og med forskrifta frå 2017, var, som nemnt ovanfor, at høvet til å bruke regionale samleformer i staden for gjeldande rettskriving i bokmål eller nynorsk blei klart forsterka av § 3 *Særleg om norske stadnamn*, der det heiter at «[s]krivemåten av norske stadnamn skal følgje den rettskrivingsforma *eller regionale samleforma* [mi utheving] som passar best med den nedervde lokale uttalen», og at «[l]okale dialektformer kan veljast når særlege grunnar talar for det». Dessutan blei formuleringa «[h]ar skrivemåten vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, kan ein fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp» tatt inn i § 1 *Generelle reglar om norske, samiske og kvenske stadnamn* i forskrifta frå 2017. I det følgjande skal vi derfor ha eit særleg auge for om desse endringane i forskrifta har fått utslag i konkrete vedtak gjorde av klagenemnda frå forskrifta blei gjort gjeldande 23.5.2017.

a) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er i samsvar med Kartverket sitt vedtak eller Kartverket sin klage, dersom det er kommunen som har fatta vedtak

I perioden 1.7.2015–30.6.2019 hadde klagenemnda seks møte i alt, og handsama då til saman 45 saker som enda med vedtak om skrivemåten av norske stadnamn. I så mykje som 29 av desse 45 sakene (64,4 %) har klagenemnda fatta vedtak i samsvar med Kartverket sitt vedtak eller Kartverket sin klage, då vel å merke slik at vedtaka i fire av sakene blei fatta som fleirtalsvedtak.

Som ei typisk sak i denne kategorien kan vi trekkje fram ei sak der Kartverket fatta vedtak om skrivemåten *Undersåker* (gardsnamn), som

blei påklaga av grunneigarane, som i staden ville ha skrivemåten *Undersaker*. Nemnda vedtok skrivemåten som Kartverket hadde vedteke med tilvising til at det er denne skrivemåten som er i samsvar med den lokale nedervde uttalen og gjeldande rettskriving. Nøyaktig same argumentasjon blei brukt i ei sak der klagenemnda fatta vedtak om skrivemåten *Li* (gardsnamn) i staden for *Lid*, som grunneigarane ønskte. Nemnda fann heller ikkje grunnlag for gjere unntak frå hovudregelen om å følge gjeldande rettskriving i ei sak der kommunen ønskte og hadde vedteke skrivemåten *Brekka* (adressenamn), som var i samsvar med den nedervde lokale uttalen og tvillaust også eit regionalt målmerke, sidan rettleinga til den då gjeldande forskrifta frå 2007 ikkje opna opp for hokjønnsending på -å. Dermed fatta nemnda vedtak om skrivemåten *Brekka*.

Andre saker som har eit liknande vedtaksmønster og ein liknande argumentasjon i klagenemnda, men då slik at hovudvekta blir lagt på den nedervde lokale uttalen og dessutan gjerne på at forma skal vise til det opphavlege meiningsinnhaldet, er skrivemåten *Brautene* (gardsnamn) som blei vedteken i staden for *Braute*, som grunneigarane ønskte, skrivemåtene *Urdskleiva* (stinamn) og *Kampesetra* (stølsnamn), som blei vedteke i staden for *Urskleiva* og *Kampeseter*, som grunneigarane ønskte, skrivemåtene *Hakastad* (gardsnamn) og *Hakastadbekken* (naturnamn), som blei vedteke i staden for *Hakestad* og *Hakestadbekken*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Muddvær* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Muddvær*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Fiskja* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Fiske*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Husby* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Huseby*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Håem* (gardsnamn) som blei vedteken i staden for *Håhjem*, som grunneigarane og kommunen ønskte, skrivemåtene *Litle Fauskanger* (gardsnamn) og *Litlestølen* (bruksnamn) som blei vedteke i staden for *Lille Fauskanger* og *Lillestølen*, som kommunen ønskte, skrivemåten *Romold* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Romuld*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Snøfugl* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Snefugl*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Straumen* (og namneleddet *-straum* i andre naturnamn), som blei vedteken i staden for *Strøm*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Dråga* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Drågen*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Gren* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Green*, som grunneigarane ønskte, skrivemåtene

Stakkvikvegen og *Litlvikvegen* (adressenamn), som blei vedtekne i staden for *Stakvikvegen* og *Lillevikvegen*, som kommunen hadde vedteke, skrivemåten *Tanberg* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Tandberg*, som grunneigarane ønskte, skrivemåtane *Bostrak* og *Våje* (gardsnamn), som blei vedtekne i staden for *Bustrak* og *Voie*, som grunneigarane og kommunen ønskte, skrivemåten *Holmåk* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Holmvåg*, som grunneigarane ønskte, skrivemåtane *Oppofte* (gardsnamn) og *Oppofsvann* (naturnamn), som blei vedtekne i staden for *Opoft* og *Opoftsvann*, som grunneigarane ønskte, skrivemåtane *Høgset* (gardsnamn) og *Høgsetsetra* (seternamn), som blei vedtekne i staden for *Høiseth* og *Høisethsetra*, som kommunen ønskte, og skrivemåten *Skotet* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for skrivemåten *Skåte*, som kommunen hadde vedteke. I tillegg fatta nemnda vedtak på liknande grunnlag, dvs. med tilvising til den nedervde lokale uttalen, gjeldande rettskriving og i nokre av tilfella at skrivemåten skal vise til det opphavlege meiningsinnhaldet, for om lag 20 gards-, seter- og naturnamn i Flesberg kommune og for om lag 50 gards-, bruks- og naturnamn i Marker kommune.

I dei fleste av desse sakene argumenterer grunneigarane og/eller kommunen med lang skriftradisjon og/eller samsvar med gjeldande lokal eller regional uttale for dei alternative skrivemåtane, utan at nemnda fann å kunne gjere unntak frå hovudreglane i stadnamnlova og i tilhøyrande forskrift. Dette trass i at dei fleste av desse sakene (frå *Husby* og nedover i avsnittet ovanfor) blei handsama etter at forskrifta frå 2017 blei gjort gjeldande, der det altså blir slått fast skrivemåten av stadnamn skal følgje den rettskrivingsforma *eller* den regionale samleforma som passar best med den nedervde lokale uttalen, samstundes som det blir opna for at ein kan fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp dersom skrivemåten har vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, noko grunneigarane og/eller kommunen meiner å kunne dokumentere for mange av dei alternative skrivemåtane.

I denne perioden finn vi også fire andre saker med liknande vedtaks-mønster og argumentasjon som i sakene ovanfor, men til skilnad frå dei før nemnde sakene har medlemene i klagenemnda vore delt i sitt syn i desse fire sakene. I tre av sakene har fleirtalet i klagenemnda fatta vedtak om skrivemåtar først og fremst med tilvising til den nedervde lokale uttalen, det opphavlege meiningsinnhaldet og det at alternative skrivemåtar kan medføre endring av den nedervde lokale uttalen, medan mindretallet

har argumentert for skrivemåtar med tilvising til at dei er i samsvar med gjeldande lokal uttale og/eller ein viss skriftradisjon og grunneigarane sitt ønske. Det gjeld då skrivemåtane *Gulstad*, *Mebost* og *Høyhjellane* (gardsnamn), som blei vedtekne i staden for *Gustad*, *Mebust* og *Høghjellane*. I den fjerde saka var derimot hovudargumentasjonen bak fleirtalsvedtaket i nemnda at ein måtte følgje gjeldande rettskriving, medan mindretalet argumenterte for at ein burde opne opp for dei alternative skrivemåtane, då desse hadde vore lenge i bruk, og då § 1 i forskrifta frå 2017 (som var gjort gjeldande på vedtakstidspunktet) opnar opp for å avvike frå gjeldande rettskriving på dette grunnlaget. Dermed blei skrivemåtane *Helldal* og *Sandnes* (gardsnamn) vedtekne i staden for *Heldal* og *Sannes*.

I den siste saka der klagenemnda fatta vedtak i samsvar med Kartverkets vedtak eller klage, er hovudgrunngevinga at ønskt skrivemåte av kommunen vil vere brot med § 4 andre ledd i stadnamnlova av 2015, der det heiter at skrivemåten i primærfunksjonen som hovudregel skal vere retningsgivande for skrivemåten i dei andre funksjonane. På dette grunnlaget fatta klagenemnda vedtak om skrivemåtane *Gådalsvegen* og *Vassskorvegen* (adressenamn) i staden for *Godalsvegen* og *Vassgårdvegen*, som kommunen ønskte og hadde fatta vedtak om.

b) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er i samsvar med kommunen, eigar(ar), festar(ar) og/eller lokal(e) organisasjon(ar) sitt ønske

I 11 av dei 45 sakene (24,4 %) som var handsama av klagenemnda i perioden 1.7.2015–30.6.2019, blei det fatta vedtak som var i samsvar med kommunen, eigar(ar), festar(ar) og/eller lokal(e) organisasjon(ar) sitt ønske, og i fire av desse sakene var nemndmedlemene delt i sitt syn. Tre av sakene blei handsama før forskriftsendringa blei gjort gjeldande våren 2017, og i desse sakene blei det fatta fleirtalsvedtak om skrivemåtane *Skår* (gardsnamn), *Tvedalen* (gardsnamn og forledd i naturnamn) og *Klokset* (gardsnamn) i staden for *Skor*, *Tveidalen* og *Klokkset*, som Kartverket hadde fatta vedtak om. I dei to førstnemnde tilfella meinte fleirtalet at ein kunne gjere unntak frå hovudregelen om at ein skal ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen, sidan dei vedtekne formene var i samsvar med gjeldande lokal uttale for mange av innbyggjarane og dessutan hadde ein lang skriftradisjon, sjølv om desse skrivemåtane ikkje reflekterer det his-

toriske opphavet til namna. I det sistnemnde tilfellet blei det gjort unntak frå hovudregelen om å følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp med tilvising til at den vedtekne skrivemåten har lang skriftradisjon, og at ein slik skrivemåte ikkje vil medføre fare for endring av den nedervde lokale uttalen (sidan rotvokalen blir følgd av ei konsonantgruppe og dermed vil vere kort).

Åtte av sakene blei handsama etter at forskriftsendringa blei gjort gjeldande våren 2017, og i to av desse sakene blei det fatta fleirtalsvedtak om skrivemåtar som avvik frå gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp med tilvising til at dei vedtekne skrivemåtane har lang skriftradisjon og til opninga for å gjere unntak på slikt grunnlag i § 1 av den nye forskrifta. Det gjeld då skrivemåtane *Jønland* (gardsnamn) og *Skjeggstad* (gardsnamn), som blei vedtekne i staden for skrivemåtane *Jønnland* og *Skjeggstad*, som Kartverket hadde fatta vedtak om.

Dei seks andre sakene er særleg interessante i denne samanhengen, sidan det i alle desse sakene har blitt fatta vedtak om skrivemåtar som avvik frå gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp med spesifikk tilvising til § 3 i forskrifta frå 2017 der det heiter at skrivemåten av norske stadnamn skal følgje den rettskrivingsforma *eller* den regionale samleforma som passar best med den nedervde lokale uttalen. På dette grunnlaget blei det fatta vedtak om skrivemåtane *Sørneset*, *Mellomneset* og *Lauvøynesset* (naturnamn) i staden for *Sørneset*, *Mellomneset* og *Lauvøyneset*, skrivemåten *Rongja* (naturnamn) i staden for *Ronga*, skrivemåten *Morkjo* (adressenamn) i staden for *Morka*, skrivemåtane *Årbakkaheio* og *Eiabrekko* (adressenamn) i staden for *Årbakkaheia* og *Eiabrekka*, skrivemåten *Pinå* (adressenamn) i staden for *Pina* og skrivemåten *Tjødnåsen* (adressenamn) i staden for *Tjernåsen*. Det kan leggast til at dei to sistnemnde vedtaka blei gjorde trass i at retningslinjene som følgde forskrifta av 2007 ikkje opnar for å-ending i svake hokjønnsord eller *dn* i staden for *rn* (men derimot for *dn* i staden for *nn*), og trass i at dei nye retningslinjene som skulle følgje den nye forskrifta av 2017, som opnar for å-ending og *dn* i staden for *rn*, førebels berre var sende på høyring, men ikkje vedtekne, då nemnda fatta vedtaka.

c) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er forskjellig både frå vedteken form i vedtaksorganet og frå ønskt form frå klagar

I 3 av dei 45 sakene (6,7 %) som var handsama av klagenemnda i perioden 1.7.2015–30.6.2019, fatta nemnda vedtak som var forskjellig både frå vedteken form i vedtaksorganet og frå ønskt form frå klagar. Den første av desse blei handsama to gonger på to ulike tidspunkt i klagenemnda. Første gongen fatta nemnda fleirtalsvedtak om skrivemåten *Ormøyviga* (adressenamn) i staden for *Ormøyvigå*, som kommunen hadde fatta vedtak om, og i staden for skrivemåten *Ormøyvika*, som Kartverket ville ha. Mindretalet i nemnda argumenterte for skrivemåten *Ormøyvigå*, då denne forma er heilt i tråd med den nedervde uttalen samstundes som det i forskrifta står at det kan veljast regionale samleformer eller reine dialektformer når særlege grunnar talar for det, men fleirtalet meinte at dette ville vere å gå for langt, då det ikkje er opna opp for *å*-ending i ho-kjønnsord i rettleiinga til forskrifta frå 2007, som framleis var gjeldande då dette første vedtaket blei fatta i 2015. Når kommunen ikkje fekk gjennomslag for skrivemåten *Ormøyvigå*, vurderte ein det slik at skrivemåten *Ormøyvika* var betre enn skrivemåten *Ormøyviga*, og klaga dermed saka inn på nytt, noko som førte til at klagenemnda fatta nytt vedtak om skrivemåten *Ormøyvika* i 2016. Dei to neste sakene var derimot handsama etter at forskrifta frå 2017 var gjort gjeldande. I den første av desse fatta nemnda vedtak om skrivemåtane *Basskår* og *Basskårkverna* (gardsnamn og kulturnamn) i staden for *Basskor* og *Basskorkverna*, som Kartverket hadde vedteke, og i staden for *Basgård* og *Basgårdkverna*, som kommunen ønskte. Argumentasjonen bak vedtaket var at *gård* vil skugge for meiningsinnhaldet og dermed vere i strid med § 1 i stadnamnlova, som handlar om å ta vare på namn som kulturminne, og med tilvising til § 4 i lova, som opnar opp for forma *skår*, sidan denne forma har ein lang skrifttradisjon og dessutan er i samsvar med gjeldande rettskriving og nærmare klagars ønske. I den andre av desse sakene vedtok nemnda skrivemåtane *Tøssebru* (bruksnamn), *Tøssebruvåg* og *Tøssebruneset* (naturnamn) i staden for *Tyssebru*, *Tyssebruvåg* og *Tyssebruneset*, som Kartverket hadde vedtatt, og i staden for *Tøssebro*, *Tøssebrovåg* og *Tøssebruneset*, som kommunen ønskte. Argumentasjonen bak vedtaket var at skrifttradisjonen er vaklande og den nedervde lokale uttalen er usikker for førsteleddet, medan andreleddet har tydelegare tilknytning til eit appellativ som er eit vanleg kjent ord, samstundes som nynorsk er målforma i den aktuelle kommunen.

Svaret på det første forskingsspørsmålet for denne andre perioden er at klagenemnda i eit klart fleirtal av sakene har lagt mest vekt på hovudregelen i § 4 *Reglar om skrivemåten* i stadnamnlova av 2015. Vi har nemleg sett at eit klart fleirtal (64,4 %) av vedtaka i klagenemnda i perioden 1.7.2015–30.6.2019 er i samsvar med Kartverket sine vedtak eller klagar, og at desse vedtaka i hovudsak blir grunngeivne med tilvising til hovudregelen i § 4 i stadnamnlova av 2015, som framleis tilseier at ein ved fastsetjing av skrivemåten av stadnamn skal ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen og følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp for norsk. Særleg det siste momentet har vore tungtvegande når nemnda ikkje har funne det rett å gjere unntak frå hovudregelen. Berre i ein knapp fjerdedel (24,4 %) av sakene har nemnda funne gode nok grunnar til å fatte vedtak om skrivemåtar som avvik frå den nedervde lokale uttalen og/eller gjeldande rettskriving. Det store fleirtalet av desse sakene (8 av 11) blei handsama i klagenemnda etter at forskrifta frå 2017 blei gjort gjeldande, og i den nye forskrifta blei det altså for det første presisert at ein skulle følgje den rettskrivingsforma *eller* den regionale samleforma som passar best med den nedervde lokale uttalen, og for det andre at ein kunne avvike frå gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp dersom skrivemåten har vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd. Trass i at det berre blir gjort unntak frå hovudregelen i om lag ein fjerdedel av vedtaka i perioden 1.7.2015–30.6.2019 samla sett, ser vi altså tendensar til endring i vedtakspraksisen etter at den nye forskrifta blei gjort gjeldande 23.5.2017.

Saker frå perioden 1.7.2019–2.9.2022

Det vart gjort fleire endringar både i stadnamnlova av 2019 og i forskrifta som følgde den nye lova i 2022 jamført med lova av 2015 og med forskrifta frå 2017. Dei fleste av desse var likevel mindre justeringar som ikkje kan seiast å ha direkte innverknad på vurderingar av kva for skrivemåtar norske stadnamn bør eller skal ha, og desse vil derfor ikkje bli vidare kommenterte i gjennomgangen nedanfor. Men éi av endringane må kunne hevdast å vere særleg relevant for fastsetjinga av skrivemåten, og det er at formuleringa «[h]ar skrivemåten vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, kan ein fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp» blei løfta opp frå forskrift til § 4 *Reglar om skrivemåten* i sjølve lovteksten. Vi har nemleg sett at Kulturdepartementet (*Prop. 65 L. Endringar i stadnamnlova*) presiserte at dette blei gjort for å gje kommunane

større innverknad på fastsetjing av skrivemåten. I det følgjande skal vi derfor ha eit særleg auge for om denne lovendringa har fått utslag i vedtak gjorde av klagenemnda i denne perioden.

a) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er i samsvar med Kartverket sitt vedtak eller Kartverket sin klage, dersom det er kommunen som har fatta vedtak

I perioden 1.7.2019–2.9.2022 hadde klagenemnda seks møte i alt, og handsama då til saman 46 saker som enda med vedtak om skrivemåten av norske stadnamn. I så mykje som 34 av desse 46 sakene (73,9 %) har klagenemnda fatta vedtak i samsvar med Kartverket sitt vedtak eller Kartverket sin klage, då vel å merke slik at vedtaka i åtte av sakene blei fatta som fleirtalsvedtak.

Som ei typisk sak i denne kategorien kan vi trekkje fram ei sak der Kartverket fatta vedtak om skrivemåtane *Fossby*, *Flateby* og *Følingen* (gardsnamn) som blei påklaga av grunneigarane, som i staden ville ha skrivemåtane *Fosby*, *Fladeby* og *Fyldeng*. Nemnda vedtok skrivemåtane som Kartverket hadde vedteke, med tilvising til at det er desse skrivemåtane som er i samsvar med den lokale nedervde uttalen og gjeldande rettskriving. Sjølv om det i § 4 i lova av 2019 blir slått fast at ein kan avvike frå rettskrivinga dersom ein skrivemåte har vore lenge i bruk, vurderer nemnda det slik at det ikkje er ein eintydig nok skriftradisjon for dei alternative skrivemåtane til at det er grunnlag for å avvike frå gjeldande rettskriving i dette tilfellet.

Andre saker som har same vedtaksmønster og ein liknande argumentasjon i klagenemnda, er skrivemåten *Skåmedal* (gards-, seter- og naturnamn), som blei vedteken i staden for *Skomedal*, som grunneigarane og kommunen ønskte, skrivemåten *Hansesættet* (eigedomsnamn og forledd i naturnamn), som blei vedteken i staden for *Hansesætre* eller *Hansesæter*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Legene* (naturnamn), som blei vedteken i staden for *Legena*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Giparneset* (naturnamn), som blei vedteken i staden for *Iberneset*, som eit burettslag ønskte, *Ersåker* (gardsnamn og avleidde naturnamn), som blei vedteken i staden for *Ertsaker*, som grunneigarane ønskte, *Lone* (gardsnamn og avleidde gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Lohne*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Bås* (gardsnamn og avleidde namn), som blei vedteken i staden for *Baas*, som grunneigarane ønskte og skri-

vemåtane *Gårdselva* og *Gårdselvtinden* (naturnamn), som blei vedtekne i staden for *Gorzelva* og *Gorzeltinden*, som grunneigarane ønskte.

Andre saker som har eit liknande vedtaksmønster og ein liknande argumentasjon i klagenemnda, men då slik at hovudvekta blir lagt på den nedervde lokale uttalen, den lengste skrifttradisjonen og dessutan gjerne på at forma skal vise til det opphavlege meiningsinnhaldet, er skrivemåtane *Heggdal*, *Orrestad*, *Reg* og *Lauvland* (gardsnamn med avleidd namn), som blei vedtekne i staden for *Hegdal*, *Årrestad*, *Ræg* og *Løvland*, som kommunen ønskte, skrivemåtane *Tveekra* og *Treekra* (gardsnamn), som blei vedtekne i staden for *Tveekrem* og *Treekrem*, som grunneigarane og kommunen ønskte, skrivemåten *Kjernfjellet* (naturnamn og avleidd namn), som blei vedteken i staden for *Tjernfjellet*, som to lokale lag og kommunen ønskte, skrivemåten *Bekkjorden* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Bekjorden*, som grunneigarane ønskte, skrivemåtane *Sundbulie*, *Tjønnsset* og *Tråsåvike* (gardsnamn, seternamn og naturnamn), som blei vedtekne i staden for *Sondbulie*, *Kjønset* og *Tråsåviken*, som eit lokalt historielag ønskte, skrivemåten *Tjønntveit*, som blei vedteken i staden for *Kjøntveit* eller *Kjøntvedt*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *-stogo* (etterledd i naturnamn, gardsnamn og adressenamn) som blei vedteken i staden for *-stugu*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Heiemark* (gardsnamn og avleidd naturnamn og adressenamn), som blei vedteken i staden for *Heimark*, som kommunen ønskte, skrivemåten *Åtnes* (gardsnamn med avleidd namn), som blei vedteken i staden for *Otternes*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Harbakken* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Harbakk*, som grunneigarane ønskte, skrivemåten *Søre Klemoen* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Søndre Klevmoen*, som grunneigarane ønskte og skrivemåten *Inner-Elgnes* (gardsnamn), som blei vedteken i staden for *Indre Elgsnes*, som grunneigarane ønskte. I den sistenemnde saka kan det leggst til at grunneigarane meinte å kunne dokumentere ein meir enn tre hundre år gammal skrifttradisjon for den skrivemåten som dei ønskte, samstundes som dei hevda at denne skrivemåten er i samsvar med gjeldande lokal uttale. Vi kan også merke oss at klagenemnda vedtok skrivemåten *Myklemarka* (adresse-namn), som kommunen hadde fatta vedtak om, i staden for *Myklamarkå*, som det lokale mållaget ønskte, men då med tilvising ikkje berre til gjeldande rettskriving, men også til eit prinsippvedtak i kommunen om bruk av *a/å*-ending stadnamn.

I denne perioden finn vi også sju andre saker med liknande vedtaks-mønster som i sakene ovanfor, men til skilnad frå dei før nemnde sakene har medlemene i klagenemnda vore delt i sitt syn i desse sju sakene. I tre av sakene har fleirtalet i klagenemnda fatta vedtak om skrivemåtar først og fremst med tilvising til den nedervde lokale uttalen, medan mindretalet har argumentert for skrivemåtar med tilvising til at dei er i samsvar med gjeldande lokal uttale og/eller ein viss skrifttradisjon og grunneigarane eller kommunen sitt ønske. Det gjeld då skrivemåtane *Hveinemo* og *Bjørkenes* (gardsnamn), *Jøvika* (bygdelagsnamn) og *Beinestad* (gardsnamn og avleidde namn), som blei vedtekne i staden for *Vennemo* og *Bjerkenes*, *Jøvik* og *Benestad*.

I tre av sakene var derimot hovudargumentasjonen bak fleirtalsvedtaka i nemnda at ein måtte følgje gjeldande rettskriving eller vanleg normeringspraksis og språkføring, medan mindretalet argumenterte for at ein burde opne opp for dei alternative skrivemåtane, då desse hadde vore lenge i bruk. Det gjeld då skrivemåtane *Ost* (gardsnamn, naturnamn og avleidde namn), *Litleåsen* (naturnamn) og *Øvre Lærdal* (gardsnamn), som blei vedtekne i staden for *Oust*, *Lisjeåsen* og *Lærdal Øvre*.

I den siste saka der nemnda var delt, fatta fleirtalet vedtak om skrivemåten *Trifan-* (naturnamn og tunnelnamn) med tilvising til at denne forma speglar dei kvenske og samiske namneformene, medan mindretalet argumenterte for skrivemåten *Trifon-* med tilvising til at denne forma speglar den vanlege norske uttalen og stemmer med helgennamnet plassen er oppkalla etter.

I dei to siste sakene der klagenemnda fatta vedtak i samsvar med Kartverkets vedtak eller klage, er grunngevinga bak vedtaka at ein skal følgje etablerte mønster for norsk namnelaging. På denne bakgrunnen fatta nemnda vedtak om skrivemåtane *Sygnevegen* (bygdelagsnamn) og *Bjørnøyvegen* (adressenamn) i staden for *Sygnavegen* og *Bjørnøyavegen*, som dei to aktuelle kommunane hadde fatta vedtak om.

b) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er i samsvar med kommunen, eigar(ar), festar(ar) og/eller lokal(e) organisasjon(ar) sitt ønske

I 11 av dei 46 sakene (23,9 %) som var handsama av klagenemnda i perioden 1.7.2019–2.9.2022, blei det fatta vedtak som var i samsvar med kommunen, eigar(ar), festar(ar) og/eller lokal(e) organisasjon(ar) sitt

ønske, og i fem av disse sakene var nemndmedlemene delt i sitt syn. I fem av sakene har det blitt fatta vedtak om skrivemåtar som avvik frå den nedervde lokale uttalen og/eller gjeldande rettskriving, anten med tilvising til at den aktuelle skrivemåten er i samsvar med ein nyare lokal uttale og/eller at det er lang skrifttradisjon for den aktuelle skrivemåten, og i fleire av desse sakene blir det vist spesifikt til det faktum at formuleringa «[h]ar skrivemåten vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, kan ein fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp» var teken inn i § 4 i sjølve lovteksten i stadnamnlova av 2019, og til at intensjonane med lovendringa var å gje kommunane (og grunneigarane) meir fridom. Dermed fatta nemnda vedtak om skrivemåten *Stoksund* (bygdelagsnamn) i staden for *Stokksund*, skrivemåten *Græsli* (adressenamn) i staden for *Gresslia*, skrivemåten *Gislefoss* (gardsnamn) i staden for *Geislafoss*, skrivemåten *Veggum* (gardsnamn og avleidde namn) i staden for *Veggem* og skrivemåtane *Kjølleberg* og *Senegre* (gardsnamn og avleidde namn) i staden for *Kylleberg* og *Sennegre*. I den siste saka var argumentasjonen bak vedtaket om skrivemåten *Sandvann* (gardsnamn) i staden for skrivemåten *Sandvatn* at den vedtekte skrivemåten faktisk er i samsvar med den nedervde lokale uttalen og gjeldande rettskriving.

I denne perioden finn vi også fem andre saker med liknande vedtaks-mønster og argumentasjon som i sakene ovanfor, men til skilnad frå dei før nemnde sakene, har medlemene i klagenemnda vore delt i sitt syn i desse fem sakene. I desse sakene blei det fatta fleirtalsvedtak om skrivemåtane *Haneberg* (gardsnamn og avleidde namn), *Hvåle* (gardsnamn og avleidde namn), *Lille Fauskanger* (gardsnamn), *Sannes* (gardsnamn og avleidde naturnamn) og *Oppsal* (gardsnamn) i staden for *Hanaberg*, *Gvåle*, *Litle Fauskanger*, *Sandnes* og *Oppsal*, som Kartverket hadde fatta vedtak om. Dei tre siste av desse vedtaka er særleg interessante i denne samanhengen, fordi dei inneber omgjerung av tidlegare vedtak i klagenemnda med direkte tilvising til den nemnde endringa i § 3 i stadnamnlova av 2019 – jf. ovanfor.

c) Saker der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som er forskjellig både frå vedtekte form i vedtaksorganet og frå ønskt form frå klagar

Berre i éi av dei 46 sakene (2,2 %) som var handsama av klagenemnda i perioden 1.7.2019–2.9.2022, fatta nemnda vedtak som var forskjellig

både frå vedteken skrivemåte i vedtaksorganet og frå ønskt skrivemåte frå klagar. Her vedtok nemnda skrivemåtane *Hallvardalen* og *Hallvaråsen* (naturnamn) i staden for *Hallvarddalen* og *Hallvardåsen*, som Kartverket hadde fatta vedtak om, og i staden for *Halvardalen* og *Halvaråsen*, som kommunen ville ha. Argumentasjonen for å halde på dobbel *l* var at nemnda meinte at denne skrivemåten ville sikre uttale av palatal *l*, medan nemnda derimot ikkje fann sterke nok grunnar for å halde på *d* i utlyd, all den tid det var sterke lokale ønske om å fjerne han.

Svaret på det første forskingsspørsmålet for denne tredje perioden er at klagenemnda i eit klart fleirtal av sakene har lagt størst vekt på hovudregelen i § 4 *Reglar om skrivemåten* i stadnamnlova av 2019. Vi har nemleg sett at det i denne tredje perioden var heile 73,9 % av vedtaka som var i samsvar med Kartverket sine vedtak eller klagar. Som i dei to første periodane blei desse vedtaka i hovudsak grunngevrne med tilvising til hovudregelen i § 4 i stadnamnlova, som også etter lovrevisjonen tilseier at ein ved fastsetjing av skrivemåten av stadnamn skal ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen og følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp for norsk. Berre i ein knapp fjerdedel (23,9 %) av sakene har nemnda funne gode nok grunnar til å fatte vedtak om skrivemåten som avvik frå den nedervde lokale uttalen og/eller gjeldande rettskriving. I dei aller fleste av sakene (10 av 11) der klagenemnda har fatta vedtak om skrivemåten som avvik frå den nedervde lokale uttalen og/eller gjeldande rettskriving i perioden 1.7.2019–2.9.2022, blei vedtaka fatta med tilvising til at den aktuelle skrivemåten er i samsvar med ein nyare lokal uttale og/eller at det er lang skriftradisjon for den aktuelle skrivemåten, og i fleire av desse sakene blir det vist spesifikt til at formuleringa «[h]ar skrivemåten vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, kan ein fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp» var teken inn i § 4 i sjølve lovteksten i stadnamnlova av 2019.

Oppsummering og konklusjon

Det første forskingsspørsmålet for denne studien var kva for paragrafar ved den til kvar tid gjeldande lova med tilhøyrande forskrift klagenemnda har lagt mest vekt på når ho har fatta vedtak om skrivemåten av stadnamn i perioden 2012–2022. Vi har sett at nemnda har følgd hovudregelen i § 4 *Reglar om skrivemåten* i stadnamnlova i eit klart fleirtal av sakene gjennom heile den granska perioden. I så mykje som 79 av dei i alt 117

granska sakene har nemnda fatta vedtak som er i samsvar med innstillinga eller klagen frå Kartverket, noko som svarar til om lag to tredjedelar (67,5 %) av alle sakene. Typisk for desse sakene er at Kartverket, og dermed klagenemnda, har lagt avgjerande vekt på hovudregelen om at ein ved fastsetjing av skrivemåten av norske stadnamn skal ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen, samstundes som namna skal vere i samsvar med gjeldande rettskrivingsprinsipp for norsk og (som hovudregel) gjeldande rettskriving for bokmål og nynorsk. Ikkje dess mindre har vi også sett at klagenemnda har fatta ein god del vedtak som er i samsvar med ønskte skrivemåtar frå kommunar, eigarar, festarar og/eller lokale organisasjonar. Det gjeld i 28 av dei 117 sakene, dvs. i ein knapp fjerdedel (23,9 %) av alle sakene. Typisk for desse sakene er at klagenemnda har lagt vekt på ulike unntak frå hovudreglane i lover og forskrifter, slik at dei vedtekne skrivemåtane er (meir) i samsvar med (nyare) regional eller lokale uttale og/eller med skriftformer som har vore lenge i bruk, og som då gjerne bryt med gjeldande rettskriving.

Det andre forskingsspørsmålet for studien var om ein kan sjå endringstendensar i vedtak i klagenemnda som følgje av endringane i lover og forskrifter i perioden 2012–2022 – og i tilfelle: kva for tendensar? Vi har nemleg sett at høvet til å bruke regionale samleformer i staden for gjeldande rettskriving blei klart forsterka av § 3 *Særleg om norske stadnamn* i *Forskrift om stadnamn* som følgde den reviderte stadnamnlova av 2015 i 2017, samstundes som formuleringa «[h]ar skrivemåten vore lenge i bruk og er vel kjend og innarbeidd, kan ein fråvike gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp», blei løfta opp i § 1 *Generelle reglar om norske, samiske og kvenske stadnamn* i den nye forskrifta, før formuleringa blei løfta vidare opp frå forskrift til § 4 *Reglar om skrivemåten* i sjølve lovteksten i den reviderte stadnamnlova av 2019. Ein kunne såleis vente at kommunar og grunneigarar, som i dei granska sakene typisk ønskjer skrivemåtar som er (meir) i samsvar med (nyare) regional eller lokal uttale og/eller med skriftformer som har vore lenge i bruk, i større grad får gjennomslag for sine ønske etter kvart som forskriftene og lovene utover i perioden i stadig større grad opnar opp for å gjere unntak frå hovudreglane om at ein skal følgje rettskrivingsprinsippa for norsk og rettskriving for bokmål og nynorsk ved fastsetjing av skrivemåten av norske stadnamn. Gjennomgangen av sakene i kvar av dei tre granska delperiodane gjev derimot ikkje statistisk grunnlag for å hevde at det har vore ei slik utvik-

ling i vedtak fatta av Klagenemnda for stadnamnsaker. Tvert imot har delen av saker der kommunane og grunneigarane har fått gjennomslag halde seg stabil like i underkant av 25 % i kvar av dei tre periodane. Når det er sagt, har vi også sett at klagenemnda har fatta vedtak i favør av kommunane og grunneigarane med spesifikk tilvising til dei nyare unntaksbestemmingane i ei rekkje einskildsaker etter lov- og forskriftsendringa i 2015/2017 og etter lovendringa i 2019. Dessutan er det jo godt mogeleg at Kartverket har endra praksis i samsvar med liberaliseringane i lovverket i sine primære vedtak. Ein kan slik tenke seg at dersom Kartverket ikkje hadde teke omsyn til liberaliseringane, så ville klagenemnda ha fått inn fleire saker der dei kanskje hadde gjeve kommunane og grunneigarane medhald enn det statistikken ovanfor syner.

På eitt felt blir det iallfall sjeldan gjort unntak frå hovudreglane om å ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen og følgje gjeldande rettskrivingsprinsipp og rettskriving, og det er når grunneigarane eller kommunen ønskjer danske skrivemåtar. I *Utfyllande reglar om skrivemåten av norske stadnamn* blir det då også presisert at omgrepet «nedervd lokal uttale», som i § 2 e i stadnamnlova er definert som «den uttalen som er munnleg og skriftleg overlevert frå tidlegare generasjonar, som har vore vanleg på staden, og som framleis er i levande bruk», står «i motsetnad til formvariantar som har kome inn utanfrå, enten gjennom *dansk skrift* [mi utheving] i eldre tid, eller gjennom nylaga eller innførte former i nyare tid.» Ikkje dess mindre har vi sett nokre få eksempel på at lovendringa i 2019 har ført til at klagenemnda har fatta vedtak om danske skrivemåtar som *Græsli* og *Stoksund*, og jamvel også har gjort om på tidlegare vedtak i nemnda, slik som *Litle Fauskanger* > *Lille Fauskanger*, *Oppsal* > *Opsal* og *Sandnes* > *Sannes*.

Samla sett indikerer dette at lov- og forskriftsendringane, som i all hovudsak handlar om å i større grad opne opp for skrivemåtar som har vore lenge i bruk og/eller regionale uttaleformer, har ført til ei viss liberalisering når det kjem til vedtak i klagenemnda. Likevel syner statistikken at hovudreglane om at ein skal ta utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen og følgje gjeldande rettskrivingsprinsippa og rettskriving ved fastsetjing av skrivemåtar for stadnamn, har vore avgjerande for eit klart fleirtal av vedtaka fatta i klagenemnda gjennom heile den her granska perioden.

Litteratur

- Bakken, Kristin. 1997. «Nedervd uttale» av stedsnavn – ei problematisering. *Namn og Nemne* 14: 43–58.
- Helleland, Botolv. 1999. «Nedervd uttale» – ein merknad. *Namn og Nemne* 16: 7–14.
- Nordland, Ingvil. 2009. Normering av stedsnavn i skjæringspunktet mellom vedtaksorgan og grunneier. En analyse med bakgrunn i klagenemndas behandling av saker fra Midt-Norge i perioden 1992–2008. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Pedersen, Aud-Kirsti. 2016. Is the Official Use of Names in Norway Determined by the Place-Names Act or by Attitudes? I *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power, Multilingual Matters* 163, red. av Guy Puzey & Laura Konstanski, 213–228. Bristol: Multilingual Matters.
- Vikør, Lars S. 1997. Rettskrivingsprinsipp og stadnamnormering. I *Språket er målet. Festskrift til Egil Pettersen*, red. av Jarle Bondevik, Gjert Kristoffersen, Oddvar Nes & Helge Sandøy, 200–214. Bergen: Alma Mater.

Forskrifter, lover, høyringar og protokollar om stadnamn

Forskrift om skrivemåten av stadnamn. 1.6.2007. Henta frå: <https://lovdata.no/dokument/LTI/forskrift/2007-06-01-592>

Forskrift om stadnamn. 23.5.2017. Henta frå:

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2017-05-23-638>

Forskrift om endring i forskrift om stadnamn. 14.2.2022. Henta frå: <https://lovdata.no/dokument/LTI/forskrift/2022-02-14-381>

Lov om stadnamn. I *Kulturminneloven; Stadnamnlova (lov om stadnamn) av 18. mai 1990 nr. 11, med endringer, sist ved lov av 21. juni 2019 nr. 59 (i kraft 1. juli 2019), samt forskrift*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Lov om endringar i lov 18. mai 1990 nr. 11 om stadnamn m.m. 10.6.2005. Henta frå: <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2005-06-10-53>

Lov om endringar i lov om stadnamn (om høvet grunneigaren har til å fastsetje skrivemåte av bruksnamn m.m.). 19.6.2015. Henta frå: <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2015-06-19-74>

Lov om stadnamn (stadnamnlova). 21.6.2019. Henta frå: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1990-05-18-11>

Ot.prp. nr. 42 (2004–2005). Om lov om endringer i lov 18. mai 1990 nr. 11 om stadnamn m.m. Henta frå:

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-42-2004-2005-/id396241/?ch=1>

Prop. 65 L (2018–2019). Proposisjon til Stortinget. Endringer i stadnamnlova (organisering av stadnamntenesta m.m.). Henta frå: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-65-l-20182019/id2639471/?ch=1>

Rettleiing til forskrift om skrivemåten m.m. av stadnamn. Henta frå: https://lovdata.no/dokument/SFO/forskrift/2007-06-01-592/KAPITTEL_1#KAPITTEL_1

Språkrådet 2022. Protokollar for møte i Klagenemnda for stadnamnsaker. Henta frå: <https://www.sprakradet.no/Sprakarbeid/Stedsnavn/Stedsnavntjenesten/Klagenemnda-for-stedsnavnsaker/>

Utfyllande reglar om skrivemåten av norske stadnamn. Henta frå: <https://www.sprakradet.no/Sprakarbeid/Stedsnavn/utfyllande-reglar-om-skrivematen-av-norske-stadnamn/>

Stasjonsnavn og navn på lokomotiv: Ofofbanen i Nordland og Nesttun–Osbanen i Hordaland

Agnete Nesse og Randi Neteland

This article is a socio-onomastic contribution to Norwegian language history. We investigate which names were given to the stops on two new railway lines during the last decades of the 19th century: Ofofbanen in Nordland and Nesttun–Osbanen in Hordaland. We investigate whether naming practices were different in railway development in the north and southwest, in the mountains and farmland, and in a multilingual versus a monolingual environment.

One question regarding the naming practices is whether the names given to stops and stations were names of natural features, farm names or names of man-made features, and whether it is possible to find out who had the power to decide which names should be used. We also look briefly at the etymology of the various names. The article ends with a look at the locomotives and their names.

1 Innledning

Denne teksten er et bidrag til å løfte fram navn på jernbanestasjoner, en type navn som – fra å være ikke-eksisterende – ble en vesentlig del av det offentlige rom mange steder i landet i løpet av andre halvdel av atten-hundretallet. Navngiving har en sentral plass i språkhistorien, dette gjelder også diskusjoner om navneendring. Valg av navn på byer og steder, forskning av allerede gitte navn og endring av navn på organisatoriske enheter er en del av den norske utbyggingsprosessen (Ausbau) fra dansk til norsk skriftspråk (Særheim & Kruken 2018: 267–268, 308–310).¹

1 I den forbindelse kan det tilføyes at vi bruker *Nordland* og *Hordaland* som områdebetegnelser. Fylkesnavnene var *Nordlands amt* og *Søndre Bergenhus amt* da banestrekningene ble opprettet, og er i dag *Nordland* og *Vestland*.

Vi har ikke funnet mange vitenskapelige tekster om navn på jernbanestasjoner, men to artikler har vært særlig relevante for vårt arbeid: Eberhard Löfvendahls artikkel om valg av stasjonsnavn på den svenske delen av Malmbanan fra 2003, og Gunnstein Akselbergs artikkel om stasjonsnavn på den vestlige delen av Bergensbanen fra 2017.

Da jernbanen skulle bygges ut, skulle alle stoppesteder ha navn. Og selv om det allerede var etablert navn på skysstasjoner og steder for båt-anløp, så innebar jernbaneutbyggingen en viktig utvidelse av denne typen navn. Vår innfallsvinkel til navnene på de to strekningene vi undersøker, er sosioonomastisk. Sosioonomastikk er en sosiolingvistisk retning innenfor navneforskningen, der man tar sosiale, kulturelle eller situasjonelle faktorer i betraktning når man ønsker å forklare navnebruk, -praksis eller -valg (Ainiala 2016; Akselberg 2010).

Sosioonomastikken har en del til felles med forskningen på lingvistiske landskap (Puzey 2016a), særlig når det gjelder undersøkelser av navn i det offentlige rom. Det er likevel en forskjell, i og med at en innenfor lingvistiske landskap særlig ser på navn sammen med andre (skrift)språklige fenomen i det offentlige rom, som skilt og reklame (Puzey 2016a: 396), mens en innenfor sosioonomastikken i større grad har fokus på selve navnene, navngiving, variasjon og endring (Ainiala 2016: 372). Siden navnene på jernbanestasjonene tradisjonelt også har stått på skilt på stasjonsbygningen eller på et venteskur, kunne vi også valgt å anlegge et perspektiv mer i tråd med lingvistiske landskap, men i denne omgang er vi opptatt av hvilke navn som ble gitt stasjoner og stoppesteder, hvem som gav dem disse navnene, og hvorfor.

Vi legger i tillegg til det sosioonomastiske et språkhistorisk perspektiv på stasjonsnavnene. Vi ser på hvilke navn som ble valgt da jernbanestrekningene ble anlagt, og diskuterer hvorfor disse valgene ble tatt. Vi undersøker også hvilken funksjon navnene (eventuelt) hadde før de ble stasjonsnavn, og hvilken etymologi som ligger bak. Selv om det etymologiske perspektivet ikke er det viktigste i dette arbeidet, har vi valgt å ta med noen av de tolkingene som er blitt gitt av navnene. Særlig er det interessant der det er uenighet eller usikkerhet rundt tolkingen. Videre spør vi om det er mulig å finne ut hvorfor akkurat disse navnene ble valgt, og hvem som tok avgjørelsene.

Også jernbanens drivkraft – bokstavelig talt – fikk navn, og mot slutten av artikkelen drøfter vi navnene som ble valgt til lokomotivene langs de

to jernbanestrekningene, siden valgene må ha skjedd omtrent samtidig som valgene av stasjonsnavn. Navnene på lokomotivene blir også kort sammenlignet med andre navn på lokomotiv (Bjerke 1983; Bjerke mfl. 1987; Coates 2016; Karlsson 1994; Utterström 1994).

Akselberg (2017: 10) skriver at noe av det typiske for jernbanelinjene som ble etablert på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, er at de både går gjennom gammelt jordbruks- og kulturområde og gjennom «tynt busette eller bygdde natur- og villmarksområde». De to jernbanelinjene vi omtaler i denne artikkelen, tar for seg begge disse sidene: Nesttun–Osbanen gikk gjennom gammelt jordbruks- og kulturområde, mens Ofotbanen ble etablert i både jordbruks- og fjellandskap. En annen kontrast er mellom det enspråklige språkmiljøet i Hordaland og det flerspråklige i Nordland. Vår påstand er at disse faktorene, topografi, næringsveier og språkmiljø, har hatt betydning for navngivingen av stasjonene.

Artikkelen er bygget opp slik at vi først ser på tidligere forskning om navngiving av jernbanestasjoner. Deretter presenterer vi de to jernbaneselskapene og deres strekninger og stasjoner – først Ofotbanen fra Riksgrensen til Narvik, og deretter Nesttun–Osbanen mellom Nesttun og Os. Sist i artikkelen presenteres navnene på lokomotivene som dro togene på de to banestrekningene.

2 Tidligere forskning om navngiving av jernbanestasjoner og liknende

2.1 Akselberg om Vossebanen

Som nevnt i innledningen er Löfvendahls og Akselbergs artikler om jernbanestasjonsnavn viktige grunnlag for vår artikkel. Deres tekster tar for seg navnene på stasjonene på tiliggende jernbanestrekninger som dem vi har arbeidet med: Löfvendahls artikkel (2003) omhandler den svenske delen av Malmbanen (se mer om det i punkt 2.2), mens Akselberg (2017) undersøker navn på stasjoner og holdeplasser langs Vossebanen fra Bergen til Voss (via Nesttun) og videre langs Bergensbanen til Finse. Vossebanen hadde felles knutepunkt med Nesttun–Osbanen på Nesttun, det vil si at transporten mellom Bergen sentrum og Nesttun i Fana kommune var felles, og så ble godset (og passasjerene) lastet om på Nesttun. De to strekningene Nesttun–Voss og Nesttun–Os har mye felles, men Vossebanen og den videre strekningen mellom Voss og Finse er i større grad preget

av utmark og fjell, mens Nesttun–Osbanen primært gikk gjennom dyrket mark.

Akselberg (2017: 16) skiller mellom navn på stasjoner og navn på holdeplasser, og finner at det er noe mer bruk av naturnavn på holdeplassene enn på stasjonene. Dette forklarer han ved at holdeplassene befinner seg i mer spredtbygde strøk enn stasjonsnavnene, og at det derfor har vært mer nærliggende å ty til naturnavn slike steder. Det er likevel gårdsnavn som dominerer blant navnene både på holdeplasser og stasjoner. I vårt materiale har vi ikke funnet tilsvarende skille, og vi har valgt å ikke legge vekt på å skille stasjoner og holdeplasser fra hverandre.

Akselbergs analyser viser videre at de navnene som ble valgt, er eksempler på toponymgjenbruk, altså at stedsnavnene fins i området fra før og får en tilleggsbruk i stasjons- eller holdeplassnavnet. Toponymene som velges til stasjonsnavn, er i de fleste tilfeller navn på gårdsbruk, og som nevnt oftest det han omtaler som matrikelgårder. Han finner 39 matrikelgårdsnavn mot tre bruksnavn, ett navn på husmannsplass og ett stølsnavn på stasjonene (Akselberg 2017: 15).

Vossebanen – og senere Bergensbanen – gikk fra Bergen, og flere av stasjonene fikk navn etter gamle gårdsbruk, som da jernbanen ble anlagt, allerede var gjenbrukt, fordi de var navn på bydeler eller forsteder, ikke gårder. Eksempler er *Solheimsviken* og *Minde*, som opprinnelig var knyttet til gårdsbrukene Solheim og Nyhaugen. Særlig *Minde* er interessant her, siden gårdsnavnet *Nyhaugen* i dag er et gatenavn, men bruksnavnet *Evensens Minde* ligger bak bydelsnavnet *Minde*. Akselberg problematiserer ikke slike (semi)urbane forhold, men han nevner et tilfelle av sosial flytting ved stasjonen kalt *Stanghelle* ved Trengereid. Dette navnet gikk fra å være naturnavn til kulturnavn før det ble stasjonsnavn. Dessuten viser han et tilfelle av geografisk flytting ved navnet til Granvin stasjon som lå ca. 6 km. fra gården Granvin (Akselberg 2017: 17–18).

2.2 Löfvendahl om Malmbanen

Löfvendahl (2003) skriver om valg av stasjonsnavn langs den svenske delen av Malmbanen. Denne banen går fra jernmalmgruvene i Kiruna til de to utskipingshavnene Luleå i øst og Narvik i vest. Han inkluderer ikke navnene på den norske strekningen (som vi i denne artikkelen har kalt Ofofbanen) i sitt materiale, og vår analyse supplerer dermed Löfvendahl på dette punktet.

I artikkelen legger Löfvendahl mest vekt på politiske beslutninger og drøftinger før navnefastsetting på stasjoner og krysningsstasjoner (svensk *mötesplatser*). Av særlig interesse for oss er det at de flerspråklige perspektivene var såpass framtreddende i diskusjonene rundt århundreskiftet 1800–1900. Den svenske Järnvägsstyrelsen mente det burde være samiske navn på stasjonene på den nordligste delen av Malmbanen (fra Gällivare til Riksgränsen) og ansatte i 1897 en språkeksper, Karl Bernhard Wiklund, til å komme med forslag til navn og utvikle en policy for navngiving (Löfvendahl 2003: 82). Regjeringen (Civildepartementet) ønsket imidlertid svenske navn, og etter noe debatt ble det først og fremst svenske navn som ble valgt til denne strekningen. Kun fem av 22 navn på stasjoner og møteplasser er samiske (Löfvendahl 2003: 93).

Området har tradisjonelt også en finskspråklig befolkning som, i likhet med samene, hadde blitt utsatt for en massiv forsvenskingspolitikk i løpet av andre halvdel av 1800-tallet. De finskspråklige innbyggerne ble desuten sett på som en trussel mot rikets sikkerhet siden Finland på denne tiden (1809–1917) var et russisk storhertugdømme (Löfvendahl 2003: 75). Det var altså av sikkerhetsmessige, men vel også ideologiske, grunner ikke aktuelt å bruke finske navn på jernbanestasjonene, og navn med finsk opphav eller stavemåte ble også unngått av Wiklund.

Löfvendahl undersøkte også navngiving av jernbanestasjoner (og postkontorer) i doktorgradsavhandlingen sin (1998). Siden navnematerialet her er hentet fra Götaland, er ikke det flerspråklige perspektivet like framtreddende, og det framstår heller ikke som at det har vært noen særlige politiske diskusjoner om valg av stasjons- og postkontornavn. Sånn sett ligner denne studien mer på våre funn fra Nesttun–Osbanen. Dette gjelder også samlokaliseringen av stasjoner og postkontor, noe som er sentralt hos Löfvendahl. Han finner at stasjonene og postkontorene ofte ble samlokalisert, og de fikk navn enten etter gården de var lokalisert på, eller bygden som skulle betjenes (Löfvendahl 1998: 227). I de tilfeller det ble diskusjoner om navngiving, var det ofte dersom det allerede fantes et postkontor eller en jernbanestasjon et annet sted med samme navn (se også Os/Osøren i vårt materiale). Men det kunne også være administrative eller tekniske grunner til at man ga et annet navn til stasjonen, for eksempel at man allerede hadde innarbeidet et navn på stedet under arbeidet med jernbanebyggingen, noe Löfvendahl (1998: 240) kaller et arbeidsnavn. Dette ser man også spor av ved navngiving av stasjonene langs den nordligste

delen av den svenske Malmbanen: 10 av de 22 navnene som ble fastsatt, var allerede etablert og brukt som arbeidsnavn under byggeprosessen (Löfvendahl 2003: 93).

2.3 Sulisbanen

Det kan være verdt å også nevne både Kjell Sture Hugaas' lokalhistoriske framstilling av navnene langs Sulisbanen i Nordland fra 2019 og Thor Bjerkes presentasjon av den samme banen (i Bjerkes bok kalt *Sulitjelma-banen*) fra 1983. Sulisbanen var i drift mellom 1892 og 1972, men hele strekningen mellom Fauske og Sulitjelma var ikke ferdigstilt før i 1957. Før det måtte malmen fra gravene fraktes med båt deler av strekningen.

Hugaas beskriver navn langs banen generelt, og ikke bare stasjonsnavn. Navnene deles i fire grupper etter alder: 1) navn fra før industrialiseringen, 2) navn gitt av de første bosetterne etter at industrialiseringen var begynt, 3) navn knyttet til personer og hendelser, gjerne basen på arbeidslaget som hadde fått akkorden på den aktuelle strekningen, og 4) navn knyttet til spesielle hendelser fram til jernbanen ble lagt ned. Hvorvidt stasjonene i stor grad tilhører gruppe 1), nevnes ikke av Hugaas, men det er en mulighet.

Bjerke presenterer stasjonene inkludert de navnebyttene som ble foretatt etter hvert som banen ble forlenget. Da det etter den siste utvidelsen av banen i 1957 ble mulig å reise videre med Nordlandsbanen, og derfra videre sørover, ble det bestemt at man skulle unngå navn som *Sandnes* (endret til *Lomi*) og *Furulund* (endret til *Sulitjelma*), fordi dette også var navn på stasjoner på Østlandet (se 4.3.1 om tilsvarende begrunnelse for å unngå stasjonsnavnet *Os*). Både Postverket og Statens navnekonsulenter tok del i endringen (Bjerke 1983: 59), noe som viser at valg av stasjonsnavn var blitt politisert siden jernbanens barndom i Norge.

2.4 Andre valg av navn på stopp

I den sosioonomastiske litteraturen finner vi eksempler på noe vi (med *Narvik* som viktig unntak) ikke har funnet i vårt eget materiale, nemlig åpenlyse drakamper der ulike instanser er uenige om hva som er egnet navn på en gitt holdeplass eller stasjon. Å legge vekt på geografi eller kulturminner kan stå i motsetning til vektlegging av vesentlige, nåtidige institusjoner. Finsk forskning på navngiving av bussholdeplasser i Tusby (Syrjälä 2021) og metrostasjoner i Helsinki og Espoo (Lehtonen, Mallat

& Suviranta 2016), viser for eksempel at allerede eksisterende navn i området tas i bruk som holdeplass- eller stasjonsnavn. Det kan se ut til at bussholdeplasser får navn etter mer avgrensede lokaliteter (gater, plasser, bygninger eller institusjoner og bedrifter), mens metrostasjonene får navn etter større geografiske områder (nabolag, områder). Lehtonen, Mallat og Suviranta trekker også fram andre navngivingsstrategier, for eksempel når utbyggere vil gi metrostasjonen et navn som er kommersielt gunstig, eller når universitetene vil synliggjøre seg (og sin plassering) med et metrostasjonsnavn. Syrjälä legger vekt på det flerspråklige perspektivet og viser hvordan den offisielt tospråklige navngivingen av bussholdeplassene (på finsk og svensk) er synlig på ulike vis og i ulik grad i forskjellige nabolag, og at dette henger sammen med hvor framtreddende finsk og svensk er i det spesifikke nabolaget.

Også i Bergen har både kommersielle og kulturhistoriske interesser vært framme i diskusjoner om navngiving på holdeplasser, særlig på Bybanen. Kjøpesenteret *Lagunen* har gitt navn til et stoppested, og stoppestedet som i dag heter *Florida*, kalt opp etter en gammel lystgård som senere ble sykehus, ble forsøkt omdøpt til *VilVite* av ledelsen for det tekniske museet *VilVite*, som ligger i nærheten (Røli & Colliander 2010). I 2022 dreide diskusjonen seg om stoppestedet *Nonneseter*, kalt opp etter klosteret som i førreformatorisk tid lå der den nåværende jernbanestasjonen ligger. Vestland fylkeskommune ønsker nå å prioritere det informative – «gå av her hvis du skal videre med tog» – foran det kulturhistoriske, og det er derfor foreslått å forandre navnet på stoppestedet *Nonneseter* til *Jernbanestasjonen* (Bergen kommune 2022). Selv om Vestland fylkeskommune bestemmer navngivingen på Bybanen, følges reglene utarbeidet av Jernbanedirektoratet, som igjen støtter seg til lov om stadnamn.

3 Ofotbanen

3.1 Innledning

Ofotbanen er en kort jernbanestrekning (43 km) fra Narvik til riksgrensen mot Sverige, som derfra er koblet på det svenske jernbanenettet. Banen ble bygget for å transportere jernmalm fra gruvene i Kiruna til utskipingshavnene i Narvik og Luleå, og banen som helhet kalles derfor oftest *Malmbanen*. I denne delen gjør vi greie for vår undersøkelse av valg av stasjonsnavn langs Ofotbanen.

Opprinnelig var det et engelskeid selskap (*The Swedish and Norwegian Railway Co. Limited*) som fikk konsesjon på å bygge Ofotbanen i 1883, og dette selskapet jobbet med forberedelser og bygging av banen til det gikk konkurs i 1889 (Aas 2001: 30–47). Etter en del politisk diskusjon ble det avgjort at den norske staten skulle ta over ansvaret, og staten fullførte byggingen i perioden 1898–1902 (Aas 2001: 49). Siden banen ble bygget med et kommersielt formål, og det i realiteten bare var ett gruveselskap som skulle bruke strekningen, hadde også det svenske gruveselskapet *Luossavaara-Kiirunavaara Aktiebolag* (LKAB) en del de skulle ha sagt når ulike store og små detaljer ved byggingen skulle avgjøres. Undersøkelsen vår baserer seg først og fremst på materialet som fins i Riksarkivet fra jernbaneutbyggingsperioden. Dette dreier seg om kommunikasjon mellom *The Swedish and Norwegian Railway Co. Limited* og staten (for eksempel konsesjonssøknad, godkjenning av og endringer i jernbanetraseen, kart og arbeidstegninger), samt dokumenter som ble utarbeidet i forbindelse med statens overtakelse av jernbanebyggingen (for eksempel notater fra Departementet for de offentlige Arbeider, kart og arbeidstegninger, offisielle utredninger og referat fra stortingsdiskusjoner). Siden Ofotbanen fremdeles er i bruk, har vi begrenset oss til å se på valg av stasjonsnavn i utbyggingsperioden og fram til åpningen av banen i 1902. Senere endringer av stasjonsnavn er kommentert i fotnoter.

3.2 Valg av navn på jernbanestrekningen og anlegget

Da det engelske selskapet *The Swedish and Norwegian Railway Co. Limited* fikk konsesjon av den svenske kong Oscar II til å bygge jernbanestrekningen på norsk side av grensen, var det ikke helt bestemt hvor den skulle legges. I konsesjonen står det bare «fra et bekvemt Punkt ved Ofoten Fjord i Nordlands Amt mod Rigsgrændsen om Søen Wassijaure eller om Søen Norajaure og videre til Byen Luleå» (Konsesjon 1883). Anlegget kaltes for *Anlæg Ofoten–Rigsgrændsen* i den trykte konsesjonen (Konsesjon 1883), men det ser ut til at det tidlig har etablert seg en omtale av jernbanen som omfatter hele strekningen: Det vanligste navnet på strekningen og anlegget på 1880-tallet ser ut til å være *Ofoten-Luleå-banen* eller *Ofoten – Luleå Jernbane* og *Ofoten–Luleå-jernbaneanlæg* (og diverse andre skrivemåter). Legg merke til at det er Ofoten som nevnes først – det fins bare ett eksempel i arkivet på *Luleå–Ofoten jernbane* (fra 1884).

I tillegg til de norske navnene fins det to kart som er merket med *Swedish and Norwegian railway* (fra 1886 og 1894). Dette er ett av få eksempler på at det ble brukt engelsk ved det engelske anlegget. På slutten av 1890-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, altså da den norske staten tok over anlegget, ser det ut til at de valgte å omtale jernbanestrekningen som *Ofofbanen*. Dette valget av navn blir ikke omtalt i arkivet, og vi finner ingen meningsutvekslinger eller andre uttrykk for grunner til navneendringen.

3.3 Valg av stasjonsnavn

I Stortingsproposisjon 96 fra 1899, som omhandler statens overtakelse av jernbaneanlegget, finner vi følgende oversikt over planlagte stasjoner og krysningsstasjoner der malmtogene kan møtes:

Narvik malmstation
[sidespor til] *Fagernes station*
Taraldsvik station
Dybvik krydsningsstation
Strømsnes krydsningsstation
Sildvik krydsningsstation
Hundalen krydsningsstation
*Vasijaure station*²
(St.prp. 96, 1899)

Dette er den eldste oversikten over samtlige stasjonsnavn vi har funnet i arkivet. Det har ikke vært mulig å finne dokumentasjon (i arkivet eller andre steder) på hvilke stasjonsnavn det engelske selskapet opererte med, med unntak av endestasjonen som de valgte å kalle for *Victoriahavn station*. Det er heller ikke sikkert at det engelske selskapet kom så langt i arbeidet med å anlegge stasjoner langs linjen, siden arbeidet med selve linjen hadde førsteprioritet, og det ikke var nødvendig å ha stoppesteder med navn langs en rent kommersiell transportlinje. Vi tar denne listen som utgangspunkt for gjennomgangen av valg av navn langs Ofofbanen.

2 *Vasijaure station* ligger forholdsvis langt inne på svensk side av grensen (om lag 5 km), og vi går ikke noe videre inn på den stasjonen i denne artikkelen, siden denne allerede er omtalt i Löfvendahls artikkel (2003).

I listen over brukes benevnelsen *krysningsstasjon* som kan gi inntrykk av at stasjonene bare var til for at malmtogene skulle kunne passere hverandre, men helt fra begynnelsen av ble jernbanestrekningen også brukt til persontransport og transport av andre varer, post og liknende. For eksempel fins det brev i arkivene til jernbaneanlegget fra kommunen (sendt i 1902) som argumenterer for opprettelsen av Dybvik og Strømsnes som stoppesteder (ikke bare møteplasser), fordi jernbanen skulle tjene innbyggernes behov for frakt av gods, post og persontrafikk til og fra det voksende Narvik sentrum. Da jernbanestrekningen åpnet i 1902, var det stoppested og vokterbolig på samtlige stasjoner.

Når vi i det følgende går gjennom navnene på stasjonene, har vi brukt ulike oppslagsverk (Rygh 1900, 1910; Sandnes & Stemshaug 1976) til å finne informasjon om navnene, samt Norges Matrikkel fra 1886 og 1907 for å finne (eventuelle) navn på gårdene jernbanen anla stasjonene sine på. Vi har brukt materialet fra Riksarkivet til å dokumentere hvilke stasjonsnavn som ble brukt, variasjon i stavemåter og valg av staving, samt eventuelle endringer av stasjonsnavn og drøftinger om alternative stasjonsnavn.

Valg av navn på endestasjonene i (nåværende) Narvik

I listen fra 1899 som er nevnt på forrige side, ser vi at utskipingshavnen kalles for *Narvik malmstasjon*, mens det var tenkt at persontrafikken skulle gå i et sidespor til *Fagernes station*. Akkurat dette sidesporet ble det ikke noe av, og stasjonen som kalles for *Taraldsvik station* ble siste stoppested for persontrafikken. Allerede ved åpningen av jernbanestrekningen i 1902 hadde denne stasjonen skiftet navn til *Narvik station*, og dette er endestasjonen for persontrafikk langs Ofotbanen også i dag. Endestasjonen for malmtransporten blir kalt *Narvik malmstasjon* i oversikten fra 1899, og her har vi dokumentert i arkivet at det engelske anlegget kalte stasjonen for *Victoriahavn station* (Riksarkivet, arbeidstegninger og diverse kart over området fra 1880- og 1890-tallet). Valg av navn på endestasjonene for Ofotbanen henger nært sammen med valg av navn på den nye byen, som ble kalt *Victoriahavn* da den først vokste fram, og i dag kalles for *Narvik*. Dette kommer vi nærmere inn på i del 3.4 etter en kort gjennomgang av navnene som ble valgt til stasjonene langs Ofotbanen.

Taraldsvik er et gårdsnavn (Rygh 1905: 284; gnr. 38), og stasjonen fikk opprinnelig navn fra gården jernbaneselskapet eksproprierte grunnen

fra. Det samme gjelder *Narvik* (gnr. 41) og *Fagernes* (gnr. 42).³ *Taraldsvik* staves stort sett alltid slik i arkivet (fra 1887 til 1902), men det fins to eksempler på stavemåten *Taraldsvig* (fra 1884), og ett eksempel på *Taralsvik* (fra 1888). *Narvik* staves ofte *Narvig* i arkivet (fra 1884 til 1896), men stavemåten med *k*, *Narvik*, er dokumentert i hele tidsrommet arkivet dekker (fra 1883 til 1905). *Fagernes* staves oftest *Fagernæs* (fra 1884 til 1900). *Fagernes* er dokumentert fra 1889, 1898 og 1902. Det fins også ett eksempel på et kart der det er stavet med grafemet *ä*, *Fagernäs* (1896), noe som tyder på svensk innflytelse.

*Dybvik krydsningsstation*⁴

Dybvik er ikke et gårdsnavn (jf. Rygh 1905; Norges Matrikkel 1886 og 1907) og navnet brukes heller ikke i panteattesten (1892). Ut fra Norges Matrikkel 1886 og 1907 kan man forstå at også denne stasjonen ble lagt på jord som tilhørte Taraldsvik-gården. I 1886 har gnr. 38 Taraldsvik bruksnummer 1 og 2 i matrikkelen, mens i matrikkelen fra 1907 er det fem bruksnummer, hvorav det ene kalles *Jernbanens Djupvik* og eier er oppgitt å være *Statsbanerne (Ofotbanen)*. Vi går ut fra at dette bruksnummeret som stasjonen er plassert på, da har fått et naturnavn fra viken Djupvik, som ligger rett i nærheten. Stasjonsnavnet/stedsnavnet omtales sjelden i arkivet, men det fins to eksempler på at navnet staves *Dybvig* i arkivet (fra 1887) og to eksempler på *Dybvik* (fra 1897 og 1900), noe som peker både mot variasjonen i skriftmønstre i perioden og fram mot kommende fornorssking av riksmålet.

Strømsnes krydsningsstation

Denne stasjonen har fått navn etter gårdene som eide jorden der jernbanelinjen og stasjonen ble bygget.⁵ På Strømsnes kjøpte jernbaneselskapet jord fra gårdene Østre Strømsnes og Vestre Strømsnes og Fagerjord (Panteattest 1892; hhv. gnr. 35, 36 og 37), og selve stasjonen er plassert på Vestre Strømsnes: I matrikkelen fra 1907 fins denne eksproprierte delen

3 Ekspropriasjonen er dokumentert i arkivet i en liste over eksproprierte deler av gårder (1892) samt en panteattest fra samme år. Utskilling av gårdenes grunn er dokumentert med sammenlikning av Norges Matrikkel fra 1886 og 1907.

4 Stasjonen heter i dag *Djupvik* (stavemåte endret i 1921).

5 Stasjonen heter i dag *Straumsnes* (stavemåte endret i 1967).

(gnr. 36, bnr. 7) med navnet *Krydsstationen* og eier er *Statsbanerne (Ofotbanen)*. Strømsnes staves oftest *Strømsnæs* i den første tiden (eksempler fra 1883 til 1903), men skrivemåten er oftest *Strømsnes* på 1900-tallet (eksempler fra 1889 til 1903). Det fins også tre eksempler på at navnet er stavet med grafemet ö: *Strömsnes* (1889 og 1892) og *Strömsnæs* (1875), samtlige eksempler fra kart.

Sildvik krydsningsstation

Stasjonsnavnet har, i likhet med Strømsnes, fått navn etter gården som jernbanesporet og stasjonen ble bygget på (gnr. 32). Sildvik var en liten gård, som ikke ble oppdelt i mindre enheter i forbindelse med jernbaneanlegget (jf. Norges Matrikkel 1886 og 1907). Stasjons-/stedsnavnet blir sjelden omtalt i arkivet og blir både stavet med *k*, *Sildvik* (eksempler fra 1875 og 1900), og med *g*, *Sildvig* (1892). Navnet dukker også opp i bestemt form *Sildviken* (eksempel fra 1891); i tillegg blir *Silvigselven* (1887) brukt, stavet uten *d*.

Hundalen krydsningsstation

Etter Sildvik går jernbanen opp i fjellet, og her er det verken gårdsnavn eller mange norske stedsnavn å ta av når man skal velge navn på stasjonene. Stasjonen *Hundalen* har fått navn etter dalen Hunddalen, som går mellom nord og sør med dalåpning omtrent der stasjonen er plassert.⁶ Det nordsamiske parallellnavnet er *Beatnatvággi*, og betydningen er den samme i begge språkene; *beatnat* er en bøyingsform av det samiske ordet *beana* 'hund' og *vággi* er samisk for 'dal'. På grunn av den samiske tilstedeværelsen i området og at de fleste stedsnavnene i dette området er samiske uten norskspråklig ekvivalent, er det grunn til å tro at det samiske navnet er oversatt til norsk ved hjelp av det Pedersen kaller «semantisk overføring» (Pedersen 2015: 18). Det vil si at betydningsinnholdet av hvert ledd i ordet er oversatt fra det ene språket til det andre. Førsteleddet *hund-/beana-* kan tolkes som et negativt kraftuttrykk (som i for eksempel *hundstygg*), og gir altså en negativ karakteristikk av dalen. Stedsnavnet blir som regel stavet *Hundalen* i arkivmaterialet (fra 1887 til 1903), men det blir også stavet *Hunddalen* noen få ganger (eksempler fra 1887 og

6 Stasjonen skiftet navn til *Katterat* (etter et fjellparti ved stasjonen) i 1951. *Katterat* er en lydlig overføring av det samiske navnet *Gätterčohkka*.

1885). Denne sistnevnte stavemåten, som synliggjør tydeligere at stedsnavnet faktisk har noe med ‘hund’ å gjøre, er bare brukt på kart som ble produsert av lokale representanter for det engelske selskapet, noe som kan tyde på en viss lokalkunnskap og språkkunnskap blant de ansatte ved Ofofbaneanlegget. Man valgte imidlertid stavemåten *Hundalen* på stasjonen, som er mindre transparent.⁷

Riksgränsen station

Om vi ser til oversikten fra 1899, var det ikke planlagt noen stasjon på grensen mellom Norge og Sverige, men allerede da Malmbanen åpnet for trafikk i 1902, var det opprettet en stasjon her, kalt *Riksgränsen station*. Det var praktiske grunner til opprettelsen av denne stasjonen: I begynnelsen var det damplokomotiv som ble brukt på jernbanen, og da var det nyttig å ha en stasjon med verkstedfasiliteter på det høyeste punktet på banen (som er omtrent akkurat på riksgrensen). Vi regner også med at det var noen politiske argumenter for å ha denne stasjonen som markør for grensen mellom de to landene, særlig etter unionsoppløsningen i 1905. I tillegg til den svenske skrivemåten inneholder arkivet en rekke tilfeller av at riksgrensen staves med ulike dansk-norske skrivemåter: *Rigsgrændsen* (eksempler fra 1883 til 1905) er vanligst, i tillegg fins eksempler på *Rigsgränsen* (1898, 1900) og *Riksgränsen* (1897, 1903).

3.4 Valg av og diskusjoner om navn langs Ofofbanen

Ut fra det arkivmaterialet vi har, ser det ikke ut til å ha vært noen diskusjoner om hva stasjonene langs Ofofbanen skulle kalles, og vi finner heller ingen dokumentasjon på at stasjonsnavnene ble søkt om og/eller godkjent av myndighetene. Det rapporteres heller ikke om noen slike navngivingsprosesser i lokalhistoriebøkene fra Narvik, som ellers beskriver mange aspekt ved opprettelsen av byen og byggingen av jernbanen i detalj (Ytreberg 1953; Aas 2001). En slik manglende navnedebatt står i kontrast til

7 Stavemåten av stasjonsnavnet *Hundalen* må for øvrig ha hatt godt feste i lokalbefolkninga, samtidig som kjennskap til den opprinnelige betydningen hadde gått tapt, for da det ble kjent at Stedsnavntjenesten for norske stedsnavn i Nord-Norge (UiT/Språkrådet) hadde gitt råd om skrivemåten *Hunddalen* på tidlig 1990-tall, ble det mye lokal debatt (Aud-Kirsti Pedersen, personlig kommunikasjon; jf. også en rekke redaksjonelle artikler og leserinnlegg i lokalavisene *Fremover* og *Ofofens tidende* fra denne perioden og fram til vedtaket i 2001).

Tabell 1. Oversikt over navnetype på stasjoner langs Ofotbanen.

Navn på stasjoner	Gårdsnavn	Bruksnavn	Endringer i navn eller skrivemåte
Narvik	x		Fra Victoriahavn (1884–1898)
Fagernes	x		
Taraldsvik	x		Til Narvik
Dybvik		Jernbanens Djupvik (under Taraldsvik)	
Strømsnes		Krydsstationen (under Vestre Strømnes)	
Sildvik	x		
Hundalen			
Riksgränsen			

den politiserte diskusjonen om valg av samiske eller svenske navn på stasjonene på den svenske delen av samme jernbanestrekning som Löfvendahl beskriver (2003), og likner mer på navngivingsmønstrene som Akselberg skildrer i sin artikkel. Slik vi forstår det, foregikk navngivingen på Vossebanen uten debatt: Stasjonene ble gitt gårdsnavn hvis stasjonene var plassert på en gårds grunn, ellers ble naturnavn valgt (Akselberg 2017; jf. også Löfvendahl 1998). Slik ser også navngivingen ut til å ha foregått for stasjonene langs Ofotbanen. Det fins imidlertid ett stort unntak til dette fraværet av debatt om navn langs Ofotbanen: Navnet på endestasjonen og den framvoksende byen ble grundig diskutert lokalt, regionalt og nasjonalt.

Narvik er i dag navnet på byen, utskipingshavnen og siste stoppested for jernbanestrekningen. Da det engelske anlegget bestemte seg for at utskipingshavnen skulle plasseres der, blant annet fordi det var bedre havneforhold i Narvik enn på Hergot (Aas 2001: 26–29), ble havnen kalt for *Narvik Bugt* og *Narvikbugten* på kartene, mens gården Narvik var inntegnet sammen med andre gårdsnavn på halvøyen (1884; 1887, mfl.). *Narvik* var altså bare ett av flere navn på gårdene som lå i området der Narvik by nå befinner seg. Det var med andre ord ikke selvsagt at dette

skulle bli navnet, verken på endestasjonen eller på den framvoksende byen, men nettopp fordi både byen og jernbanen vokste fram på samme tid, hang diskusjonene om navn på byen og endestasjonen tett sammen og påvirket hverandre.

I første omgang ble byen kalt *Victoriahavn*, et navn som ble lansert i 1880-årene av William Spear (Aas 2001: 30). Spear var regnskapsfører for det engelske jernbaneselskapet og drev også ulike andre bedrifter, eiendomskjøp med mer i området (Hellem 1997). Den delen av Narvikgårdens grunn som han hadde kjøpt, kalte han for *Victoriahavn* (Ytreberg 1953: 155), mens andre kalte sine eiendommer på narvikhalvøyen for *Oscarsborg* og *Gustavsberg* (Ytreberg 1953: 157, 241–242; formen *Gustavsborg* nevnes i St.Prp. 46, 1898). 24. juni 1886 ble det publisert en artikkel i *Morgenbladet* om at endestasjonen på jernbanestrekningen «nu er døbt» *Victoriahavn* «efter vor Kronprinsedse og den engelske Dronning». Ifølge Ytreberg (1953: 153) var det Spear som hadde sendt *Morgenbladet* denne informasjonen i et brev, og senere samme år fikk Spear «tinglest en erklæring» om at den eksproprierte delen av stedet skulle hete *Victoriahavn* (Ytreberg 1953: 154–155).⁸

Victoriahavn-navnet på endestasjonen opptrer på kart og arbeidstegninger produsert av det engelske selskapet fra 1884 til 1894. Navnet brukes også på brev som er sendt fra selskapet i denne perioden (eksempler fra 1887 og 1895). Fra regjering og andre offentlige institusjoner finner vi også navnet *Victoriahavn* brukt i brev, rapporter og stortingsproposisjoner fra 1887 til 1898, både om endestasjonen og om byen. Da byen vokste fram, ble den altså kalt for *Victoriahavn*, mens da byen ble godkjent som kjøpstad i 1901 (trådte i kraft i 1902), hadde den fått navnet *Narvik*. Her har altså noen gjort et aktivt valg for å endre et etablert navn på stedet og endestasjonen for jernbanestrekningen.

Akkurat hva som var bakgrunnen for navneendringen, er ikke så lett å forklare kort, men det ser ut til at negative holdninger til de engelske

8 *Victoriahavn* skal være oppkalt etter den svenske kronprinsesse Victoria som var på besøk i området i 1887, men historikerne mener at også den engelske dronning Victorias navn spilte en rolle for navnevalget (Ytreberg 1953: 153–154; Aas 2001: 30), noe også Spears tekst i *Morgenbladet* bekrefter. *Oscarsborg* og *Gustavsberg* går vi ut fra at er oppkalt etter datidens svenske konge (Oscar II) og kronprins (senere kong Gustav V). Av disse navnene er det bare *Oscarsborg* som brukes i dag – det fikk feste som navn på en bydel i Narvik.

forretningmennene og de negative konsekvensene av konkursen på jernbaneanlegget utløste en debatt om valg av navn da byen igjen så ut til å vokse fram på grunn av jernbaneutbyggingen like før år 1900.⁹ I *Bodø Tidende* kunne man 8. juli 1898 lese en lengre reportasje om hva som foregikk under oppbyggingen av byen og jernbaneanlegget, og her kommenteres også navnespørsmålet: «Som rimelig er diskuteres her ivrigt det Navn, som den nye By bør faa. Viktoriahavn holder ingen paa. Narvik er man ogsaa misfornøiet med, det er et uheldigt, ubetydeligt Navn, hvis Betydning ingen kjender.»¹⁰

I 1898 kom to stortingsproposisjoner i forbindelse med statens overtakelse av ansvaret for å bygge jernbanestrekningen ferdig. I disse proposisjonene brukes *Narvik*-navnet ofte for å referere til byen. I enkelte tilfeller brukes navnet også i kombinasjon med Victoriahavn slik at det ikke kan være tvil om hva Narvik refererer til. Det står for eksempel *Nar-*

9 Den første debattartikkelen vi har funnet om navnevalget, er H. Devolds artikkel i *Tromsø Stiftstidende* 23. mai 1897.

10 Journalisten har rett i at etymologien til navnet *Narvik* er noe usikker. Rygh mener at det ikke er rimelig at *Narvik* opprinnelig kommer av *Knarr-* fordi andre stedsnavn med dette forleddet har kort vokal i første stavelse (Rygh 1905: 285). Rygh skriver videre at navnet kan komme av *Njarðarvik* etter den norrøne guden *Njorðr*, og presenterer også et par andre eksempler på stedsnavn som har fått *Nar-* som førsteledd, enten som endring av personnavnet *Narfi* eller der førsteleddet opprinnelig har vært *nór* ‘trang innsnevring i sjøen’ (Rygh 1905: 285). Andre steder i landet med samme navn (*Narviga* i Kristiansand og *Narvik* ved Risør) har geografiske kjennemerker som passer med tolkingen ‘trang vik’, og det kan også være tilfellet i Narvik i Ofoten. Finn Myrvang har presentert en annen tolking av stedsnavnet. Han mener at førsteleddet i Narvik-navnet er en lydlig/fonologisk overføring av det samiske *Njárga-‘nes’* (Myrvang 1990: 227–228). Denne tolkingen stemmer overens med geografien siden gården Narvik lå nettopp i en vik på det vi i dag gjerne kaller *Narvikhalvøya*, som er det ytterste neset som skiller de to fjordene Beisfjorden og Rombaksfjorden. Dagens samiske navn på byen Narvik er *Ahkánjárga*, der sisteleddet refererer nettopp til dette neset. Myrvangs tolkinger av spor av samisk i norske stedsnavn har blitt kritisert tidligere (jf. Bergsland 1994), men siden det ellers er så mange samiske stedsnavn i området, som enten brukes slik de er, eller i en norskspråklig utgave (fonologisk eller semantisk overført, jf. Pedersen 2015), er det ikke urimelig å trekke inn samisk når man skal finne etymologien til norske stedsnavn i området. Det er imidlertid uvanlig at slike vanlige terrengappellativ blir lydlig overført fra samisk til norsk: Siden ordet har et semantisk innhold som tospråklige i samisk/norsk kan forstå, er det vanligst å overføre til norsk ved hjelp av oversettelse (Pedersen 2015: 24). Dette taler mot Myrvangs tolking. Det fins riktignok, som Pedersen (2015: 26–28) viser, noen unntak, men ingen av eksemplene hun viser til, er tilfeller der terrengappellativet blir plassert fremst i ordet.

vik (*Victoriahavn*) eller *Narvikbugten* (*Victoriahavn*) (St.Prp. 42 1898; St.Prp. 46 1898). Her finner man også den eneste eksplisitte kommentaren til valg av navn på endestasjonen, for i en fotnote foreslår departementet at endestasjonen på Ofofbanen bør hete *Ofoten*:

Det bemerkes, at Departementet vilde finde det heldigt om Banens Endestation ved Ofofjorden benævnes *Ofoten*. Der kunde ogsaa være Spørgsmaal om at anvende Navnet paa den Eiendom, paa hvilken Stationen væsentlig er beliggende, *Narvik* (eller som Gaarden vistnok oprindelig har hedt: *Knarvik*), men Departementet skulde dog foretrække det almindelig kjendte Navn *Ofoten*, hvorefter ogsaa den eventuelle Bane allerede har faaet sit Navn. (St.prp. 42 1898: 12)

Dette forslaget fra arbeidsdepartementet ble ikke tatt til følge av Stortinget, som i forbindelse med overtakelsen av ansvaret for ferdigstilling av jernbanen også valgte å endre navnet på endestasjonen til *Narvik station*, og dermed lå alt til rette for en navneendring også på byen.

Fra og med 1899 brukes *Narvik*-navnet konsekvent i tekster fra det offentlige, både for å referere til stasjonen og til byen, men det diskuteres mye i avisene og i lokalsamfunnet om dette er riktig navn på stedet. For eksempel rapporterte *Tromsø Stiftstidende* (13. juli 1899) om et masse møte blant byens befolkning om navnet på byen, der møtelederne foreslo å kalle byen for *Ofothavn* og framsatte en del argumenter for det, blant annet at navnet ville skape likhet med navnet på jernbanestrekningen *Ofofbanen* (jf. også Ytreberg 1953: 274). Det ble også arrangert innsamling av navneforslag og avstemminger over disse i lokalavisen *Ofofens tidende* (se for eksempel *Ofofens tidende* 16. juli 1900; *Ofofens tidende* 23. juli 1900; jf. også Aas 2001: 76–77; Ytreberg 1953: 274). Navnesaken ble også diskutert på Stortinget i 1901 da byen skulle få status som kjøpstad (Aas 2001: 77–78). Representantene stemte da over navnene *Ofofhavn* og *Narvik*, og sistnevnte fikk $\frac{2}{3}$ flertall (Aas 2001: 78). Og med det hadde både byen og endestasjonen for Ofofbanen offisielt fått navnene *Narvik*.

Vi har sett at diskusjonene om navn på stoppestedene langs Ofofbanen så å si var fraværende i offentligheten, utenom de omfattende diskusjonene om navnet på byen og endestasjonen. Manglende offentlig debatt og manglende dokumentasjon på valg mellom ulike alternative navn i ar-

kivene tolker vi som at navnevalgene for stasjonene må ha vært forholdsvis selvsagte for alle de involverte. Bruk av samiske stedsnavn (som *Vasijaure*), stedsnavn oversatt fra samisk (*Hunddalen*) eller navn med usikker opprinnelse (som *Narvik*) ser ikke ut til å provosere eller på andre måter skape offentlig debatt. Det som skaper debatt, er derimot engelskmennenes innflytelse, og *Victoriahavn*-navnet blir valgt vekk som navn på endestasjonen og på byen, til tross for over ti års bruk både lokalt og i offentlige dokumenter.

4 Nesttun–Osbanen

4.1 Innledning

Både Vossebanen (senere bygget ut til å bli Bergensbanen) og Nesttun–Osbanen gikk gjennom deler av Fana kommune, men kun i en begrenset periode. Nesttun–Osbanen har gått inn i historien som den første norske jernbanestrekning som ble lagt ned, i 1935, og traseen til Bergensbanen ble i 1964 lagt om, slik at Fana ikke lenger hadde skinnegående persontrafikk¹¹ før Bybanen begynte å gå i 2010.

Nesttun–Osbanen var en privat jernbane, men blant initiativtakerne var også ordførerne i de to berørte kommunene, Fana og Os. Banen åpnet 1. juli 1894, 26 kilometer lang med 12 stopp. Åtte av stoppene lå i Fana, de siste fire i Os (Johansen 1993: 25). Det var kun på stasjonene, ikke på stoppestedene, man sendte og tok imot gods (Tautra 1996: 75). En annen forskjell er at togene ifølge noen av rutetabellene kun stoppet på signal på stoppestedene. På den annen side står det at «Togene vil foruten ved ekspedisjonsstedene også stoppe ved planoverganger etter behov for å medta og avsette reisende.»¹² Det var med andre ord et ganske fleksibelt system, der det var muligheter for individuell tilpassing – og initiativ: Så sent som i 1927 ble det, etter påtrykk fra lokale bønder, etablert et ekstra stoppested, Solbakken (mellom Stend og Fana). Banen tok en og en halv time på strekningen mellom Nesttun (i Fana) og Os (Johansen 1993: 26). Gjennomsnittsfarten var med andre ord lav, noe som var en av grunnene til at banen ble utkonkurrert av buss og bil allerede i 1935 (Tautra 1996: 61–62).

11 Godstrafikken på skinner mellom Bergen og Nesttun ble ikke lagt ned før i 1980.

12 Bergen byarkiv, Arkivet etter Bilruta Os Bergen, A-3815.

Grunnen til at banen skulle gå fra Nesttun og ikke fra Bergen, var at det allerede fantes en jernbane fra Bergen til Voss (etablert i 1883), og denne gikk via Nesttun. Vossebanen ble bygget om fra smalsporet til normalsporet i 1904. Men da hadde allerede Osbanen blitt anlagt med smale spor, noe som medførte omlasting av alle passasjerer og alt gods på Nesttun siden ett og samme tog ikke kunne fortsette videre fra Nesttun når sporbredden var forskjellig.

Os og distriktet rundt var allerede på 1800-tallet blitt et yndet utfarts- og feriested for velhavende bergensere, og ut fra det vi kan lese i arkivet etter jernbanen, anså turistbyråene i Bergen Os og Sunnhordland som aktuelle steder å besøke også for utenlandske turister, og byråene etterspurte blant annet «regelmæssig forbindelse med Hardanger f.Ex. Godø Sund el. lignende» om sommeren (1895).¹³

Men selv om turisme var med i argumentasjonen for å ha en jernbaneforbindelse mellom Nesttun og Os, var den viktigste grunnen at bøndene i Fana og Os skulle få raskere og enklere tilgang til markedet i Bergen for varene sine enn det de fikk ved å bruke båt eller hest og kjerre. Ikke minst var det viktig å få melkeproduktene raskt transportert for å nå byen i brukbar stand. I motsatt retning, fra byen til bygdene, var den viktigste varen gjødsel. Til sammen virket dette forlokkende nok til at bøndene støttet banen ved å avgi land og å finne seg i at innmarken ble delt i to av skinnegangene. Som motytelse ønsket de seg primært stasjon eller stoppested på sin gård, og de ønsket undergang for dyrene sine. Det siste ble i stor grad avslått, men det første fikk betydning for plasseringen av stoppene – og navnene de fikk.

4.2 Navnet på banen

I arkivet brukes oftest *Anlægget* om tiden før banen ble tatt i bruk, og *Banen* etterpå. Forleddet varierer også, selv om en eller annen skrivemåte for de to endestasjonene nesten alltid er med. Hovedvariantene av skrivemåten er om *Nesttun* skrives med *e* eller *æ*, og om det er en eller to *t*-er, ev. *th* (se 4.3.2 for flere detaljer om dette navnet). *Os* varierer med *Osøren*, det vil si en variasjon mellom navnet på kommunen, som var Os, og navnet på endestoppet, som var Osøren.¹⁴

13 UBB MS1769 B.3–6 Mappe nr. 1, brev fra Beyers turistkontor.

14 I dag er kommunen slått sammen med Fusa til den nye Bjørnafjorden kommune, og

Variasjonen er ikke strengt kronologisk, formene brukes om hverandre. I 1894 dukker det opp brevpapir med *Nestun-Osbanen*, noe som innebærer en standardisering sammenlignet med tidligere, da alt på brevene, også avsenderadressen, var håndskrevet. Dobbel *t* kan se ut til å ha blitt innført etter 1907, men i brev fra Norges Statsbaner og fra departementet dukker formen *Nesttun* opp så tidlig som 1895. Som vi skal se i gjennomgangen av stasjonsnavnene, er det *Osøren* som brukes som navn på stasjonen så lenge banen er i drift, mens selve jernbanestrekningen inneholdt kommunenavnet *Os*. Kombinasjonen av et opprinnelig gårdsnavn som i samtiden var blitt et sted som huset kommuneadministrasjonen (*Nesttun*), og et gårdsnavn som var blitt kommunenavn (*Os*), er asymmetrisk; en kunne tenkt seg *Fane-Os*-banen (begge kommunenavnene) eller *Nestun-Osøren* (endestoppene) som like velegnete navn. Rekkefølgen på de to navnene er oftest slik at *Nesttun* er først, men i noen få tilfeller kommer *Os* først. Når det bare brukes ett navn, er det alltid *Osbanen*, aldri *Nesttunbanen*.

Navngiving av transportstrekninger tar oftest utgangspunkt i at det største stedet er «hjemme», og at strekningen får navn etter det som er «borte». Derfor heter det *Bergensbanen* og *Sørlandsbanen*,¹⁵ mens begge banene like godt kunne hett *Oslobanen*. *Vossebanen* kunne med et annet perspektiv hett *Bergensbanen*, siden den gikk mellom Voss og Bergen. På dette hierarkiet kommer *Os* nederst, derav navnet *Nesttun-Osbanen* (fra *Nesttun*, hjemme – i dette tilfellet nærmest Bergen – til *Os*, borte) eller bare *Osbanen*.

4.3 Navn på stasjoner og stoppesteder

Da banen åpnet, var det følgende stasjoner og stoppesteder langs *Nesttun-Osbanen*:

Osøren station

Kuven station

tettstedet *Osøren* har blitt omdøpt til dialektformen *Osøyro*.

15 For tiden heter denne strekningen *Sørtoget*, og i et intervju fra 2018 sa direktør i *Go-ahead Nordic*, som driver togtransporten på strekningen: «Vi stilte oss spørsmålet, hvor tar man toget? Til *Sør*, og derfor valgte vi å forenkle dagens navn.» (Hopland 2018)

Ulven station
Søfteland station
Kalandseid station
Kismul stoppested
Hamre station
Fane station
Stend station
Raadal station
Skjold stoppested
Nestun station

4.3.1 Os herred

Osøren station

En grunn til at stasjonsnavnet ble *Osøren* og ikke *Os*, var at gods sendt fra Østlandet så ofte havnet på Os stasjon i Østerdalen (Tautra 1996: 6). Men som nevnt brukes *Osøren* også i planleggingsfasen, så forvekslingsfaren kan ikke være den eneste grunnen til navnevalget. Gårdsnavnet *Os* knyttes av Sandnes og Stemshaug (1976: 244) til Oselva,¹⁶ og *Osøren* ble brukt som bruksnavn under navnegården Os Prestegård (Norges Matrikel 1907: 190). Den nærmeste gården til endestoppet var Moberg, men det er ikke spor i arkivene av at dette skulle brukes som navn på stoppestedet.

Kuven Station

Rygh (1910: 214) mener at *Kuven* er et *vin*-navn, altså at siste ledd betyr '(beite)eng' e.l., og at opprinnelsen er *Kornvin*. Som uttale angir han /kuen/,¹⁷ uten at dette viser seg i skriftlige kilder. *Kuven* er den eneste skrive måten vi har funnet, både på rutetabellene og i arkivet – der både som gårdsnavn og som etternavn. Navnegården *Kuven* hadde i 1886 11 bruk, med navnene *Kuven*, *Træet*, *Bakken*, *Dragbekken*. I dag brukes navnet *Kuventræ* som navn på skole og idrettsplass. Men busstoppet ved *Kuventræ* er kalt opp etter et nyere fenomen, nemlig *Osbadet*. Her har et

16 Lokalt brukes i dag *Oselvo*.

17 Der vi gjengir Ryghs angivelser av uttale, gjør vi det ved hjelp av IPA, selv om han brukte lydskriften Norvegia.

moderne kulturnavn tatt over for det gamle gårdsnavnet som stoppestednavn.

Ulven Station

Ulven har sitt navn etter gården som opprinnelig lå der, og Rygh (1910: 214) er sikker på at dette er et *vin*-navn. Han vurderer både dyrenavnet *ulfr* og det norrøne *alfr* ‘grus’ som aktuelle kandidater til førsteleddet. Fra slutten av 1870-årene ble *Ulven* assosiert med de militære styrkene, da det på gården ble opprettet øvingsplass for Hordaland Infanteriregiment nr. 9. Det er ingen andre skrivemåter av dette stasjonsnavnet i arkivet, men i 1889, i forbindelse med planleggingen av banen, brukes formen «Ulven» mellom apostrofer, mens ingen av de andre stasjonsnavnene behandles på den måten. Det kan være at navnet allerede da ble sett på som navnet til en militærleir, og ikke et gårdsnavn eller naturnavn. I 1886 er staten ført opp som eier på syv av de ni brukene under navnegården Ulven. Det militære viser seg ved at to av brukene heter *Vaksinen* og ett *Vagtdalen*. Uten at det står omtalt i matrikkelen av 1886, kan vi regne med at de to brukene er oppkalt etter henholdsvis vaksinerings av soldatene og vakthold, ev. barakker for vaktmannskap. I dag er *Vaksinen* navnet på en småflyplass.

Søfteland Station

Gårdsnavnet *Søfteland* er ikke lett å forklare, men Rygh (1910: 207) heller mot at det er et mannsnavn som ligger til grunn for første ledd, og oppgir /syftelan/ som uttale. Sandnes og Stemshaug (1976: 308) bruker *Syfteland* som oppslagsform og skriver at «Førsteleddet er utolka». I arkivet er det ett enkelt eksempel der navnet skrives *Søfiland*, men den samme skriveren har to ganger i samme brev skrevet *Søfteland*, så det er trolig en skrivefeil.¹⁸ Både som stasjonsnavn, i rutetabellen og som etternavn brukes ellers kun *Søfteland*, selv om uttalen skal ha vært med *y*. I matrikkelen for 1886 er det tolv bruk under Søfteland, syv av disse heter *Søfteland*, mens det er lagt til som kommentar at *Alm. skr.* ‘alminnelig skrivemåte’ er *Søp-*

18 MS1769 B.7–8 Mappe nr. 2 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse. Inkomne brev, brevkopier m.m. 1892–1893. Brev fra J. Andersen til bestyrelsen 1\01.10.1893. Andersen bruker en talemålsnær skrivemåte, med former som *anver* ‘annen hver’ og *Skjysgotjørelse* ‘skyssgodtgjørelse’.

teland. På samme måte som med formen *Hambre* (se 4.3.2) kan dette være en hyperkorrekt form, eller en uttaleform Rygh ikke har valgt å inkludere. Overgangen *pt > ft* var ellers vanlig i Fana (Skre 1957: 59). De andre brukene under Søfteland har tydelig naturbeskrivende navn som *Eikhaugen*, *Aspelien* og *Bergstøen*, eller navn som enten er naturbeskrivende eller nasjonalromantiske, som *Solhaug* (Lunde 2005). Også Ibsens *Gildet på Solhoug*, som ble gitt ut i 1856, kan ha inspirert navnevalget på dette bruket.

4.3.2 Fane herred

Kalandseid Station

Rygh (1910: 238) knytter navnet til gårdsnavnet *Kaland*, som han er sikker på kommer fra *Kalfaland*, altså ‘kalveland’. Etterleddet *eid* viser til et landområde som ligger mellom vann, i dette tilfellet mellom Kalandsvannet og Oselva. Vi har ikke funnet *Kalandseid* eller *Kalandseide* som etternavn i arkivet, kun som bruks- og stasjonsnavn. Bøndene, og andre som har *Kaland* som etternavn, skriver det enten *Kaland* eller *Kalland*.

Den offisielle skrivemåten i dag er *Kalandseidet*, men idrettslaget, stiftet 1962, heter *Kalandseid*. Vekslingen mellom bestemt og ubestemt form finner vi allerede i 1891, mens Nesttun–Osbanen var under bygging, og vi finner bestemt form i datidens aviser i omtale av endringer i rutetidene på banen.¹⁹ I et svenskpreget brev fra samme tid skrives navnet uten *-t*: «tager emot måling fra Ulven og Kalandsejde», som enten kan være en variant av ubestemt form (et *eide*) eller en uttalemåte av bestemt form. Ut fra vanlig uttale med tonem 1 er kanskje skrivemåten med *-t* mest nærliggende, altså bestemt form. Haslum (2003: 65) diskuterer ellers forskjellen mellom bestemt og ubestemt form på stedsnavn som *Eid* i forbindelse med om hvorvidt navnet er betydningsprimært eller betydningssekundært. I vårt tilfelle må bruken av navnet som navn på jernbanestasjon ses som betydningssekundært.

Navnegården Kaland hadde i 1886 tre bruk som alle het *Kaland*, mens navnegården Fortunet hadde ett bruk som het *Kalandseidet*, og ett som het *Fortunet*. Ut fra det skulle en tro at stasjonen lå på grunnen til Fortu-

19 Se for eksempel *Bergen Aftenblad* og *Bergens Adressecontoirs Efterretninger* onsdag 10. april 1895.

net. Men i matrikkelen for 1907 står Nesttun–Osbanen som eier av bruket *Kaland stationstomt* under gården Kaland, ikke under Fortunet, så det er ikke helt enkelt å forstå hvorfor stasjonen fikk navnet *Kalandseid* og ikke *Kaland*. Ut fra kartet ser det ut til at Kalandseidet ligger midt mellom Kaland og Fortunet, og ikke minst på tørt land mellom mye myr og vann. Så kanskje er det en naturlig forklaring likevel.

Kismul stoppested

Rygh (1910: 239) oppgir uttalen av navnet *Kismul* med palatal i framlyd, altså /çismul/, betydningen ser ut til å være satt sammen av et ord for ‘vik’ og et for ‘nes’, noe som ikke er urimelig siden gården ligger ved Kalandsvannet. *Kismul* er den vanligste skrivemåten av dette navnet i arkivet, og bøndene brukte samme form som etternavn. Men i ett av de mange brevene fra bøndene på Kismul til ledelsen ved jernbaneanlegget, fra 1894, brukes skrivemåten *Kismuld* for gården, selv om bøndene skriver under med *Kismul*: «[...] Kismuld 5te Dec 1894» Undertegnet «Erlandsen, Johannes Kismul, Mons S. Kismul, Ole J Kismul, Peder Monsen Kismul.»²⁰ Brevet dreier seg om at de ønsker å få stoppestedet «sitt» oppgradert til stasjon. At formen *Kismuld* er valgt, kan være en folkelingvistisk hyperkorreksjon, der en har tolket *-mul* som ‘jord’. En slik skrivemåte kan muligens også ha vært brukt av prester og andre øvrighetspersoner, og en tolking av *Kismul* som *grus* + *jord* er ikke urimelig, hvis en legger mer vekt på landskapet enn en navnefaglig tolking, slik folkeetymologien gjør. Rygh mener at oppfatningen at *kis* kan ha sammenheng med ‘grus’ er gal. Navnegården Kismul hadde i 1886 tre bruk, alle tre ble kalt *Kismul*.

Hamre Station

Rygh (1910: 239) oppfører *hamarr* ‘fjellhammer’ som opprinnelig form. Fra 1600- og 1700-tallet fins navnet med innskutt *b*: *Hambre*. Dette kan være en hyperkorrekt form, siden ord med gammelnorsk *mb* som *kemba* ‘kjemme’ hadde bevart *b* i mange vestnorske dialekter – men ikke i fana-målet (Skre 1957: 59). Hamre stasjon ble kalt *Aanæs* i anleggstiden og

20 UBB, MS1769 B.7-8 Mappe nr. 2 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse. Inkomne brev, brevkopier m.m. 1892–1893. I matrikkelen, både for 1886 og for 1907, er gårdbrukerne kun ført opp med patronym som *Johannes Johannesen* og *Peder Monsen*.

fram til oktober 1894. *Hamre* er gårdsnavn, *Aanæs* er navnet på et nes som stikker ut i Fanafjorden, så her ser vi et eksempel på at stoppestedet etter at anleggsperioden er over, blir kalt opp etter gården det ligger på, i stedet for et bestemt sted på gården. En grunn til dette kan være at *Hamre* var bedre kjent, slik at det ble lettere å orientere seg hvis en brukte det navnet i rutetabeller og liknende. I overgangsperioden brukes ofte begge, som i 1894 «ved Aanæs (Hamre)». Navnegården *Hamre* hadde i 1886 ti bruk, der fem het *Indre Hamre* og fire het *Ytre Hamre*. Det siste, som hørte til kirkesangeren, het betegnende nok *Klokketræet*.

Fane Station

En skulle kanskje tro at den stasjonen som bar kommunenavnet, var den største og viktigste, men slik var det ikke. Navnet *Fane* kom ganske sent til denne stasjonen, i planleggingsarbeidet kalles stedet vekselvis *Fanemyr*, *Titlestadmyr* og *Prestegaardsmyr*. Prestegården, som stasjonen ble liggende ved, hørte til Fane kirke. Gården og bøndene rundt prestegården het *Titlestad*, og i et brev fra 1894 ytres et ønske om et stoppested i den «saakaldte Titlestad-Myr»,²¹ der tillegget av ‘såkalt’ kan peke mot at dette myrstykket ved prestegården gikk under flere navn.

Fanemyr er i etymologisk forstand tautologisk (Schmidt 1981: 125), siden norr. *fani* ifølge Rygh (1910: 241) kunne bety ‘sump- og myrlende’.²² Formen *Fana*, som er belagt fra 1308, er dativ entall. Skrivemåten *Fane* ble endret til *Fana* ca. 1925, i tråd med fornorskningen av stedsnavn som pågikk i denne perioden (Særheim & Kruken 2018: 308–310). Fra september 1926 til april 1927 endres *Fane* til *Fana* også i rutetabellen til Osbanen. Navnegården het *Fane Prestegård*, og under den var i 1886 brukene *Prestegården*, som var eid av sognepresten, *Fane*, som var eid av tekstilfabrikken Rosendahl & co på Fanahammeren, og et bruk som het *Fanehammeren*, eid av lensmannen. *Fane* var altså både navn på kommunen og et bruk, men navnegården hadde tillegget *Prestegård*.

21 MS 1769 B.9 Mappe Nr. 3 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse Inkomne brev, brevkopier m.m. 1894.

22 Men Magnus Olsen (Rygh 1910: 241) legger til at kanskje ‘duk’ er en riktigere forklaring, i betydningen ‘slette’.

Stend Station

Fana kommune strakte seg over et stort område helt til grensen til Årstad (innlemmet i Bergen i 1915), og inkluderte også Fyllingsdalen. Herredshuset lå i tettbebyggelsen på Nesttun, men sentrum i det som ofte kalles Fanabygden, var opprinnelig Fanahammeren, som lå ved sjøen. Både Johansen (1993: 21) og Tautra (1996: 92) skriver om hvordan bygdens naturlige sentrum ble flyttet fra sjøen ved Fanahammeren og opp til innlandet på Stend, men der Johansen mener det skjedde fra midten av hundreåret, altså før Osbanen, så skriver Tautra spesifikt at Osbanen var årsaken til skiftet.

Under navnegården Stend var det i 1886 tre bruk. Det ene var hovedgården (godset), eid av Wollert Konow, som også var ordfører i Fane, det andre bruket var landbruksskolen, eid av amtskommunen, og det tredje bruket var eid av lensmannen Ole Sandberg. Alle tre, Konow, lensmannen og bestyreren for landbruksskolen, var blant initiativtakerne til Osbanen. I dette området lå også Fane kirke med prestegård og skole. Det var altså ikke så rart at Stend ble den viktigste stasjonen mellom Nesttun og Os. For eksempel står det i et skriv fra 1896 at «Ved de øvrige Stationer eller rettere sagt Stoppesteder ansættes ingen særskilte Stationsmestere, idet Billetudsalget tænkes udført ved Togconductørene og Godstrafikken om ernødiges ved Banevogterne. Ved Stationen Stend bør dog afsættes til Extrabetjening ved Stationen [...]».²³

Stasjonsnavnet har samme stavemåte i alle dokumenter vedrørende Osbanen, men gårdsnavnet har tidligere hatt andre former. Rygh (1910: 241) skriver «Stend. Udt. *stænn*. [Gamle Folk skal endnu sige *stein*.]», og nevner videre at Fanafjorden kalles *i Steindarfirði* i enkelte eldre kilder. Rygh nevner også at et elvenavn kan ligge bak. Hvorfor navnet har blitt værende i formen *Stend* og ikke blitt fornorsket til *Stein*, kan ha sammenheng med at monoftongert uttale var enerådende før fornorskingen begynte. I dag uttales stedet enten /sten/ eller /stend/.

Raadal Station

Rygh (1910: 244) opplyser at gårdsnavnet var *Raa*, uttalt /ro:/, og at betydningen trolig er «oldn. *rǫ́ f. i den Betydning, som Ordet nu har i Øs-

23 UBB, MS1769 B.3–6 Mappe nr. 1 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse. Inkomne brev, brevkopier m.m. 1885–1891.

terdalen og i Svensk, “Grændseskjel”.» Under navnegården Raa var det i 1886 syv bruk, ett av dem het *Raadalen* og var eid av David Larsen. David Larsen eide også et bruk med navnet *Raa*.

Både *Raa* og *Raadalen* brukes som etternavn, for eksempel skriver Anders Jakobsen Raa i 1891 at en undergang «af enhver vil sees afselut [sic] nødvendig»²⁴ for drift av gården. En annen brevskriver, som senere blir ansatt som banevokter på Raadal station, signerer med Kristian Davidsen. Men han omtales to ganger i arkivet som *Kristian Davidsen Raadalen*. Han som brukte denne formen, brukte også bestemt form *Raadalen* om stedet i et brev fra 1891, der han diskuterte en alternativ strekning mellom «Skjold og Raadalen».²⁵ Vekslingen mellom bestemt og ubestemt form tilsvarer *Kalandseid/Kalandseidet* som nevnt over. I Osbanens rutetabeller ble kun ubestemt form og *aa* brukt, der het det *Raadal* så lenge banen gikk, mens stasjonen i andre kilder, blant annet i *Rutebok for Norge*, ble skrevet *Rådal* fra 1921 (Tautra 1996: 6).

Skjold stoppested

Skjold er et gårdsnavn som ifølge Rygh (1910: 234) har hatt lokal uttale med i-omlyd, med eller uten segmentasjon og svarabhaktivokal: *sjølle*, *sjødle*, *sjøll* – men også *sjoll*. Betydningen kan knyttes til en flate. I matrikkelen fra 1886 er det elleve bruk under Skjold, åtte av dem heter *Skjold*. Det er ingen variasjon i skrivemåten av stasjonsnavnet, verken i Osbanens historie eller i nyere tid.

Nestun Station

Rygh (1910: 234) skriver om opprinnelsen til navnet *Nestun*, at det var en gård som i 1535 hadde navnet *Hielmwssland*. Denne gården ble så delt i to: *Neðratún* og *Øfratún*. Først da en tredje del kalt *Midtun* ble skilt ut, ble de to første *tun*-navnene forandret fra komparativ til superlativ: *Nestun* og *Øvstun*. Skrivemåten med to *t*-er reflekterer trolig et ønske om å vise fram denne superlativformen – og kanskje også at uttalen er med kort *e* (æ). I dag brukes alle de tre *tun*-navnene som stedsnavn. I matrikkelen

24 UBB, MS1769 B.3–6 Mappe nr. 1 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse. Inkomne brev, brevkopier m.m. 1885–1891.

25 MS1769 B.3–6 Mappe nr. 1 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse. Inkomne brev, brevkopier m.m. 1885–1891.

for 1886 er det ført opp femten bruk under Nesttun, ett av dem eid av jernbanen. I 1907 ble gården delt ytterligere opp i tråd med gryende urbanisering, og av de 43 bruksnumrene var da to eid av Statsbanerne og to av Nesttun–Osbanen. Den vanligste skrivemåten i anleggsperioden og den første tiden banen var i drift, var *Nestun*, men også *Næstun*, *Næsthun* og *Nesthun* var mye brukt før *Nesttun* tok helt over.

Tabell 2. Oversikt over navnetype på stasjoner og stoppesteder på Nesttun–Osbanen.

Navn på stasjoner og stoppesteder	Gårdsnavn	Bruksnavn	Endringer i navn eller skrivemåte
Osøren		Bruk under Os Præstegaard	Til Osøyro (etter banen var lagt ned)
Kuven	x		
Ulven	x		
Søfteland	x		
Kalandseid		Bruk under Fortunet	Til Kalandseidet (etter banen var lagt ned)
Kismul	x		
Hamre	x		Fra Aanæs
Fane		Bruk under Fane Præstegaard	Til Fana
Stend	x		
Raadal		Bruk under Ra	Til Rådal
Skjold	x		
Nestun	x		Til Nesttun

De navnene som er tatt med i oversikten, er de som ble opprettet samtidig med banen. I tillegg kom et stoppested kalt *Apelthun* i 1905 og *Solbakken* i 1927. Tre bedrifter fikk også sidespor helt inn til bedriften. Det var Bahus fabrikk (fra Kuven), Ekhaug planteskole og Hetleflåten grustak (begge fra Søfteland).

4.4 Hordaland og Nordland: likheter og ulikheter i navnevalg

Som oversikten til Akselberg (2017: 14–16) viser for Bergensbanen mellom Bergen og Finse, er det også på Nesttun–Osbanen gårdsnavn som ble brukt på både stasjoner og stoppesteder. Arkivet etter banen viser også at bøndene hadde et viktig ord med i laget når det kom til plassering av stasjonene. Vi har så langt ikke funnet metakommentarer som viser om navnevalgene har vært kontroversielle. Den eneste større endringen var fra *Aanæs* til *Hamre*, men heller ikke denne er spesifikt diskutert. Byttet førte til at også dette stoppestedet fikk navn etter gården. De andre små endringene som skjedde i skrivemåten av navnene, har kommet som følge av rettskrivingsendringen i 1917. At 1917-rettskrivingen ikke ble tatt i bruk før ca. 10 år senere, mot slutten av 1920-tallet, kan ha med det å gjøre at brevpapir og rutetabeller ble gjenbrukt, og at ny rettskriving ikke ble sett på som spesielt viktig.

Stasjonene på Nesttun–Osbanen fikk navn etter gården eller bruket der stasjonen var. Dette kan tolkes som et uttrykk for bøndenes opplevelse av eierskap til banen. Ainiola og Olsson (2021) bruker begrepet «places of power», og for de bøndene som fikk stasjon nært gården, var det en markering av både styrke og modernitet. De avgav land og ønsket en stasjon så nær egen gård som mulig, for å korte ned på transportarbeidet. Det var – så vidt vi kan se – bøndene selv som tok valget om at deres gårdsnavn (også brukt som etternavn) skulle få ny funksjon som navn på jernbanestasjoner.

Også navnene på stasjoner og stoppesteder på Ofotbanen er preget av gårdsnavn. Det er likevel et noe mer heterogent navnemateriale siden deler av banen ligger i fjellområder uten gårdsbruk og med tradisjonelt samisk naturbruk. Navnevalget for endestasjonen og byen ble grundig diskutert både lokalt og nasjonalt før man valgte gårdsnavnet *Narvik* over det etablerte *Victoriahavn* og andre nyskapt navn. At det ble nettopp et lokalt gårdsnavn som fikk utvidet sin funksjon til å også betegne byen og endestasjonen for jernbanen, ser vi som en del av det overordnede mønsteret vi har funnet, der navnene på gårdene som avgir jord til jernbanen, får en tilleggsfunksjon som navn på jernbanestasjonene.

5 Navn på lokomotivene

5.1 Nesttun–Osbanens lokomotiv

I tillegg til å undersøke navnet på selve banen, og på stoppene, har vi sett på hva damplokomotivene som ble brukt på de to strekningene ble kalt. Skulle lokomotivene ha navn, måtte noen bestemme hva de skulle hete, og her var der, i motsetning til når stasjonene fikk navn, ingen navn som gav seg selv. I 1893 bestemte anleggsstyret for Nesttun–Osbanen at det skulle bestilles tre lokomotiv som skulle hete *Ulven*, *Bjørnen* og *Stend* (Tautra 1996: 99). I 1894 kom et nytt lokomotiv, som fikk navnet *Os* (Tautra 1996: 102).

Lokomotivnavnet *Ulven* var hentet fra Ulven stasjon som lå tre kilometer fra endestoppet Osøren. Selv om etymologien til stasjonsnavnet som nevnt kan være noe annet, er det homonymt med navnet på et sterkt rovdyr, og det har trolig hatt sitt å si for valget av *Ulven* som lokomotivnavn. Coates (2016: 3) deler i sin omtale av navn på lokomotiv og togvogner i Storbritannia navnene inn i fem grupper: *ny*, *sterk*, *rask*, *mekanisk* og *fremragende*. Under kategorien *sterk* finner han at det er særlig to typer som peker seg ut, nemlig meteorologisk og dyrisk styrke. *Ulven* passer fint inn i denne kategorien.

Som *Ulven* er også *Bjørnen* eksempel på et navn som både er et lokalt stedsnavn og betegner et sterkt dyr. Ikke bare er *Bjørnen* en gård i Os, men fjorden som Os ligger ved, heter *Bjørnafjorden*. Det fantes også et dampskip som gikk i samme området, fra Bergen til Tysse, som het *Bjørnen* (Johansen 1993: 29).

Et tredje, noe mindre rovdyr, er representert blant lokomotivnavnene. Det lokomotivet som anleggsstyret hadde tenkt skulle hete *Stend*, ble levert uten navneskilt. Og uten skilt ble det planlagte navnet ikke brukt, og folk begynte å kalle lokomotivet for *Rotten* (Tautra 1996: 103). Om dette er en slags nedsettende analogi til *Ulven* og *Bjørnen*, vites ikke. Både Tautra og Johansen (1993) gjengir mange spitorde om de små lokomotivene og små vognene, og en vittig munn kan ha valgt *Rotten* for å signalisere at både ulv og bjørn var kraftigere enn dette lille anleggslokomotivet, som ble anskaffet for gruskjøring under anleggsperioden. Hvis vi skal plassere *Rotten* i en av Coates' kategorier, er det kanskje *rask* som er den mest nærliggende.

I 1917 kom et nytt lokomotiv til Osbanen, som på det tidspunkt nærmet seg toppen både når det gjaldt antall passasjerer og mengde gods (Jo-

hansen 1993: 26; Tautra 1996: 74–75). Også dette lokomotivet skulle etter planen hete *Stend*, men denne gangen fikk ikke fabrikken beskjed, slik at også dette lokomotivet ble levert uten navneskilt. Denne gangen ble det ikke noe nytt rovdyr. I stedet ble lokomotivet, som var litt mer forseggjort enn de andre, kalt *Baldwin* etter fabrikanten (Tautra 1006: 106).

Det ble aldri noe lokomotiv som het *Stend*, selv om det hadde vært på sin plass. Som den viktigste stasjonen mellom Nesttun og Os ville *Stend* vært et naturlig navnevalg. At det to ganger var planlagt, men at mangelen på navneskilt førte til folkelige ad hoc-navn på lokomotivene, styrker inntrykket vi har fått fra prosessen bak navngivingen på stasjonene og holdplassene. De ser ut til å ha vært styrt vel så mye nedenfra, fra brukerne, som ovenfra, fra eierne.

5.2 Ofotbanens lokomotiv

De fleste lokomotivene som ble brukt langs Ofotbanen, var eid av LKAB og ble brukt til malmtransporten fra Kiruna til Narvik. Enkelte lokomotiv ble brukt internt i arbeidet på LKAB i Narvik, og enkelte ble brukt i person- og godstransport ellers langs linjen (drevet av NSB og SJ). Det første damplokomotivet som ankom Narvik, var eid av det engelske anlegget og het *Ofoten* (Aas 2001: 42). Denne tradisjonen, der en gjerne ga lokomotivene navn fra togstrekningen de skulle gå langs, er både dokumentert med andre eksempler fra Norge (Bjerke mfl. 1987: 56–57) og fra Storbritannia, USA, Sverige og andre steder (Karlsson 1994; Utterström 1994; Coates 2016). Det engelske selskapet hadde bare behov for dette ene, siden linjen ikke ble ferdigstilt, og lokomotivet forsvant fra byen da selskapet gikk konkurs.

Lokomotivet *Bifrost* ankom Narvik i 1900 og ble først brukt på jernbaneanlegget, deretter av LKAB i Narvik. *Bifrost* er i norrøn mytologi navnet på broen mellom gudenes og menneskenes verden. Tradisjonen med å gi navn fra norrøn mytologi til lokomotiv finner vi, naturlig nok, bare i Skandinavia (Bjerke mfl. 1987: 56–57; Utterström 1994). Også på Sulisbanen ble norrøn mytologi brukt i denne typen nasjonalromantisk navngiving. Da banen startet opp i 1892, ble de to første lokomotivene kalt *Loke* og *Tyr*, så kom *Odin* i 1904. Senere ble navngivingen mer lokal, og i 1914 ble to lokomotiv gitt lokale fjellnavn: *Saulo* og *Sulitelma* (uten *j*) (Bjerke 1983: 89–98).

På Ofotbanen var det likevel en annen navngivingspraksis som dominerte. Et lokomotiv som ble brukt i 1901, het *Nr. 13* (Ytreberg 1953: 270), og dette er representativt for de aller fleste lokomotivene til NSB og LKAB: De fikk bare nummer, ikke navn, men enkelte av de første lokomotivene hadde navn i tillegg til nummeret. For eksempel fikk *Bifrost* tilagt *nr. 5* når det ble overført til LKAB.

I tillegg til *Ofoten* og *Bifrost* har vi funnet navnene *Fredrika, nr. 4-1*, *Nerike, nr. 4-2* og *Harald Eriksson, nr. 7*. Alle disse var damplokomotiv som var eid og brukt av LKAB (Berger & Simonsen 1998). *Fredrika* og *Nerike* er to byer i Sverige og føyer seg dermed inn i mønsteret med å gi lokomotiv navn etter stedsnavn langs jernbanen. Personnavnet *Harald Eriksson* er vi noe usikre på hvem viser til, men dette kan være en del av den svenske tradisjonen med å kalle opp lokomotiv etter personer i Snorres kongesagaer (Utterström 1994: 221). I så fall viser navnet sannsynligvis til Harald Eiriksson Gråfell (konge i Vest-Norge, Trøndelag og Hålogaland ca. år 961–970).

6 Sluttord

I denne artikkelen har vi ønsket å kaste lys over en særlig type navnepraksis i to ulike språksamfunn på slutten av 1800-tallet. De to jernbanestrekningene vi har omtalt, hadde det til felles at de var resultat av private initiativ, begrunnet av muligheten for varetransport. Utover det var mye forskjellig: Det enspråklige språkmiljøet i Fana og Os mot det flerspråklige Ofoten. Fana- og Osbygdenes forankring i jordbruk mot øde fjellområder langs grensen mot Sverige. Også i det tekniske dannet de to jernbaneprosjektene ytterpunkt: et lite tøffetog som fraktet melk og møkk i Hordaland, mot et supersterkt malmtog i Nordland.

Navngivingspraksisen for stasjonene er likevel ikke så forskjellig. Diskusjoner om navngiving er hittil ikke funnet i noen av arkivene, så det er ikke holdepunkt for å si at noen av navnene har vært kontroversielle eller knyttet til tidens språkdebatter. Det ser ut til at mange av stoppestedenes navn ble oppfattet som selvfølgeligheter, fordi stoppesteder og stasjoner ble identifisert med den eller de som drev gården eller bruket stoppet ble lagt på. Men likevel fins det forskjeller. Langs Ofotbanen var stedsnavnene i geografien både norske og samiske, og dette gjenspeiles i navngivingen av stasjonene, særlig i fjellheimen der det er naturnavn som blir valgt til stasjonsnavn. Langs Nesttun–Osbanen fins ingen slik språklig

variasjon i stedsnavnene, og dermed ble det heller ikke variasjon i stasjonsnavnene. Banen gikk gjennom jordbruksområder med lang tradisjon, og med få unntak var ikke navnene preget av dansk påvirkning.

Potensielt kan stasjonsnavn være viktige fordi de kan heve et relativt ukjent navn, for eksempel navnet på et lite område, til et sentralt navn i manges bevissthet. At en da velger navnene som er i bruk på en gård så ofte som mulig, gjenspeiler ønsket om at det som allerede er viktig, skal beholde sin sentrale posisjon. Men når spesielle hensyn, som stasjonens beliggenhet i en utkant som er kjent under annet navn skal ivaretas, kan et annet navn enn gårdsnavn velges.

Navnene på lokomotivene på Nesttun–Osbanen og Ofotbanen ser ut til å følge internasjonale og nasjonale mønster for navngiving av lokomotiv. Langs begge strekningene finner vi lokomotiv som har fått navn etter geografiske steder. I tillegg finner vi lokomotivnavn som føyer seg inn i den nasjonalromantiske tradisjonen med navn fra norrøn mytologi og kongesagaene langs Ofotbanen, mens Osbanens lokomotiv har fått navn som føyer seg inn i sentraleuropeiske trender med navn etter sterke og raske dyr. Her finner vi med andre ord systematiske forskjeller, som kan tyde på at kommersielle eller politiske vurderinger var viktigere på Ofotbanen enn på Nesttun–Osbanen. Her må det skytes inn at materialet er lite, og arkivene gir lite informasjon om navnevalgene, så vi kan ikke si noe mer om årsakene til ulike valg av navn enn å peke på at dette er et tema det kan være interessant å se nærmere på.

Arkiv

Bergen byarkiv. *Arkivet etter bilruta Os-Bergen A 3815*

Bergen byarkiv. *Fana formannskaps protokoller A 501*

Nasjonalbibliotekets avisarkiv.

Universitetsbiblioteket i Bergen. *Nesttun–Osbanens arkiv*. Følgende arkivenheter er gjennomgått:

MS 1769 A Nesttun–Osbanens arkiv. Styreprotokoll 1894-1935

MS1769 B.3-6 Mappe nr. 1 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse.

Inkomne brev, brevkopier m.m. 1885–1891.

MS1769 B.7-8 Mappe nr. 2 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse.

Inkomne brev, brevkopier m.m. 1892–1893.

MS 1769 B.9 Mappe Nr. 3 Nesttun–Osbanens arkiv. Korrespondanse

Inkomne brev, brevkopier m. m. 1894.

Riksarkivet. *Arkivet etter Ofotenbanen, 1883–1905*. Følgende arkivenheter er gjennomgått:

L0027 - Ofoten-Luleåbanen RA/S-1195/1/E/Ea/L0027

L0028 - Ofoten-Luleåbanen RA/S-1195/1/E/Ea/L0028

L0029 - Ofoten-Luleåbanen RA/S-1195/1/E/Ea/L0029

L0030 - Ofoten-Luleåbanen RA/S-1195/1/E/Ea/L0030

L0284 - Ofotbanen. Erstatningssak W. Spear. Saken avgjort ved h.r.dom av 20.9.1919. Ervervelse av det gamle Ofotbaneanlegg RA/S-1195/4/Ee/L0284

L0285 - Ofotbanen. LKABs anlegg i Narvik RA/S-1195/4/Ee/L0285

L0286 - Ofotbanen. LKABs anlegg i Narvik. Malmforekomster. Tegninger m.m. RA/S-1195/4/Ee/L0286

L0287 - RA/S-1195/4/Ee/L0287

Litteratur

Ainiala, Terhi. 2016. Names in society. I *The Oxford Handbook of Names and Naming*, red. av Carole Hough, 372–381. Oxford: Oxford University Press.

Ainiala, Terhi & Pia Olsson. 2021. Places of power: Naming of affective places. *Nordisk tidskrift för socioonomastik* 1: 9–32.

Akselberg, Gunnstein. 2010. Sosioonomastikk – framlegg til avgrensing. I *Namn – en spegel av samhället förr och nu*, red. av Staffan Nyström, 15–35. Stockholm: Norstedt.

Akselberg, Gunnstein. 2017. Toponymgjenbruk knytt til moderne samferdsle gjennom gammalt kulturlandskap. Om stasjons- og haldeplassnamn langs Vossebanen og Bergensbanen frå Bergen til Finse. I *Namn som kjelder*, red. av Tom Schmidt & Inge Særheim, 9–20. NORNA-rapporter 96. Uppsala: NORNA-förlaget.

Bergen kommune. 2022. Oppstart av namnesak – Endring av namn på bybanehaldeplassar. <https://www.bergen.kommune.no/politikk/politiskeutvalg/900102/mote/4188326/sak/239295>, lest 06.12.2022.

Berger, Harald & Leif Simonsen. 1998. *Lokomotivene på Ofotbanen*. HIN-rapport nr. 7. Narvik: Høgskolen i Narvik.

Bjerke, Thor. 1983. *Sulitjelmabanen*. Lillehammer: Norsk jernbaneklubb.

Bjerke, Thor, Trond B. Hansen, Erik W. Johansson & Svein E. Sando. 1987. *Damplokomotiver i Norge*. Lillehammer: Norsk jernbaneklubb.

- Bergsland, Knut. 1994. Samisk forklaring av norske stedsnavn. *Namn og nemne* 11: 7–10.
- Coates, Richard. 2016. Railway Locomotive Names and Train Names. I *The Oxford Handbook of Names and Naming*, red. av Carole Hough, 645–654. Oxford: Oxford University Press.
- Haslum, Vidar. 2003. *Artikkelløse stedsnavn i norsk talespråk. En studie i onomastikk og dialektologi*. Dr. art.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- Hellem, Rolf. 1997. William Spear (1848–1933). *Ofoten museum, Årbok 1997 – fra Ofotbanens historie*, 26–37. Narvik: Ofoten museum.
- Hopland, Sindre. 2018. Vil kjøre med nytt navn. E24 31.10. Sist lest 26.06.2023. <https://e24.no/naeringsliv/i/dO7a7z/vil-kjoere-med-nytt-navn>
- Hugaas, Kjell Sture. 2019. *Gamle navn i Sjønstådalens langs Sulisbanen*. Særtrykk av artikkel i Fauskeboka 2018. Fauske: Fauske Slektshistorielag.
- Jernbanedirektoratet. 2018. *Nasjonale rutedata. Rammer og informasjonselementer*. Hentet fra: <https://www.jernbanedirektoratet.no/globalassets/documenter/handboker/handbok-n801-v2.pdf>
- Johansen, Karl Egil. 1993. *Fana bygdebok 3 Fanabu og bymann 1870–1972*. Bergen: Bygdeboknemda for Fana.
- Johannessen, Ole-Jørgen & Anita Schybergson. 2020. Personnamn som fartygsnamn i Norden 1833–1843. *Studia anthroponymica Scandinavica* 35: 97–140.
- Jones, Malcolm. 2016. Ship names. I *The Oxford Handbook of Names and Naming*, red. av Carole Hough, 655–660. Oxford: Oxford University Press.
- Karlsson, Hugo. 1994. Namn på ånglokomotiv. I *Övriga namn*, red. av Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson & Bo Ralph, 203–15. NORNA-rapporter 56. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Lehtonen, Johanna, Kaija Mallat & Sami Suviranta. 2014. Naming Metro Stations in Helsinki and Espoo, Finland. I *Names and their environment. ICOS vol. 2. Toponomastics II*, red. av Carole Hough & Daria Izdebska, 16–21. Glasgow: University of Glasgow.
- Lunde, Astrid. 2005. *Solglytt og Blidensol. Nasjonalromantiske villanavn i Rogaland 1906–1950*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.

- Löfvendahl, Eberhard. 1998. *Post- och järnvägsstationers namn i Göta-land 1860–1940. Namngivning i spänningsfältet mellan allmänna och enskilde intressen*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Uppsala.
- Löfvendahl, Eberhard. 2003. Namn på stationer och mötesplatser vid Malmbanan. Namngivning med politiska förtecken. *Namn och bygd* 91: 67–99.
- Myrvang, Finn. 1990. Namnet Narvik. *Håloygminne* 1990(3): 227–228.
- Norges matrikkel. 1886. Fortegnelse over matrikulerede Eiendomme og deres Skyld. Affattet i Henhold til Kgl. Resolution af 29de Mai og 6te December 1886. Kristiania: Oscar Andersens Bogtrykkeri. [Nordlands amt og Søndre Bergenhus Amt]
- Norges matrikel. 1907. Matrikulerede eiendomme og deres skyld den 1 juli 1906. Utg. av Finans- og Tolddepartementet. Kristiania: Stenersen. [Nordlands amt og Søndre Bergenhus Amt]
- Pedersen, Aud-Kirsti. 2015. Norske stadnamn i fleirspråklege område. I *Namn i det fleirspråklege Noreg*, red. av Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen, 11–43. Oslo: Novus.
- Puzey, Guy. 2016a. Linguistic landscapes. I *The Oxford Handbook of Names and Naming*, red. av Carole Hough, 395–411. Oxford: Oxford University Press.
- Puzey, Guy. 2016b. Aircraft names. I *The Oxford Handbook of Names and Naming*, red. av Carole Hough, 605–614. Oxford: Oxford University Press.
- Rygh, Oluf. 1900. *Norske Gaardnavne 3. Hedemarkens amt*. Kristiania: Fabritius.
- Rygh, Oluf. 1905. *Norske Gaardnavne 16. Nordlands amt*. Utg. av Karl Rygh. Kristiania: Fabritius.
- Rygh, Oluf. 1910. *Norske Gaardnavne 11. Søndre Bergenhus Amt*. Utg. av Magnus Olsen. Kristiania: Fabritius.
- Røli, Olav & Arne Colliander. 2010. Vil ha nytt navn på bybanestopp. *Bergens Tidende* 19.10.2010 <https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/zMLj9/vil-ha-nytt-navn-paa-bybane-stopp> Lest 06.12.2022.
- Sandnes, Jørn & Ola Stemshaug (red.). 1976. *Norsk stadnamnleksikon*. Oslo: Samlaget.
- Schmidt, Tom. 1981. *Fagordliste for norsk namnegransking*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for namnegransking.

- Skre, Ivar. 1957. *Fana-målet. Ljodlæra med stutt omrit av formlæra*. Bergen: J. D. Beyer.
- Stortingsproposisjon nr. 42, 1898. *Ang. Anlæg for Statens Regning af en normalsporet Jernbane fra Narvikbugten (Viktoriahavn) i Ofoten til Rigsgrænsen*. Kristiania: Stortinget.
- Stortingsproposisjon nr. 46, 1898. *Angaaende generel Plan for Stations- og Havneanlæg ved Ofotbanens Endepunkter i Narvik m. v.* Kristiania: Stortinget.
- Stortingsproposisjon nr. 96, 1899. *Angaaende plan og overslag for det besluttede jernbaneanlæg fra Narvik til Rigsgrænsen*. Kristiania: Stortinget.
- Syrljåla, Väinö. 2021. Hållplatsnamn och svenskan i de lingvistiska landskapen i Tusby och på webben. I *Navn på minoritetsspråk i muntlige og skriftlige sammenhenger*, red. av Kaisa Rautio Helander, Aud-Kirsti Pedersen & Mikkel Rasmus Logje, 193–210. NORNA-rapporter 99. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla/NORNA-förlaget.
- Særheim, Inge & Kristoffer Kruken. 2018. Namn. I *Norsk språkhistorie II: Praksis*, red. av Brit Mæhlum, 257–363. Oslo: Novus.
- Tautra, Per Ivar. 1996. *Fremskrittet som åpnet bygdene. Nesttun-Osbanen – en attraksjon som ble borte*. Oslo: Norsk Jernbaneklubb.
- Utterström, Gudrun. 1994. Trollhättan, Roxen ... Om namn på svenska lok. I *Övriga namn*, red. av Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson & Bo Ralph, 217–228. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Ytreberg, Nils A. 1953. *Narviks historie, bind 1. Ofoten i eldre tid. Narvik inntil 1914*. Narvik: Narvik kommune.
- Aas, Steinar. 2001. *Narviks historie, bind 1, 1902–1950. Byen, banen og bolaget*. Fagernes: Stiftelsen Narviks Historieverk.

Bokmeldingar

Kåre Hoel: *Bustadnavn i Østfold. 20. Rakkestad*. Utgitt av Tom Schmidt. Oslo: Novus, 2021. 679 sider.

Med utgjevinga av band 20 om Rakkestad kommune er eit storverk i norsk namnegransking ført til endes.¹ Ved eit slikt høve er det naturleg å sjå attover på prosjektet *Bustadnavn i Østfold (BØ)* som heilskap før eg går inn på det siste bandet. Eg har difor sett litt også på nokre av dei tidlegare utgåvene; fleire av desse har også vore melde i *Namn og nemne* (det første av Jarle Bondevik i NN 14, 1997).

I kvart band er det trykt ei innleiing, som nok er utvida litt gjennom åra, men som i hovudsak inneheld dei same opplysningane i herverande band 20 som i band 1, Hobøl, frå 1994. Der blir historia til prosjektet og utgjevsplanen gjort greie for, og han har vore den same heile tida. Mange lesarar av *Namn og nemne* kjenner nok til dette, men me skal ta med hovudtrekka (etter BØ20, s. 9 ff.; jf. Bakken 1991):

I 1950 vart Kåre Hoel tilsett på eit prosjekt ved Norsk stadnamnarkiv som tok sikte på å revidere *Norske Gaardnavne* (NG). Hoel gjennomførte dei første åra feltarbeid med innsamling av namn og uttaleopplysningar, før han arbeidde med manuskriptet fram til ca. 1980, i tillegg til, må me rekne med, andre oppgåver ved stadnamnarkivet. Kåre Hoel døydde i 1989 og etterlét seg «et håndskrevet manus på 7789 A5-sider». Dette var på ingen måte prenteferdig, men ved det som den gongen heitte Avdeling for namnegransking, vart det gjort noko arbeid med å førebu manuset for

1 Denne meldinga vart bestilt av den førre redaksjonen, men måtte på grunn av tema-nummeret i 2022 vente til denne årgangen. I mellomtida har Vidar Haslum (*Nytt om namn* 71/72 [2021]: 44–47) og Inge Særheim (*Namn och bygd* 110 [2022]: 49–59) meldt bandet. Eg konsentrerer meg derfor her om prosjektet som heilskap og overordna grep i utgåva.

prenting. Dette innebar diskusjon om kor mykje som skulle reviderast av det handskrivne manuset, opplegg for utgjevinga, og den manuelle innstillinga. Kristin Bakken (1991) var delvis engasjert i dette arbeidet og har gjort greie for korleis avdelinga i lag kom fram til ein plan for utgjevingane.

I 1994 kom det første bandet, om Hobøl kommune, utgjeve av Tom Schmidt. Dette var den siste kommunen Hoel sjølv arbeidde med, så ein rekna med at dette likna mest på korleis han såg føre seg eit ferdig arbeid. Deretter gjekk det slag i slag med nesten årvisse utgjevingar. Tom Schmidt og Margit Harsson gav ut annakvart band; Harsson gav seg med band 12, og Schmidt gav ut dei åtte siste banda. Harsson døydde i 2021, og om ho ikkje fekk sett siste bandet, var det i alle fall klart at verket vart fullført.

Hoel bruka lang tid på å utarbeide manuset – eller kanskje rettare *utkastet* – men tidleg på 1990-talet vart det lagt ein klår plan for utgjevinga, slik at alle banda er sauma over same leist. Det har tvillaust gjort verket meir einskapleg og prosessen raskare enn han elles ville vore. Men det er viktig å gjera klart at det er med stor audmykt Schmidt og Harsson har kalla seg «utgjevarar». I tillegg til å kontrollere ymse opplysningar og supplere særleg med fleire eldre skriftformer, har dei vore ansvarlege for å oppdatere framstillinga med nyare resultat og sjølve bidrege sterkt til forklaringa av mange namn. Dette er markert typografisk, men ganske stilt, med vertikale skiljestrekar || som innramming av nye merknader. Desse er til dels omfattande, og det har nok vore ein tendens til at dei har auka etter kvart som utgjevinga gjekk framover.

Eg har gjort ei rask undersøking der eg dividerte sidetalet i kvart band med talet på gardsnummer i heradet. Medan band 1 (Hobøl) var på 2,08 sider per gardsnummer, har dei fleste banda frå og med nr. 5 (Rygge og Moss) hatt over 3 sider per gardsnummer. Band 13 Hvaler skil seg ut med heile 5,98 sider, medan band 20 med 2,73 er relativt kortfatta etter denne utrekninga, men likevel eit tjukt band sidan Rakkestad har flest gardsnummer av alle dei gamle Østfold-herada. Denne overflatiske utrekninga har nok fleire feilkjelder, men tyder likevel på at kommentarane har est ut noko gjennom utgjevingshistoria. Eitt band har kome i to utgåver, nemleg band 2 *Skiptveit (Skjetve)*, der utgjevar Harsson i føreordet til andreutgåva kommenterer at sidetalet er noko auka for å «bli mer i samsvar med seinere utgivelser» (11 band hadde kome ut da dette vart skrive).

I ei melding av BØ1 skreiv Jarle Bondevik (1997: 123): «Ein nær sagt skakande tanke er den at dette er revisjonen av eitt av dei atten fylkesbanda i *NG*, med omsyn til alt det arbeidet som står att.» Gjennom å jamføre omfanget av *NG* og *BØ* har eg prøvd å estimere kor stort eit tilsvarende verk for heile landet måtte bli; eg har rekna på to måtar (gardsnummer og oppslag i *NG*, der fleire gardsnummer med same namn er slegne saman) og kom til omtrent same resultat: Med eit gjennomsnittsbånd på 400 sider ville eit fullstendig *Bustadnamn i Noreg* etter mal av *BØ* vorte på 350–360 band. Og det kan jo forklare kvifor me ikkje har fått den fullstendige revisjonen av *NG* som var planen, og som framleis er ønskjeleg. Men eit slikt arbeid måtte leggjast opp noko meir smålåte for å vera gjennomførbart.

Band 20: Rakkestad

Som dei føregåande banda inneheld dette ein innleiingsbolc som gjer greie for prosjektet. Deretter følgjer hovudbolken, ein gjennomgang av bustadnamna ordna etter gards- og bruksnummer, inndelt i 1) dei tre sokna i Rakkestad (naturleg nok mest omfangsrikt), 2) forsvunne namn og 3) bygde- og grendenamn.

Kvar oppføring inneheld uttaleopplysingar (frå *NG* og seinare) og gamle skriftformer, inkludert mange frå kyrkjebøker og eldre kart og matriklar. Deretter følgjer teksten frå *NG* i petit før kommentarane til Kåre Hoel og utgjevarane. Somme gonger følgjer desse etter kvarandre, med Hoels tekst først og så ein merknad mellom [strekar], andre gonger vekslar dei med merknad frå utgjevarane både før og etter tekst frå Hoel (jf. s. 17 f.). Under til dømes *Skrukka* (s. 62) har redaktøren skote inn eit sannsynleg opphav først, så følgjer utgreiinga hans Kåre Hoel, før redaktøren kjem tilbake og forklarar den først gjevne tolkinga. Trass i denne komposittkarakteren er kommentarane utforma slik at dei tekstleg heng saman, i tillegg til at alle banda – og namna – følgjer same mal, slik at lesaren fort blir van med det. Ein god del artiklar er også skrivne heilt ut av utgjevaren. Det gjeld dels yngre plassnamn, som Hoel kanskje ikkje har brydd seg om å omtala nærare, men også nokre artiklar om andre namn er heilt omskrivne, der utgjevaren viser til kva Hoel skreiv, men har ei anna tolking (sjå t.d. *Hen* s. 201–203).

Det er naturleg nok ikkje rom her for å gå inn på detaljar i namnetolkingane. Det er heller ikkje mykje eg har å leggje til, sjølv ein naturlegvis

kan vekte ulike faktorar ulikt i vurderinga av namna. Gjennomgåande er diskusjonen grundig, ulike alternativ blir nemnde, og konklusjonane er forsiktige. Eit døme på den grundige diskusjonen er at gode og relevante jamføringar med naboane lenger aust er tekne med, til dømes s. 69 om *Moselogga*, der svenske nabodialektar har mange døme på *lagg* om ‘myrkant’ eller liknande; tilsvarande *Sankerud* s. 75 f. til svensk *sank* ‘fuktig’ om myrlende. Ei uassimilert form som *krimp* (i eit forsvunne namn, s. 500; jf. norr. *krepp-* i t.d. *kreppa* f. ‘klemme, innsnevring’) viser også samband med austnordiske dialektar.

Ein kan leggje merke til at Hoel og Schmidt forklarar ein del namn på *-en* av hokjønnsord som gamle dativformer, t.d. *Lien* < **i hliðinni*, s. 46 f., og *Støten* < **i Steytunni*, s. 410 f. (jf. diskusjon s. 394). I nokre tilfelle finst det gamle skriftformer som provar dette, medan det synest usikkert å tolke skriftformer frå 1500-talet som reelle talemålsformer (*pace* s. 46). I andre tilfelle kan den alternative forklaringa med påverknad frå (den danske) skriftforma tenkjast, og det verkar noko kategorisk å hevde at «skriftformer [har] hatt forsvinnende liten innflytelse på uttalen av gårdsnavn» (s. 47).

Eit gjennomgåande trekk er at det kanskje blir litt *for* grundig. Eg skal gje eit par døme: *Elvestad* (s. 39) er tydeleg eit nytt bustadnamn. Da er det kanskje ikkje relevant å nemne at det andre stader i Østfold finst gamle, likelydande namn der føreleddet er forklart som eit mannsnamn norr. **Elfarr* (kjent frå svensk og dansk) – særleg når eg ikkje er overtydd om at denne tolkinga er heilt sikker. Eit liknande døme er *Bjørkehytta* (s. 55), der Hoels diskusjon – og avvising – av eit elvenamn *Bjarka* eller kollektivet *Birki* neppe er naudsynt. Under *Rustadødgården* (s. 82) får me ein diskusjon om appellativet *ø(y)degard*, frå bandet om Trøgstad, men der konklusjonen blir at dette ikkje har noko med dette namnet å gjera. Eit relativt uproblematisk namn som *Djupedal* (s. 94 f.) får $\frac{2}{3}$ side, blant anna med mange eldre skrivemåtar.

Det er nemleg lagt mykje arbeid i å finne eldre skrivemåtar, og utgjevaren har lagt til mange slike frå kyrkjebøker og matriklar – det er nemnt i den annoterte kjeldelista (kap. 6) at Tom Schmidt har ekserpert 10 271 namn frå kyrkjebøkene for Rakkestad (s. 594). *Klepper* (s. 54) gjev oss ei halv side sitat frå dansketidskjelder, utan at dei på noko vis påverkar konklusjonen. Dette er grunngeve (s. 15) med at slike former «har hatt mye å si for dagens skriftform» og for slektsnamn. For den som vil studere

den skriftlege namnetradinga, ligg det her føre eit rikt materiale. Saman med enkelte opplysingar om areal i dag og personar som er funne i kjelde-materialet, grensar arbeidet tidvis til gardshistorier som me kjenner frå gode bygdebøker. I mange tilfelle går kommentaren ut over målet (s. 17) om å gje ei «språklig forklaring av navnet» og «forklare bakgrunnen for navngivningen».

I kap. 2 om forsvunne namn har utgjevaren levert det meste av stoffet, særleg om namn i yngre kjelder. Det gjeld da i stor grad namn som er funne i kyrkjebøkene, men ikkje har late seg identifisere eller finne att. Eit namn som *Kjølen* er identifisert som ein gard i nabosoknet Berg (no del av Halden kommune), og i så fall er det vel ikkje «forsvunne»? Hovuddelen endar med gamle bygdenamn. Mange inneheld inndelings-nemnet *-fjerding*, i tillegg til det mykje omdiskuterte *Skaun* (som finst fleire stader) og eit interessant namn som *Skantebygda*; det blir i jamføring med svenske namn sett til ei tyding «tørr, skrinn, mager» og er «trolig et nedsettende navn om den avsidesliggende skogsbygda» (s. 529).

Del II av boka byrjar med eit kapittel om «topografiske ord», ei liste over «ord som beskriver et landskap eller en bebyggelse» (s. 533). I praksis vil dette seie det same som har vore kalla *grunnord*. Eg veit eigentleg ikkje om det er så mykje vunne i å kalle det *topografiske ord* når det uansett er akkurat det same meiningsinnhaldet. For denne lesaren er det litt overraskande å kalle ord som *ark* ('utbygg; kvist'), *barhytte*, *verksted* (og mange andre hustypar) mfl. «topografiske». Kapittelet inkluderer tal på kor ofte dei ulike orda finst og kva slags samansettingar dei inngår i. For enkeltstående ord er jo dette fort gjort, medan vanlege etterledd som *bråte*, *by*, *stad* og *torp* er grundigare handsama. Eit teikn på kor gjennomført den opphavlege utgjevingsplanen for verket er, er at delar av teksten er identisk frå BØ1 (1994), til dømes under **vin*. Dette kapittelet representerer meir overordna analysar, men det er stort rom for vidare forskning som kan ause av materialet som er lagt fram i BØ.

Deretter følgjer ein oppslagsdel med litteraturliste (kap. 5) og eit oversyn over trykte og utrykte kjelder (kap. 6). Eit verk som *Aslak Bolts jorddebok* opptrer i båe desse kapitla, men det er fint at kap. 6 har noko annotasjon, særleg om dei utrykte kjeldene (i stor grad tilgjengelege som foto i Digitalarkivet). Kap. 7 og 8 er lister over avstytingar, medan kap. 9 gjev eit oversyn over lydskrifta. Fornuftig nok har utgjevaren halde seg til Nor-

vegia, som er bruka i eldre kjelder som NG og var det sjølvsagde valet for Kåre Hoel da han byrja feltarbeidet sitt. Til slutt følger så register over 1) stadnamn i Rakkestad, 2) stadnamn utanfor Rakkestad, 3) ord og 4) person- og tilnamn. Dei to siste registera gjeld vel ord/namn som inngår i stadnamn, men i så fall er til dømes det hypotetiske **Elfarr* nemnd ovanfor ikkje med. Innlagt i boka er også eit stort utbrettbart kart over Rakkestad. Eg har ikkje lese alle 679 sidene like grundig, men mange nok til å konstatere at korrekturlesinga har vore god. Ein og annan trykkfeil har eg funne, men oppsiktsvekkjande få med tanke på den språkleg og prenteteknisk kompliserte materien.

Med dette er altså eit storverk ført til endes. Østfold fylke (som det atter heiter frå 2024) har fått ein dokumentasjon av bustadnamna som inkje anna norsk fylke. Tom Schmidt har stått løpet ut og fullført det Kåre Hoel byrja, og lagt til mykje for eiga rekning. Samstundes må ein vel kunne seie at dei dimensjonane arbeidet fekk, samstundes har gjort at den påtenkte revisjonen av *Norske Gaardnavne* framleis ligg i ei uviss framtid. Ein slik revisjon er meir påkravd no enn han var i 1950, men kan ikkje saumast over lesten til BØ; det blir for omfattande. Men når den vektigaste innvendinga til meldaren er at arbeidet er for grundig, kan utgjevarer vera stolt av den innsatsen som er lagt ned.

Referansar

- Bakken, Kristin. 1991. Norske bustadnavn – Østfold fylke. I Botolv Helleland & Anne Svanevik (red.), *Den 6. nasjonale konferansen i namnegransking*, s. 27–39. Avdeling for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Bondevik, Jarle. 1997. [Melding av BØ 1: *Hobøl*.] *Namn og nemne* 14: 120–123.

Ivar Berg

Novus forlag · eISSN 2703-7371

Eivind Weyhe: *Vatnanøvn í Føroyum*. Tórshavn: Fróðskapur / Faroe University Press, 2021. 201 sider (ill.).

Eivind Weyhe gav i 2020 ut boka *Fjallanøvn í Føroyum*, og i 2021 kom han med ei ny i same sjangeren: *Vatnanøvn í Føroyum*. Kjem han med fleire slike bøker om andre namnetypar, blir dei samla til eit flott og nyttig færøysk stadnamnleksikon. Dette lovar godt. Eit slikt verk skulle vere av stor nytte for norske stadnamnfolk òg, for vi kan sjå store likskapar med det norske namnelandskapet. Men det er òg ein del særpreg, ikkje minst pga. naturen og ei relativt kort busetnadshistorie.

Weyhe er emeritus ved Fróðskaparsetur Føroya, dvs. Universitetet på Føroyane, og han har lang fartstid i spesielt språkhistorie, dialektologi og stadnamn. Han har eit vidt kunnskapsfelt elles òg, noko som han drar nytte av i arbeida sine.

På baksida av bokpermen er det sagt at målet for denne boka er å gi eit så fullstendig oversyn som muleg over vatn med namn i heile landet. Når eg nedafor skal omtale boka og innhaldet, kan det vere nyttig og ikkje minst tilfredsstillande for lesaren å følge litt med i landskapet, som ikkje alle av oss er så godt kjent med. Bruk da *kort.føroyakort.fo*. I boka er namna heimfesta til bygde- og bykommunar.

Bakgrunnsstoff

Innleiinga på 24 sider er ein gjennomgang av eldre kjeldemateriale om vassnamna, av strukturen i namna og ein sjenerell omtale av alderen på namna.

Eldste kjelda om eit vassnamn er «Skipan um tingfaratoll» frå 1350–1400 (Jakobsen 1907), der eit vatn i Vágur er kalla *Vatn*, som forfattaren meiner opplagt må vere det som i seinare tid er *Seyrvágsvatn/Sørvágsvatn* (nemnt først på 1700-talet, men blir òg kalla *Leitisvatn*). På 1700- og 1800-talet kjem nokre oppskrifter og kart med namn på vatn, og mykje meir blir det på 1900-talet.

Hos Weyhe går det fram at det er ein del arbeid å bestemme kva dei gamle namna viser til i landskapet no. Ein får inntrykk av at vassnamna har vore lite stabile gjennom tida, for det er ofte andre namn på same vatna i dag. Fleire gonger i namnegjennomgangen vidare i boka går det òg fram at same vatnet kan gå under fleire namn. S. 136 fortel Weyhe under oppslaget *Tjørnin á Brekkuni* at dette vatnet kan òg bli omtalt med

ni andre namn. Det er rekorden. Denne variasjonen kunne vore eit interessant perspektiv på namnekulturen, for det kan truleg skifte noko frå type til type av namneobjekt kor faste og etablerte namn er.

Namnstrukturen

Strukturen i færøyske vassnamn viser at dei aller fleste er samansett med eitt av desse etterledda: *-vatn*, *-tjørn*, *-depil*, *-hylur*, *-brunnur* og *-dammur*. Her er altså ingen *-sjógvur* eller *-fjørður*. Mest frekvent er *-vatn* og *-tjørn*, og det siste gjeld oftast vatn som ikkje har utløp, gjerne slike som ligg i våtlende. Pollar er det ikkje mange av; men den eine er *Pollurin* i Saksun, der den gamle hamna er attstengt (pga. ein sandbanke som har bygd seg opp), men floda når opp i *Pollurin*. Slike avskjerma pollar som sjøen flør opp i, er omtalt med appellativet *fjørühylur* på færøysk. Éin slik ‘høl’ har etterleddet *-dammur* (*Grøniddammur*).

Utmerkingsleddet kan som på norsk delast på mange kategoriar. Men særmerkt for færøysk er at det kan ha det utmerkande adjektivet som sjølvstendig ord bak substantivet, f.eks. *Vatnið Mikla* og *Lómtjørn Ovara*. Adjektiv i komparativ som viser relativ posisjon, kan òg stå framfor som eige ord: *Fremra Mjáavatn*.

Vanlegaste førsteleddet i vassnamna er *Tjørn* og *Tjarnir* i ubestemt og bestemt form; dei utgjer 165 i talet. Av dei har 157 forma *Tjørn(in)/Tjarnir(nar)* + preposisjonsledd der styringa er eit anna stadnamn for kvar tjørna/tjørnene ligg, f.eks. *Tjarnir millum Ryggja*. Her reknar Weyhe det heile som eit stadnamn og ser på preposisjonsfrasen som eit etterstilt utmerkingsledd i namnet. Denne namnstrukturen kallar Weyhe preposisjonsnamn. Slike finn vi 24 tilfelle av med *Vatnið/Vøtnini* òg. Her tøyser Weyhe stadnamnbegrepet lenger enn det vi er vant til når det gjeld norske stadnamn, for ein preposisjonsfrase kan stå som geografisk presisering i kva som helst nominal. Vi ville vel ikkje rekne *tjørna* som proprium, men som appellativ. Men Weyhe viser til at mange av desse namna kan ha parallell form i ei samansetning, altså at *Tjørnin á Fagradal* òg kan kallast *Fagradalstjørnin*. Det siste er uproblematisk å rekne som stadnamn/proprium. Men vi ville nok ha skrive denne parallellen som ‘tjørna i Fagerdalen’ – med ‘tjørna’ som appellativ – og ‘Fagerdalstjørna’ – som proprium. Vi får notere oss at det her er to ulike måtar å analysere på. Weyhe fortel at kartmakarane på 1890-talet ofte «kartografiserte» namn med preposi-

sjonsleidd til samansetningar. Men slike parallelle samansetningar er ikkje alltid brukande for preposisjonsnamna.

Når det gjeld likskapar med norsk namnebruk, kan ein legge merke til den sterke færøyske tendensen til å sette retningsadverb rett framfor preposisjonen som styrer eit namn, som i *uppi á* eller *norður á* i staden for berre *á*. I preposisjonsnamn legg ein godt merke til dette, jf. *Tjarnirnar uppi á Klivi* og *Tjørnin frammi á Fløtuni*. Vi kjenner det òg godt frå norske dialektar, der somme namn ikkje kan ha berre ein naken preposisjon framfor seg.

Adverb/adjektiv/preposisjonar fortel ikkje berre om retninga fram til eit objekt, men òg om relasjonen til andre objekt. Slike finn ein som utmerkingsleidd i både *Handaravatn* og *Handara Hamravatn*. Når komparativen *handara* betyr ‘bortafor, på hi sida’, er det i første tilfellet tale om eit vatn bortafor eit ikkje-spesifisert vatn, mens det i hitt tilfellet gjeld eit vatn bortafor det spesifiserte *Hamravatn*. Færøysk skil òg nøyte mellom komparativ og superlativ i slike tilfelle, for det siste blir brukt når relasjonen gjeld fleire enn to. Dermed er *Handastavatn* det vatnet som ligg lengst vekk, altså enda lenger vekk enn både *Vatnið við Rættina Nýggju* og det allereie nemnte *Handaravatn*. Den motsette retninga er uttrykt med *Heimara* og *Heimasta*.

Samansette stadnamn i færøysk er oftast i ubestemt form, f.eks. *Kirkjuvatn*, mens usamansette er i bestemt form: *Vatnið*, men i ubestemt viss det står etter preposisjon som i f.eks. *Tjarnirnar*, men *Úti við Tjarnir*. Her finst likevel ein del unntak begge vegar.

Leksikondelen

Stordelen av boka (s. 31–190) gir oss rundt 450 namneartiklar i alfabetisk rekkefølge. Det er ingen store fjellvidder på Færøyane, så vatna er ikkje så mange og store som vi er vant til. Når denne boka likevel inneheld så mange namn, er det fordi svært mange tjørner er tatt med, og dessutan tar forfattern med gamle namn som ikkje er i bruk lenger, namn på tjørner som er tørrlagt, ja òg namn som ein ikkje har kunna heimfeste sikkert. Leksikondelen har derfor fleire oppslag enn det er vatn og tjørner i alt.

Som det skal vere i eit leksikon, er oppbygginga av artiklane systematisk; derfor er boka godt eigna til å slå opp i. Aller først i kvar artikkel kjem Weyhe med realopplysningar. Her blir det orientert om uttale viss den ikkje er sjølvsagt ut frå skriftforma, om eldre namneformer og eldre

skrivemåtar, der slike finst. Så kjem ei geografisk beskriving, særleg med omtale av elvar som går inn og ut. Slikt kan stundom gjere namnet forståeleg ut frå natur og namneforrådet i nærområdet. Interessant å observere er det at ikkje fåe vatn har inga elv ut; eitt vatn, nemleg *Tjørnin undir Slættaliðsendanum*, har elv verken inn eller ut. Dessutan blir det opplyst om ev. folkelege omtalar av namnet, av historia og av staden, og ein del segntradisjon blir nemnt.

Høgd over havet er systematisk opplyst, men ingenstad er det fortalt presist om flatevidda på vatnet. Om *Fjallavatn* er det sagt at det er «tað næststørsta i landinum», *Sandsvatn* er «stórt vatn», *Reiðavatn* er «reiðiliga stórt vatn». Djupna på vatna er det opplyst om av og til, og der det står noko, ser det ut til å gjelde dei grunnaste på om lag 1 meter og dei djupaste, som ser ut til å ligge mellom 15 og 59 meter. Det siste er *Sørvágsvatn*, som eg har notert meg som det djupaste.

Eg blei litt oppslukt av landskapsbeskrivingane og sakna derfor meir systematikk i desse detaljane. Men det er sjølvsaugt for mykje forlangt at slikt skal inn som standardopplysningar; eg er jo ikkje vant til geografiske detaljar i f.eks. *Norsk stadnamleksikon*. Nøkternt sett er det nok berre i sjeldne tilfelle at slikt har noko å seie for namnetolkningane. Heller ikkje høgd over havet har det i noko tilfelle i vassnamna, så langt eg ser. Men så er det landskapet da, sjølve namneobjektet; for ein stadnamninteressert er ikkje dét uinteressant, så eg ser fram til ein ny tradisjon.

Andredelen av oppslagsartiklane er den språklege analysen og korleis namnet skal tolkast. Det siste vil naturleg nok dreie seg mest om kva utmerkingsleddet kan fortelje oss.

Tolkingar

Weyhe gjer grundig arbeid, og han utnyttar kunnskapane sine i språk- og kulturhistorie. I analysen er han nøktern; han fortel om tolkingalternativ og om uvisse.

Ein gjengangar i analysane er det at det i samansetningar kan vere tvil om samansetningsfuga skal vere *-a-* eller *-ar-*, dvs. om utmerkingsleddet er ei fleirtals- eller ei eintalsform. I uttalen er det i dag ikkje skilt, men i skriftmålet prøver ein å skilje. Weyhe kommenterer slikt, f.eks. at det på karta alltid har stått *Álkurðarvatn*, men at utmerkingsleddet viser til eit namn som finst både i eintal og fleirtal, *Álkurð(ar)* (dvs. ‘Alke-urd(er)’), slik at fuga kunne òg ha vore skriven *-a-*.

Ettersom færøysk har mange fonetiske reduksjonar i trykklette stavingar/ledd, blir det ein del drøftingar av kva dei reduserte stavingane kan gå tilbake på. Etter ei slik drøfting kjem Weyhe f.eks. til at *Barkulsvatn* /barkelsvatn/ truleg må komme av eit **Barkholmsvatn*, og når det ikkje er palatal uttale av k-en, må midtleddet skrivast likeins som suffikset *-ul*, altså blir skriveforma *Barkulsvatn*. På same vis blir det trykklette leddet *-foss-* redusert til den vanlege suffiksvokalen *-u-* i utviklinga frå **Bláfossvatn* til *Blávusvatn*.

I tolkinga av namnet *Mølbursvatn* meiner Weyhe at det akkurat på Sandoy kan oppstå hyperkorreksjon frå *e* til *ø* pga. at dialekten der har den motsette historiske overgangen frå *ø* til *e*. Med å postulere eit inkjekjønnsord **berði* som parallell form til *barðr* ‘kant’ som opphav til andreleddet kan det argumenterast for at namnet i utgangspunktet kan ha vore **Melberðisvatn*. (Matras har òg rekna med eit **berði* i si tolking av opphavet til *Tjørnubøli*, opplyst s. 178.) Weyhe forklarar ikkje korfor e-en går til *u* i midtstavinga, men igjen ser vi nok tendensen til å bruke ein av dei tre suffiksvokalane i trykksvake stavingar.

Boka har fleire jamføringar med norske namn, der det ofte er vist til *Norske Gaardnavne* og *Norsk stadnamnleksikon*. Slik er det f.eks. i artikkelen om *Bessavatn*, som Weyhe drøftar svært grundig. Eine mulege tolkinga han ser, er at førsteleddet er eit **bersa*/**bessa* ‘hobjørn, binne’, som er ei hokjønnsform til det kjente norrøne ordet *beri/bessi* ‘hannbjørn’. Elvenamn skal jo helst vere hokjønnsnamn. I Norge er faktisk *Bessa* brukt om fleire elvar. Bjørn har ikkje funnest på Færøyane, men nordmennene som slo seg ned der, kunne tatt med seg ein tradisjon for å kalle elvar med det ordet. Ved assimilasjon blir **bersa* til **bessa* i desse namna, og i ei samansetning blir det til **Bessuá*, som kan dragast saman til **Bessá*. Dermed kan vatnet kallast **Bessárvatn*, som får svekking av den trykksvake midtstavinga til suffiksvokalen *-a-*, og dermed blir den moderne forma *Bessavatn*. Dette verkar på alle måtar sannsynleg. Meir spekulativ er kanskje tanken om at den uassimilerte forma **Bersuárfoss* ved metatese og litt meir kan ha blitt til *Brestalafossur*, som finst lenger nede i elva som går ut frå *Bessavatn*. Ikkje heilt utenkeleg, men den nøkterne namnetolkaren gir det ikkje ut for å vere meir enn ein tanke («hugsan»).

Kjeldene til namnetolkingane er ofte segner og færøyske kvede, der ein kan finne relevante ordforekomstar, dessutan sjølvsaugt *Føroysk Orðabók* og *Norrøn ordbok*. Men *Norsk stadnamnleksikon*, *Norske*

Gaardnavne og *Nynorskordboka* er òg flittig brukt. I somme tilfelle trur eg forfattaren òg ville hatt glede av å bruke *Norsk Ordbok (Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet)*. Under *Tjørnin á Bogunum* står det at forma *bogur* ikkje finst i *Føroysk Orðabók*, og at *bogr* ikkje er oppslagsord i *Norrøn ordbok* heller. Men *Norsk Ordbok* har *bog* ‘bukst’ som parallellform til *bug* og som både han- og inkjekjønnsord, slik som det altså òg er i færøyske stadnamn.

Om namnet *Klingrutjørn* nemner Weyhe at dette namnet har omkastning av *l* og *r* frå det norrøne *kringla*, og Jakobsen (1901) er sitert om parallell utvikling i shetlandsk. I *Norsk Ordbok* kan ein sjå at fenomenet òg er godt kjent i norsk mål; det er dominerande nord for Dovre. Så heretter får vi nordmenn hugse at fenomenet òg er kjent i færøysk! (Jakobsen 1901 er forresten ikkje kommen med i referanselista bak i boka.)

Ettersom boka gjeld Færøyaner, blir ein nysgjerrig på om fuglenamn pregar vassnamna mykje. Det gjer dei vel ikkje, men det er heile ni namn med *Lóm-/Lóms-/Lóma-* som utmerkingsledd, dvs. ‘lom’. *Kjóa-/Kjógyva-* ‘tjuvjo’ finst i fem (av dei to usikre), *Gása-* i tre, eitt namn har *Skúva-* ‘storjo’, eitt har *Ternu-*, og berre eitt har nasjonalfuglen *tjaldur* ‘tjeld’ som førsteledd, nemleg *Tjaldursvatn*.

Til slutt i boka står eit register over dei stadnamna som er omtalt i artiklane, men som ikkje er oppslagsnamn. Ei pil viser til oppslaget dei er nemnt under. Slikt er nyttig, for ei slik bok må nødvendigvis inn på svært mange andre namn enn berre vassnamna.

Dette er ei pen boka med behageleg skrifttype og skriftstørrelse. Takk til forlaget! Boka inneheld òg ein del fargebilde som viser vatn og tjørner. Dei gir eit godt inntrykk av typisk færøysk landskap.

Norske stadnamngranskarar vil ha glede av å gjere seg kjent med dette færøyske namneforrådet. Den språklege avstanden til færøysk er så liten at han neppe er til hinder for at språkinteresserte nordmenn kan bruke boka og gle seg over henne. Står ein fast i eit eller anna ord, kan ein lett slå opp i *islex.no*, som kan brukast som ei nordisk ordbok der ein kan søke på færøyske ord.

Referansar

Jakobsen, Jakob. 1907. *Diplomatarium Færoense. Foroyiskt fodnbrævasavn*. Tórshavn.

Jakobsen, Jakob. 1901. Shetlandsøernes stednavne. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 16: 55–258. København: Thieles bogtrykkeri.

Helge Sandøy

Vidar Haslum: *Stedsnavn i Birkenes*. Bind V i bygdebokserien. Oslo: Novus/Birkenes historielag, 2022. 792 sider (ill.).

Innleiing

Med boka ”Stedsnavn i Birkenes” har namnegranskaren Vidar Haslum presentert resultatet av eit nærmast livslangt prosjekt. Det har pågått heilt frå han begynte å skrive opp namn på Mosfjellheia, der foreldra hadde hytte, i 1973–74, og fram til det no er sett (førebeles?) sluttstrek. Hovudtyngda av innsamlinga gjekk føre seg i åra 1985–87. Etter dette er det gjort ymse forbetringar, bl.a. i form av lydopptak, fotografi og synfaringar. Informantane var fødd sist på 1800- eller først på 1900-talet.

Vi har å gjera med ei djupinnsamling, der formålet har vore å samle inn alle lokale stadnamn i Birkenes kyrkjesokn som folk kjente til. Også eldre belegg er registrert, frå diplom (for somme av dei eldste gardane) via pantebøker, manntal, matriklar og kart. Namn som finst i eldre oppskrifter, men som ikkje er stadfesta av informantane, er i regelen ikkje tekne med. Likeeins er nye namn som har oppstått etter 1950-talet, berre unntaksvis ført opp. I alt består samlinga av om lag 7000 namn.

Kort gjennomgang av boka

Det seier seg sjølv at det her ikkje kan bli ei detaljert vurdering. Boka har elles fått grundig og positiv omtale i *Nytt om namn* (Vintermyr 2022)

Haslum har gjort eit interessant og originalt grep med ei hovudinndeling i 3 bolkar: Innleiinga representerer forarbeidet, hovuddelen står for innsamlinga, og den samanfattande oversikta til slutt tilsvarar etterarbeidet.

I innleiingsdelen blir det gjort greie for sjølve innsamlingsarbeidet, der det går klårt fram at det heile tida har vore eit tett samarbeid med informantar og lokale organisasjonar. Registrering av namn i eldre kjelder blir omtalt, og her får vi nyttige merknader om kjeldeverdien av slike namn. Stadnamn som kulturminne får ein liten, men viktig bolk. Underkapittelet om kvalitetssikring er også til å ta lærdom av. Tilhøvet mellom stadnamn og lokal dialekt høyrer naturleg med, og til slutt i denne delen kjem fyldige opplysningar om framstillinga, om utval, rekkjefølgje, lydskrift m.m. Ein får inntrykk av at det heile er svært grundig gjennomtenkt.

I hovuddelen blir namnetilfanget frå i alt 91 matrikelgardar framstilt, etter ei fast ordning. Først kjem eit oversiktsbilde, så ein kort omtale av

garden og opplysningar om informantane og innsamlinga. Namnelista tek til med gardsnamnet, med belegg og tolking. Så kjem sjølv namnelista, først på innmark, så utmark likeeins, med stigande nummerering. Vi flyttar oss altså rundt i landet på ein naturleg måte. Sekundærnamna er ført opp rett etter primærnamna. Til slutt i bolken for kvar gard får vi ei liste over kjelder til belegg som er nemnt i teksten, og ei litteraturliste. Heilt til slutt kjem kart, eitt for innmark (ØK) og eitt for utmark, med namnelister og korresponderande nummer på karta. Dette er ein sjeldan grundig dokumentasjon som vi knapt kjenner maken til frå annan litteratur.

Kvart namn har ei oppslagsform, som ikkje er strengt normert. Uttalesopplysingane er i ei forenkla Norvegia-lydskrift. Så blir lægjet forklart, og deretter kjem tolking, med forklaringar til namneledda der det trengst. Eitt døme kan vera *Terebu* (s. 55), der førsteleddet er *tere* 'tiur'. Dette er eit skogholt, og vi får greie på at det er fleire stader der skogholt har namn på *-bu* eller *-hus*. For grunnorda kan ein også gå til lista over terrengord på s. 787. Tradisjonar knytt til namna er teke med der det finst, og i mange høve kjem informantane sjølv direkte til orde. Fine illustrasjonsbilede er fletta inn her og der.

Framstillinga gard for gard er truleg ein fornuftig måte både å arbeide og presentere på. Denne røynsla hadde vi også t.d. i stadnamnprosjektet i Møre og Romsdal på seint 80- og tidleg 90-tal. Folk ville helst skrive opp frå eigen gard, og det kunne dels vera vanskeleg å få dei til å gå etter ØK-blad, slik vi gjerne ville.

Sluttdelen («etterarbeidet») kjem med samanfattande drøfting i fleire underkapittel, som «Stedsnavn som en språklig størrelse», «Hvordan stedsnavn blir til», «Grunnordene», «Underleddene», «Om stedsnavn og brukerkrets» og «Om stedsnavn og trading», for å nemne nokre. Han kjem inn på både tydingsinnhald og grammatiske tilhøve som ulike typar samansetningar, tal og bestemtheit. Her er det idéar og oppslag til vidare forskning, med grunnlag for ein god tjuvstart for den som vil prøve seg. Ein påstand som Haslum ikkje er aleine om, men som kunne fortene nærare undersøking, er at namnekunnskapen her i landet var størst og flest namn var i bruk rundt år 1900 eller kanskje litt før somme stader (s. 751). I avrundinga finn vi så litteraturliste til denne siste delen, deretter kjem registra, med totalt stadnamnregister (alfabetisk) med sidetilvisingar, register over terrengord og personregister.

Det er sjølvsagt ikkje råd for ein meldar å finlesa ei slik bok frå perm til perm. Men det har vore ei interessant reise i eit namnemiljø som til dels er framandt. T.d. vil lause samansetningar av typen *Dei store kleivane* og *Tobias'es jorde* verke uvant for ein som kjem frå lenger nord i landet. Likeeins blir ein litt forundra over at så mange namn, også naturnamn, har ubunden form. Her opptre *Kringlemyr* og *Langemyr* i lag med *Grådarmyra* på same område. Haslum hadde jo dette som hovudtema i doktoravhandlinga si (Haslum 2003) og drøftar det komprimert her i boka på s. 748–749.

Samanfattande vurdering

Vi har å gjera med ein imponerende prestasjon, eit magnum opus, som må sjåast som eit livsverk. Det er eigentleg tre bøker i dei, der vi er inno dei fleste sider ved stadnamninnsamling og –gransking. Ei bok som dette les du ikkje frå perm til perm. Men stoffet er likevel framstilt på ein måte som bør gjera det lett tilgjengeleg også for dei ufaglærte. Haslum seier da også sjølv at boka er skriven «for alle». Ein stor styrke er den nære kontakten med lokalsamfunnet og informantane, noko som også er gjort godt synleg på ein rosverdig måte. Haslum gjer heile tida greie for vala han har gjort, og planen og opplegget er gjennomført fast og konsekvent. Det er praksis og teori i «skjønne forening». Fleire av teoribolkane har lærebokpotensiale. Namnetolkingane er nøkterne og vettuge.

Det ville vera nærmast umenneskeleg om det ikkje skulle finnast feil i eit så omfattande verk. Eg har lese litt her og der, og ikkje funne noko som er sjenerande, berre små detaljar som ikkje har noko å seie for heilskapen. Litt småpirk kan ein likevel tillata seg å ta med: På s. 715 er grunnordet *fi(t)* uforklart. *Svintoks* på s. 729 er uforklart. Det er oppgjeve ulike tal for *Bastauegra* (17 eks. på s. 713, 13 eks. på s. 715, 17 i namneregistret).

Men det er berre å bøye seg for det store arbeidet som er gjort. I bygdebokverda finst det knapt noko tilsvarende. Det einaste ein nokolunde kan jamføre med når det gjeld dokumentasjon, er vel einskilbnda i *Bustadnamn i Østfold*, som likevel er mindre publikumsvennlige og som saknar den innleiinga og avsluttande analysen som vi finn hos Haslum..

Litteratur

Haslum, Vidar. 2003. *Artikkelløse stedsnavn i norsk talespråk. En studie i onomastikk og dialektologi*. Dr.art.-avhandling, Universitetet i Bergen.

Vintermyr, Erik Johan. 2022. [Melding av] *Stedsnavn i Birkenes*. *Nytt om namn* 73/74: 89–92.

Tor Erik Jenstad

Torfinn Normann Hageland: *Det gamle eikdølsmålet. Det gamle målføret i Eiken sokn og i øvre del av Hægebostad sokn*. Eiken: Eiken sogelag, 2023. 224 sider (ill.).

Dette er ei bok om det tradisjonelle målføret i Eiken sokn i Vest-Agder. I boka har ordtilfanget fått særleg stor plass. Derfor er dette noko ein kan kalle ei grammatikk-, ord- og namnebok.

Forfattaren Torfinn Normann Hageland er ein av dei fremste kjennarane av tradisjonelle målføre og stadnamn på Agder i dag. Han har tidlegare gitt ut fleire omfangsrrike kvalitetsbøker om faste og immaterielle kulturminne i landsdelen, og Eiken sokn er eit område han har granska særleg inngåande gjennom fleire tiår.

I føreordet skriv forfattaren at «det gamle eikdølsmålet likna mykje på nynorsk etter eldre rettskriving, men med eit kabinett av meir eller mindre lokale ord og uttalereglar.» I ordlistene er det lagt vinn på å få med lokale og gamaldagse ord og uttrykk. Kjeldene er ordlister i bygdebøker i tillegg til ordbøkene frå Aasen og Ross.

Fremst i boka finn ein grammatikk-delen, som gjer greie for lydsystem og formverk. Deretter kjem ei alfabetisk ordna ordsamling på godt over 2000 oppslagsord, med nynorsk forklaring; gjerne illustrert med eksempel på bruk. Til mange av orda er det opplyst om utbreiing. Allment utbreidde ord er markerte med *ei* stjerne, meir regionale ord har *to* stjerner, og ord som gjeld lokalt for ein del av Agder har *tre* stjerner. Etter denne 'hovudordlista' kjem fleire tematisk ordna ordlister med denne inndeling: personkarakteristikkar, forsterkande ord, barneleikar, musikk, planter, vêt og føre, overnaturlige skapningar, skyldfolk, hus, sengetøy, bunad, husdyr, matstell, utstyr til hest, andre gjenstandar. Orda i dei tematisk ordna listene er for det meste ikkje å finne i hovudordlista. Desse listene utgjer derfor eit stort og verdfullt tillegg.

Etter denne første halvdelen av boka kjem ein bolk med illustrasjonar, fine fotografi av mange ulike landbruks- og hushaldsreiskapar, fleire i fargar. Deretter kjem noko spesielt som det er verd å merke seg: ei nynorsk-eikdølsk ordliste, altså ei ordliste over moderne nynorske ord med omsetjing til gammalt eikdølsmål. Hageland får her belyst ei side ved talemålsendring, tap av ord og idiom, som er lite utforska. Nokre smakebitar herifrå (i bokstavrett sitat):

abortera (verb): 1) Om menneske: *fara idda* (= fara ille). *Håo fåor idda. Håo he visst fare idda.* 2) Om dyr: *kasta. Kjyrè he kasta kålven.*

eller: *hell. Vi dô ha den hell den?*

golv (substantiv): *tile n. Tile* når det er av tre, men *golv* når det er av jord.

issvull (substantiv): *isjogle m., jogle m.* (begge med open o)**.

jerv (substantiv): *bjødnserv m.* (= bjørnserv) (pattedyrart).

På sidene 168 og 169 er det ei liste over lokale personnamn, på same måten ordna frå nynorsk (eller dansk-norsk?) til dialekt. Her vil det oppstå eit normeringsproblem og oppslagsformer som er diskutabile, det er no så. Nokre døme herifrå: «Anders var skriveform, *Andres* var daglegptalen (ikkje trykk på 2. staving).» «Asbjørn var skriveform, *Asbjenn* var daglegptalen.» Likeeins Karen/*Kari*, Elling/*Edding*, Tjodgeir/*Tjåge*, Åshild/*Åsel*, Åsulv/*Øsu*.

Resten av boka (side 171–224) har tittelen «Stadnamn i Eiken sokn». Det er ei alfabetisk ordna liste over stadnamn som treng ei forklaring, og der forfattaren stør seg på kjelder frå blant anna Ivar Aasen og O. A. Høeg, og namnegranskarar som Rygh, Hovda, Sandnes, Stemshaug og Særheim. Nokre eksempel herifrå (i bokstavrett sitat):

Dannemark under Vatne. Det er eit vanleg namn på ei lita flat eng som endar i ein spiss, slik som kartet over Danmark. Jf. SNS.

Drivmyr under Bryggesåk. Driv kjem av drift. Samlingsplass for fe-drifter [...]

Drøkedalen (Drøgedalen) under Bryggesåk. *Eit drøk* (eit drøg) er nok i dette tilfellet ei tømmerselepe. Jf. NG om gardsnamnet Dragedalen. Sjå innleiinga om *harde konsonantar*.

Harkjet (Harket) under Skeie. *Eit hark* tyder eit skrap, noko som ikkje er stort verd. Det kan også tyda skrotemark. Jf. NO.

Sjålgjætslå (Sjølvgjetsla) fleire stader. Område som var så sjølvgerda med naturlege hefte og ufser at hjuringane kunne ta det rolegare med gjetinga.

I boka legg ein merke til at Sankt Olav er funne i mange namn i Eiken: *Sankt Olas bord og forsete, Sankt Olas fot, Sankt Olas gryta, Sankt Olas hogg, Sankt Olas kjelda.*

Føremålet har vore å gi ei beskriving av eit tradisjonelt målføre på indre Agder, med særskild vekt på korleis dette syner seg i ordtilfanget og i lokal namneskikk, både personnamn og stadnamn. Noko ein kunne ha ønskt, var ei liste over forkortingar framme og ei samla liste over kjeldene bak. Forfattaren brukar ei noko enkel lydskrift, men opplysningane om uttale er likevel såpass presise at ein som regel ikkje er i tvil. Sjølv om forfattaren kan seiast å ha valt ei noko enkel og popularisert løysing på visse ting, rokkar ikkje dette ved det hovudinstrykket som resultatet samla sett gir. Boka *Det gamle eikdølsmålet* av Torfinn N. Hageland er eit originalt, omfangsrikt, gjennomarbeidd og mykje solid fagleg arbeid, både når det gjeld behandlinga av ordtilfanget og når det gjeld framstillinga og analysane av namnetilfanget. Her er det mykje å glede seg over for dei språkinteresserte, anten ein er lek eller lærd.

Vidar Haslum

Medarbeidarar i årgang 40

Berg, Ivar, f. 1982. Ph.d. 2013 (NTNU, Trondheim). Professor, NTNU Noregs teknisk-naturvitskapelege universitet. E-post: ivar.berg@ntnu.no

Helset, Stig J., f. 1971. Ph.d. 2017 (Universitetet i Bergen). Professor, Høgskulen i Volda. E-post: stig.jarle.helset@hivolda.no

Haslum, Vidar, f. 1958. Dr.art. 2003 (Universitetet i Bergen). Professor, Universitetet i Agder. E-post: vidar.haslum@uia.no

Holm, Olof, f. 1973. Fil.dr. i historia 2012 (Stockholms universitet). Re-daktör, Riksdagsbiblioteket, Stockholm. E-post: olof.holm@historia.su.se

Jenstad, Tor Erik, f. 1956. Dr.art. 1995 (Universitetet i Trondheim). Ord-boksredaktør, Universitetet i Bergen. E-post: Tor.Jenstad@uib.no

Kinn, Torodd, f. 1967. Dr.art. 2001 (Universitetet i Bergen). Professor, Universitetet i Bergen. E-post: Torodd.Kinn@uib.no

Kruken, Kristoffer, f. 1950. Cand.philol. 1983 (Trondheim). Professor emeritus, Universitetet i Oslo. E-post: kristoffer.kruken@iln.uio.no

Nesse, Agnete, f. 1965. Dr.art. 2002 (Universitetet i Tromsø). Professor, Universitetet i Bergen. E-post: Agnete.Nesse@uib.no

Randi Neteland, f. 1982. Ph.d. 2014 (Universitetet i Bergen). Førsteamanuensis, Høgskulen i Volda. E-post: randi.neteland@hivolda.no

Sandvik, Hanno, f. 1970. Dr.scient. 2004 (Universitetet i Tromsø). Biolog, Norsk institutt for naturforskning, Trondheim. E-post: hanno.sandvik@nina.no

Sandøy, Helge, f. 1947. Professor emeritus, Universitetet i Bergen. E-post: helge.sandoy@uib.no